

ЗАПИСЫ

БЕЛАРУСКИ ІНСТЫТУТ НАВУКІ І МАСТАЦТВА

BYELORUSSIAN INSTITUTE OF ARTS AND SCIENCES

ZAPISY 13

NEW YORK 1975

Друкуецца коштам ФУНДАЦЫІ імя ПЁТРЫ КРЭЧЭЎСКАГА
Costs of printing have been underwritten
by the KRECEUSKI FOUNDATION, Inc.

РЭДАКЦЫЙНАЯ КАЛЕГІЯ: Антон Адамовіч, Янка Запруднік,
Вітаўт Кіпель, Вітаўт Тумаш.

ГАЛОЎНЫ РЭДАКТАР: Вітаўт Тумаш.

EDITORIAL BOARD: Anthony Adamovich, Vitaut Kipel,
Vitaut Tumash, Jan Zaprudnik.

EDITOR IN CHIEF: Vitaut Tumash.

A summary in English will be found at the end of each article.

ADDRESS: ZAPISY
3441 Tibbet Avenue
Bronx, New York, 10463 U.S.A.

Price per copy — \$ 8.00 Цана — 8.00 даляраў

УВАГА: Першыя 6 кніжак ЗАПСАЎ былі выдадзеныя
ў гадох 1952 — 1954 у Нью Ёрку; пяць далейшых
у гадох 1962 — 1970 друкаваліся ў Мюнхене, Нямеччына.

NOTE: This volume is a continuation of the ZAPISY series which
began its publication in 1952. Volumes 1 — 6 were published in
1952 — 1954 in New York; the consecutive 5 volumes (1-5)
were printed 1962 — 1970 in Munich, Germany.

PRINTED BY:

ST. SOPHIA PRESS OF THE UKRAINIAN ORTHODOX CHURCH OF U. S. A.
166 FIRST AVENUE, NEW YORK, N. Y. 10009

ДРУКАРНЯ ПЁТРЫ МСЫЦІСЛАЎЦА

Да 400-годдзя віленскага Евангелья

Вітаўт Тумаш

Ды молім, не забывайцеся вы й нас,
што працавалі, шматгрэшнага Пётру,
Цімахвеявага сына, Мсыціслаўца.

З паслоўя да Евангелья 1575 году.

Чатырыста гадоў таму, 30 сакавіка 1575 году, з друку паказалася першае віленскае паскарынавае выданьне — літургічнае „напрастольнае” Евангелье. Кнігу надрукаваў у новазаснаванай у Вільні друкарні дззаны майстра друкарскае справы Пётра Мсыціславец. Мсыціслаўца друкарня ў самым цэнтры сталічнага места, непадалёк ад ратушы, пры рынку, у доме багатых купцоў Мамонічаў.

Вялікі ў ліст (фоліё) фармат Евангелья датарнаваны быў да літургічнага яго прызначэння. Кніга аздобленая была заставіцамі, вялікімі ініцыяламі, мела ілюстрацыі з вобразамі чатырох евангелістых, ды вялікі чыткі, густоўнага рысунку, шрыфт, які праектаваў, выразаў ды адліў для свае друкарні сам Мсыціславец. Аздабляў выдатна кнігу й ужыты ў ёй чырвоны кінаварны друк. Мова кнігі, як выданьня прызначанага для багаслужэбнага ўжытку ў праваслаўных царквах, была царкоўнаславянская.

Віленскае Евангелье 1575 году кніга сянняя вельмі рэдкая. Ёю ганарацца бібліятэкі й музеі сьвету што ў сваіх зборах яе маюць. У годзе 1576 з тае самае друкарні Пётры Мсыціслаўца выйшлі яшчэ дзьве кнігі важныя й для царкоўна-рэлігійнага, і для практычна-навуковага тады сьвецкага ўжытку — Псалтыр ды Часоўнік.

Сянняя ведама, што выданьні Мсыціслаўца разыходзіліся ня толькі на землях Вялікага Княства Літоўскага, але й на прасторы ўсіх праваслаўнае веры краёў славянаў і ўсходніх, і паўднёўных. У выніку, хоць і кароткатрывала, віленская выдавецкая дзейнасьць Пётры Мсыціслаўца мела вялізнае ўплыў на далейшае разьвіццё кірылічнага друку.

Ды, не зважаючы на вялікія заслугі ў гісторыі кнігадруку, друкарска-выдавецкая спадчына Мсыціслаўца ўсё яшчэ

чакае на сваё грунтоўнае вывучэнне. Навуковая літаратура пра Пётру Мсціслаўца наагул надта сціплая. У ёй толькі вельмі агульна, а ціраз і памылкова, прадстаўленыя тры парыяды ягонае друкарскае працы — маскоўскі, заблудаўскі ды віленскі. Выдатны беларускі майстра друку застаецца быццам у цянi друкароў-выдаўцоў іншых — Швайпольта Фооля, доктара Францішка Скарыны, Мамонічаў, ды, асабліва, свайго сябры па друкарскай працы, Івана Федаровіча Масквіціна. На іх зьвярталася куды большая ўвага даследнікаў старога кірылічнага друку, як на Пётру Мсціслаўца.

Мэта гэтага кароткага нарысу — выправіць пры нагодзе ўгодкаў некаторыя памылковыя пагляды на характар друкарскае дзейнасці Пётры Мсціслаўца апошнія пары ягонага жыцця, пары віленскае, пагляды што склаліся яшчэ ў пачатку XIX стагоддзя, пры зараджэнні ўліку, вопісу ды кнігаведнага вывучэння кірылічных старадрукаў, ды што часта бяскрытычна паўтараюцца й цяпер. Выправіць, абнавіраваць на паказанні самога Мсціслаўца ў паслоўях ягоных выданняў, на ведамкі архіўных крыніцаў, ды на важныя кнігаведы на ядаўна раскрытыя факты. Каратка, толькі вельмі агульна, кранаюцца тут і некаторыя пытанні, звязаныя з друкарскай працай Пётры Мсціслаўца ў Маскве ды Заблудаве.

Праца Мсціслаўца ў Маскве ды Заблудаве

Як паказвае прозвішча, Пётра Мсціславец, сын Цімахвея, паходзіў з старавечнага беларускага места Мсціслаўля што знаходзіцца каля ста кілямэтраў на ўсход ад Магілёва. Прозвішча „Мсціславец“, як з пастаўленых ім самым у ягоных выданнях акцэнтаў відаць, вымаўлялася з націскам на першым складзе.

Калі, чаму, пры якой нагодзе Мсціславец апынуўся ў Маскве, ніякіх паказанняў не захавалася. Ды ў паслоўі кнігі „Апостал“, друк якое пачаўся ў Маскве 19 красавіка 1563 году, а выйшла якая 1 сакавіка 1564 году, Пётра Мсціславец названы як той, што разам з маскоўскім дыяканам Іванам Федаравым працаваў там пры складанні й друку кнігі ды пры ўладжванні друкарні.¹⁾ Як кажацца ў паслоўі кнігі, друкарня была заснаваная на загад ды коштам цара Івана Васілевіча (Грознага). Працаю тых самых друкароў 29 верасня 1565 году выходзіў у Маскве й кніга друтая, „Часовнік“. Праз месяц, 29 кастрычніка, „Часовнік“ быў надрукаваны другім, папраўленым выданнем.

Хутка пасля надрукавання Часоўніка друкаром даводзіцца кідаць Маскву ды ўцякаць у Вялікае Княства Літоўскае.

Колькі гадоў пазней, у паслоўі львоўскага Апостала 1574 году, за прычыну ўцёкаў Іван Федаровіч* падаў зайздрасць, ліхія нагаворы ды прасьлед з боку вышэйшага маскоўскага духавенства, ды й „начальнікаў“ сьвецкіх, якія ў надрукаваных кнігах пазнаходзілі „ерасі“. Называе іх Іван Федаровіч людзьмі малаграматымі, „духовым розумам“ неабдоранымі.²⁾ Пакідаючы Маскву, друкары захапілі з сабой некаторыя друкарскія матэрыялы — застаўцы, буквіцы, хіба таксама й шрыфты, а найменш — іх матрыцы. Гэта ўсё скарысталі яны пры сваёй пазнейшай друкарскай працы.

У Вялікім Княстве Літоўскім друкары-ўцёкачы былі сустрэты вельмі прыязна. Знайшлі яны тут шчодрую апеку ды магчымасці друкарскае дзейнасці. У тым-жа паслоўі да львоўскага 1574 году Апостала Іван Федаровіч кажа: „вьялможны пан Рыгор Хадкевіч, кашталян віленскі, гэтан найвышшы Вялікага Княства Літоўскага, стараста горадзенскі ды магілёўскі, папрасіўшы шчыра гаспадара (вялікага князя й караля Жыгімонта Аўгуста — В. Т.), узяў нас пад сваю ласкавую апеку ды ўтрымліваў нас не малы час і ўсім патрэбным да жыцця нас забяспечываў“.³⁾

Гэтан Рыгор Хадкевіч пасляў друкароў у сваім радзём Заблудаве што блізка Беластоку, з даручэннем наладзіць тут друкарню для друку праваслаўных рэлігійных кнігаў. Сяродкаў на гэта гэтан не шкадаваў. Да палавіны 1568 году друкарня была нагэтулькі абсталяваная, што 3 ліпеня ў ёй пачаўся набор ды друк кнігі „Евангеліе оучительное“. З друку евангеліе паказалася 17 сакавіка 1569 году. Гэта кніга вялікага, у ліст, фармату, мае 399 балонак (798 бачынаў). Яна зьмяшчае павучэнні да евангельскіх тэкстаў айцоў царквы ды іншых аўтарытэтных царкоўных аўтараў, у гэтым ліку й Кірылы Тураўскага.

26 верасня 1569 году ў заблудаўскай друкарні быў пачаты набор кнігі другога — Псалтыра з Часаслоўцамі. Ці пры пачатку складання гэтае кнігі Мсціславец у Заблудаве яшчэ быў ды ў працы памагаў, няведама. Як відаць аднак з паслоўя кнігі, якая з друку выйшла 23 сакавіка 1570 году, яе набор і друк канчаў ужо адзін Іван Федаровіч, бо імя Мсціслаўца ў паслоўі не ўспамінаецца. Пётра Мсціславец гэтым часам відавочна пакінуў ужо Заблудаву ды пераехаў да сталічнае Вілені.

* Пасля ўцёкаў на землі Беларусі сваё імя па бацьку Іван Федараў стаў ужываць на тагачасны лад беларускі з канчаткам на **-овіч**, — „Федаровіч“ — заміж ужыванае ў Маскве формы маскоўскае на **-ов**, „Федоров“, ды дадаваў цяпер яшчэ заўсёды мянушку „Масквіцін“. Гэтак называецца ён у абодвух выданнях, што з'явіліся на беларускай зямлі, у Заблудаве, — Евангеліі ды

У сваёй друкарні

Праца над наладжаннем у сталіцы Вялікага Княства Літоўскага, у Вільні, першае паскарынавае друкарні заняла Пётру Месьціслаўцу колькі гадоў часу. Прывезьці з сабой з Заблудава друкарскія прылады ці гатовыя шрыфты ён ня мог. Друкарня ў Заблудаве далей працавала, ішоў набор ды друк Псалтыра. Да гэтага, заблудаўская друкарня, якая паўстала з волі ды коштам Рыгора Хадкевіча, была ўласна-сый гэтмана. Толькі пасля абарванае пазней у ёй працы дзея хваробы ды веку гэтмана, калі яна стаяла ўжо бязь-дзейнаю, Хадкевіч дазволіў Івану Федаровічу забраць сабе абсталяваньне друкарні, якое той з часам перавёз да Львова.

Дык пачынаць друкарскую справу ў Вільні Пётру Месьціслаўцу прыйшлося нанава, зь нічога, ды самому аднаму. Для гэтага меў ён толькі свае таленавітыя рукі, добрую ўжо веду друкарскае справы ды каштоўнае дазнаньне з гадоў папярэдніяе працы ў Заблудаве ды Маскве.

Рысаваньне, вырэзваньне ды адліваньне патрэбнага камплету шрыфтоў, падрыхтова ініцыялаў, арнаментаў, ілюстрацыяў, друкарскіх прыладаў ды друкарскага прэсу, справа трацаёмкая, вымагае шмат часу. Паважнай перашкодай у наладжаньні друку было хіба й тое, што ў гадох 1571-72 на Вільню найшла цяжкая пошасць мору, а за ім зьявіўся й голад. Шмат жыхароў сталіцы тады вымерла, іншыя паразьбегаліся. Жыцьцё места на нейкі час было спараліжаванае.

У сваім паслоўі да першай у віленскай друкарні надрукаванай кнігі, да Евангелья 1575 году, за ўсю адвалоку зь яе ўладжаньнем сыціплы вельмі Месьціславец вінаваціць у хрысьціянскай пакоры толькі сябе. Ён кажа, што як чалавек „грэшны й немашны” ды недастойны гэткае важнае сьвятое справы, ён доўга баяўся за яе брацца. Дзея ягонае „нярунасьці”, „лянівасьці”, „неразумнасьці” справа друку кнігі доўга адкладалася, хоць былі добрыя людзі, якія яго да гэтага ўвесь час і панукалі.⁴

Псалтыры. У паслоўі да Псалтыра ён сам піша: „А трудившийся многогрешный раб по имени Иван Федорович Москвитин”. І гэтман Хадкевіч у прадмове да Евангелья заве яго па бацьку „Федаровічам”. Дык „Іван Федоров” гісторыі друку расейскага, у кнігах свайго друку што выйшлі на землях Беларусі, ці бо ў гісторыі беларускага друку, выступаў зь імём па бацьку толькі на -овіч — „Федаровіч”. Шануючы волю выдатнага дзеяча ўсходняславянскага кнігадруку, форму імя на -овіч тарнуем і ў гэтым тут нарысе: **Іван Федаровіч Масквіцін**.

АПОСТАЛ ЯАН. Дрэварыт з Месьціслаўцавага 1575 г. Евангелья. Рэпрадукцыя з экзэмпляру Евангелья што перахоўваецца ў Адзеле рэдкае кнігі Публічнае Бібліятэкі Ню Ёрку.

By courtesy of the Rare Book Division, The New York Public Library, Astor, Lenox and Tilden Foundations.

Не зважаючи на ўсе залежныя ад друкара й незалежныя перашкоды й прычыны, 14 травня 1574 году друкарня была ўрэшце нагэтулькі абсталяваная, што можна было ў ёй пачынаць набор і друк багаслужэбнага Евангелья. Кніга, пасыла закончанага 30 сакавіка 1575 году друку, мела 396 балонак (792 бачыны).

Праз год, у годзе 1576, з друкарні выходзіць кніга друкай, надрукаваная таксама для патрэбаў перш за ўсё царкоўных і таму вялікім фарматам — Псалтыр, які меў 250 балонак (500 бачынаў). Апрача ініцыялаў і заставіцаў у Псалтыры ёсць і гравюра — вобраз цара Давіда. Выдаў Пётра Мсціславец хутка й кнігу трэцюю, „Часовник“, фармату ўжо меншага, у чацьвярціцу. Гэта асабліва рэдкая цяпер кніга. Ведамыя яе толькі тры экзэмпляры, ды ўсе не камплетныя, таму й дакладная дата выхаду не ўстаноўленая, хоць надрукаваная яна напэўна ў 1576 годзе. Часовнік меў каля 200 балонак (400 бачынаў).

Дык, хоць наладжваньне друкарні цягнулася доўга, друк ў ёй кніг пасыла ішоў ужо хуткімі тэмпамі. За два прыблізна гады Мсціславец выдаў тры вялікія фарматам кнігі, што разам мелі каля 1700 бачынаў друку. Шпаркая праца друкарні довад таго, што над друкаваньнем кнігаў працаваў не адзін Мсціславец, а што да помачы сабе патрапіў не належна падвучыць патрэбных друкарскіх працаўнікоў.

Важна зьвярнуць увагу на тое, што віленская друкарня была першаю друкарняй у якой Пётра Мсціславец быў сам гаспадаром. Заснаваная на загад і сяродкі цара друкарня маскоўская ў якой ён зь Іванам Федаровічам працаваў, была ў істоце друкарняй дзяржаўнай. Наладжаная-ж пазьней з даручэньня ды коштам Рыгора Хадкевіча друкарня ў Заблудаве была друкарняй гэтмана. Цяпер-жа, у Вільні, Пётра Мсціславец здабыўся на друкарню, якую сам сваімі рукамі стварыў ды ў якой быў самастойным ужо гаспадаром. Калі тэхнічны бок друку ў Маскве ды Заблудаве быў супольнаю справаю Мсціслаўца й Івана Федаровіча, цяпер гэта ляжала на адказнасьці аднаго Пётры Мсціслаўца.

Мэцэнаты віленскага кнігадруку

Калі Пётра Мсціславец наладзіў ня лёгкаю гэнымі часамі тэхнічна ды каштоўную фінансаву справу друку, дык дзякуючы ня толькі сваёй працавітасьці, але й таму, што знайшоў ён гарачае ў гэтым падтрыманьне сярод багатых ды ўплывовых месцічаў Вільні. У паслоўі да першае кнігі, да Евангелья, Мсціславец кажа, што яна выходзіць „умышленіем і промышленіем яго міласьці пана скарбнага, старасты ўпіцкага, Івана Сямёнавіча Зарэцкага, ды брата яго,

пана Язнова, бурмістра места віленскага“, і што дзеля гэтага ім гэта, „пасыла Бога самога“, належыцца й падзяка. Крыху далей у паслоўі Мсціславец адзначае, што ўдзячнасьць за выхад кнігі прыслугоўвае таксама Кузьме ды Лукашу Мамонічам, „с благоволеніем нас приемиющих, и почиха в дому их сіе дело стрих“.⁵

З прыведзеных словаў вынікае, што за галоўных ініцыятараў ды мэцэнатаў наладжання ў Вільні друкарні і выдавецтва Мсціславец уважаў братоў Зарэцкіх. Паводле ягонага аўтарытэтнага сьветчання, іх гэта „умышленіем і промышленіем“, — ці бо задумам і захадам, — друкарня паўстала, кнігі змаглі выходзіць. Дапамога-ж ад братоў Мамонічаў выражалася тым, што ў вадным з сваіх дамоў яны далі месца пад друкарню, там жыў і сам друкар.

У паслоўі да кнігі другое, да Псалтыра, Мсціславец падзяку асабліваю выказвае ізноў Зарэцкім: „Паддаюся ўва ўсім вашаму загаду, будзьце мне міласьцівыя добрапачывы пане скарбны й Язнові Зарэцкія... вашым заповедзям пакарыўшыся ды вас паслухаўшы, надрукаваў гэтую кнігу, што называецца Псалтыр... у годзе 1576, месяца студзеня 16 дня... у слаўным месце Віленскім, прыбываючы ў доме дачэсных мужоў Кузьмы ды Лукаша Мамонічаў“.⁶

Хто-ж гэта былі Зарэцкія „задумам і захадам“, якіх, як кажа Мсціславец, да наладжання ў Вільні друкарні ды друку прываслаўных кнігаў дайшло?

Браты Зарэцкія былі багатымі й уплывовымі прадстаўнікамі тагачаснага купецкага стану Вільні. Былі яны таксама й уласнікамі вялікіх зямельных валаданьняў, мелі шляхоцтва, дзякуючы чаму займалі высокія адказныя адміністрацыйна-дзяржаўныя становішчы. Іван Зарэцкі быў скарбным Вялікага Княства Літоўскага, ці бо разам з земскім маршалкам, канцлерам ды гэтманам належыў да ўраду Вялікага Княства. На ягонай адказнасьці былі ўсе фінансы й дзяржаўная маемасьць Вялікага Княства. Дык становішча скарбнага было міністэрскае рангі; паводле сучаснае тэрміналёгіі, быў гэта міністар фінансаў. Меў Іван Зарэцкі ў дадатку яшчэ й пасаду віленскага ключніка ды старасты ўпіцкага.

Іван Зарэцкі быў вельмі актыўным у рэлігійным і грамадзка-культурным жыцьці сталічнае Вільні, і ўсяго Вялікага Княства. У 1561 годзе ён падбаў пра тое, каб на двух віленскіх пляцох, што былі на вуліцы Савіч, каля царквы Сьвятога Спаса „дамы пабудавалі... ку пажытку шпітальнаму“. Брат Івана, Язнові, быў дзейным у самаўрадавым жыцьці места. Нейкі час быў ён райцам места, пасыла-ж бурмістрам Вільні.

Прадстаўнікамі багатае верхавіны купецкага стану Вільні былі й Мамонічы. І яны мелі шляхоцтва, свой гэрб. Паходзілі Мамонічы з Магілёўшчыны, там Мамонічаў згадваюць акты. У іхнай уласнасці ці валаданымі было каля дзесяці маёнткаў і хвальваркаў. У Вільні-ж Мамонічы мелі пяць пляцоў на Зарэччы, склад-свіран на Лукішках ды ня менш сямі дамоў-камяніцаў. Дык дамоў у Вільні ў Мамонічаў хапала, і даць у вадным зь іх месца для друкарні ды на кватэру друкару для іх была справа простая.¹⁾ Мясцілася друкарня праўдападобна ў тым доме Мамонічаў, што стаяў „против крамов темных, од ратуша до замку идучы по левой стороне лежащее”.²⁾

Мамонічы былі вельмі актыўнымі, вялі яны шырокі, міжнароднага засягу, гандаль. Лукаш Мамоніч да гэтага займаў і становішча адміністрацыйнае, быў дзісенскім старастам. Жанаты ён быў з дачкой Івана Зарэцкага Аўдоная. Дык Мамонічы былі ў бліжнім сваяцтве з галоўнымі мецэнатамі друкарскае дзейнасці Мсціслаўца, з Зарэцкімі.

Пасля смерці ў 1585 годзе цясяця, Зарэцкага Івана, Лукаш Мамоніч заняў па ім і міністэрскае становішча скарбнага Вялікага Княства Літоўскага. Брат-жа Лукаша, Мамоніч Кузьма, даўжэйшы час быў бурмістрам Вільні, браў актыўны ўдзел у грамадзка-рэлігійнай працы, належыў да Свята-Траецкага брацтва. Справамі друку больш цікавіўся Мамоніч Кузьма, пазней-жа і ягоны сын Лявон. Лявон Мамоніч быў чалавекам асабліва добра адукаваным. Ён пісаў прадмовы да выдаваных кнігаў, складаў і друкаваў вершы.

Дапамога Мамонічаў у друкарска-выдавецкай справе, апрача дадзенага ў сваім доме месца пад друкарню, асабліва важная была іхнымі шырокімі краёвымі ды замежнымі купецкімі сувязямі з гатоваю сеткай гандлёвых пунктаў і агенцтваў. Гэта выдатна спрашчала справу збыту прадукцыі друкарні. Для прадажы кнігаў важнымі былі, паўне-ж, замежныя гандлёвыя кантакты з праваслаўнымі краямі паўднёных славянаў ды з Маскоўшчынай.

Як бачым, зразумённы патрэбы й вагі друкаванае кнігі, маральнае й матэрыяльнае падтрыманьне для выдавецкае справы, Мсціславец у сталічнай Вільні знайшоў не сярод праваслаўнага духавенства, але ў людзей, што канцэнтравалі ў сваіх руках фінансавыя ды зямельныя багацці ды, дзякуючы шляхоцкім, прыналежным феўдалам, прывілеям, займалі ў дзяржаве высокія ўрадавыя становішчы, мелі вялікія ўплывы. Як сам Мсціславец у паслоўях кнігаў адзначаў, найбольш яму дапамаглі й маральна, і хіба-ж і матэрыяльна, пры наладжваньні друкарні ды выдаваньні кнігаў Зарэцкія. Гэта яны былі галоўнымі мецэнатамі-алякунамі віленскае друкарскае працы Пётры Мсціслаўца.

Непаладкі з Мамонічамі

Энэргічна пачатая пасья наладжваньня друкарні выдавецкая праца неспадзеўкі хутка абарвалася. Прычына гэтага — канфлікт Мсціслаўца з уласнікамі дому ў якім знаходзілася друкарня, адначасных удзельнікаў у выдавецтве, з Мамонічамі. Нялады завастраюцца хутка нагэтулькі, што спрэчку даводзіцца разглядаць судом, ды судом тымчасам не афіцыйным, але грамадзкім, „кампрамісарскім”, ці бо палібоўным. Справа разглядаецца ў сакавіку 1576 году. Апрача выбраных абодвума бакамі спасярод „людей зацных” давераных судзьдзяў, быў на разглядзе справы й Пётра Мсціславец, а ад Мамонічаў — Мамоніч Кузьма. На судзе дайшло да „кампраміснае” згоды бакоў, ды згоды не на далейшае супрацоўніцтва, але на ўмовы канчальнага разрыву.

Разгледзіўшы выдавочна дакумэнты справы ды довады бакоў, сябры палібоўнага суду аднагалосна пастанавілі, што Мсціслаўцавым было „вшелякое начине друкарни належачое, штокольвек на той час при той друкарни было”. Дык друкарскія прылады й шрыфты, усё тэхнічнае абсталяваньне друкарні судзьдзі прызналі за бясспрэчную ўласнасьць Пётры Мсціслаўца. У судзьдзяў, давераных прадстаўнікоў двух бакоў ды „людей зацных”, ня было выдавочна нікага сумлеву, што друкарня была ўласнасьцяй не Мамонічаў, але Мсціслаўца.

Усе нераспрадзеныя яшчэ экзэмпляры надрукаваных у друкарні кнігаў — Евангелья, Псалтыра ды Часоўніка, — якія паводле Мсціслаўца „спольным накладом з Кузьмоу друковали”, пастановаю суду мог забраць Кузьма Мамоніч, але толькі па сплаце Мсціслаўцу 30 копаў грошаў „личбы литовское”, паколькі на друк „спольным накладом” кнігаў Мсціславец даваў выдавочна ня толькі працу сваю й свае друкарні, але й грошы. На гэткую суму згадзіўся й Кузьма Мамоніч ды тут-жа выдаў Мсціслаўцу аднаведную расьпіску. Суд забавязаў Мамоніча заплаціць грошы Мсціслаўцу не пазьней году. Толькі сплаціўшы належнасьць Мсціслаўцу Мамоніч мог забраць з друкарні кнігі, Мсціславец-жа — „ўсякае начыне” друкарні, ці бо друкарскія прылады й матэрыялы.

Абодвы бакі забавязаліся таксама, што складуць на рукі „кампрамісарскіх” судзьдзяў па 200 копаў грошаў на „заруку” таго, што прынятыя судам пастановы важныя зь іх выканае не пазьней аднаго году, да 25 сакавіка году 1577. Калі-б-жа якіколучы з бакоў да гэтага тэрміну дамоўленых забавязаньняў ня выканаў, дык з уплачаных ім 200 копаў зарукі адна палавіна мела прыпасці судзьдям, другая-ж — боку супраціўнаму. Кнігі й уся маемасьць друкарні былі тут-жа сьпісаныя ды ў памешканьні друкарні запечатаныя.

Падазненія ў „кампрамісарскіх” пастановах факты вельмі цікавыя й важныя для гісторыі друку віленскага ды беларускага наагул. Яны дакумэнтальна выясняюць характар удзелу Мамонічаў у наладжаным Пётрам Мсьціслаўцам друкарска-выдавецкім прадпрыемстве ды, што асабліва важна, даюць ясны адказ на пытаньне: чыёй у запраўднасьці была першая віленская паскарынавая друкарня, друкарня 1574-76 гадоў, якую заснаваў ды ў якой кнігі выдаваў Пётра Мсьціславец.

З пастановаў вынікае, што ў давераных абодвух бакоў ня было ніякіх сумляваньняў у тым, што друкарня, усе яе прылады, гэта ўласнасьць Пётры Мсьціслаўца. З таго-ж, што Кузьма Мамоніч, каб мець права ўзяць нераспрададзеныя яшчэ кнігі, на судзе забавязаўся заплаціць Пётру Мсьціслаўцу 30 копаў грошаў, ды на гэтую суму выставіў і распіску, відаць, што справядлівымі пастановы прызнаў ды зь імі згадзіўся й ён.

Дык Пётра Мсьціславец ня быў багатырамі Мамонічамі толькі нанятым ды ад іхнае волі, ласкі й грошаў залежным друкаром, як у навуковай літаратуры традыцыйна яго прадстаўляюць, але самастойным гаспадаром свае друкарні ды адзіным яе ўласнікам.

Лёс Мсьціслаўцавай друкарні

Пагляд, які ад мінулага яшчэ стагодзьдзя паўтараюць аўтары й папулярнай і навуковай літаратуры, што Пётра Мсьціславец друкарню ў Вільні заснаваў не для сябе, але для Мамонічаў, ды ў іх працаваў ён друкаром, дакумэнтальныя ведамкі з крыніцаў архіўным, як бачым, станоўка запырэчваюць. Актавыя запісы сыцьвярджаюць бясспрэчны факт, што гаспадаром і ўласнікам віленскае друкарні гадоў 1574-76 быў сам яе засноўнік — Пётра Мсьціславец.

Пры наяве аўтарытэтнае вымовы актавых крыніцаў у пытаньні ўласнасьці друкарні важна ўсё-ж выясьніць яшчэ тое, ці Пётра Мсьціславец сваю друкарню, яе „начынные ўсякае”, прылады ды шрыфты, з дому Мамонічаў змог запраўды забраць. Магло-ж быць і гэтак, што не зважаючы на судовыя дамовы ды пратаколы, пацьверджаныя нават подпісамі самога Мамоніча, свае друкарні зь іхнага дому Мсьціславец забраць ня мог, што яна ўсё-ж засталася ў Мамонічаў.

Мець трэба на ўвазе, што Мамонічы былі старымі ўжо месцічамі Вільні, да гэтага-ж багатымі ды на высокіх самаўрадавых і дзяржаўных становішчах купцамі. Пётра-ж Мсьціславец тымчасам быў ад гадоў ледзь колькіх аселым у месце чужніком з далёкага правінцыяльнага Мсьціслаўля, ды сьціплым усяго майстрам друкарскае справы. Дык

па багацьці ды ўплывах сілы двух бакоў былі вельмі-ж няроўныя.

Была па боку Мамонічаў канкрэтная перавага й тая, што друкарня, хоць і апычатаная „кампрамісарскімі” судзьдзямі, знаходзілася ўсё-ж у іхным доме, кляччы ад якога мелі хіба-ж яны, як яго сабсьнікі. Дзеля гэтага, хоць судовыя запісы й выясняюць нам, што друкарня „дэ юрэ” ня была Мамонічаў, ды мець на ўвазе трэба і магчымасьць, што Мамонічы маглі заўладаць ёю „дэ факто”. А з часам, пасля даўжэйшае судовае валакіты, пераняць яе й легальна.

Што падобную разьвязку Мамонічы маглі браць на ўвагу, наводзіць на думку тое, што хоць Кузьма Мамоніч з пастановамі палюбоўнага суду згадзіўся, бо сваім подпісам пацьвердзіў, што грошы за надрукаваныя супольным „накладам” кнігі Мсьціслаўцу вінаваты й іх яму аддаць, пазней з вышлатай належнае Мсьціслаўцу сумы не сьпяшаўся.

Таму праз год, калі 25 сакавіка 1577 году тэрмін платы мінуў, адчакаўшы яшчэ чатыры тыдні, 22 красавіка, Пётра Мсьціславец справу кіруе ўжо на афіцыйны юрыдычны шлях, — ён складае скаргу на Мамоніча ў магістрат. Прыводзіць з сабой Мсьціславец і двух сьветкаў, ці не сваіх судзьдзяў суду палюбоўнага, на пасьветчаньне таго, што Кузьма Мамоніч ускладзеных на яго „кампрамісарскім” судом дамоваў у тэрміне не датрымаў, прынятых на сябе забавязаньняў ня выканаў. Пётра Мсьціславец дзеля гэтага дамагаўся цяпер ад Кузьмы Мамоніча ня толькі тых грошаў, „што ми винен коп тридцать водля описа своего”, але таксама й „за руку в листе компромисном описаную”, — ці бо даходзіў ад Мамоніча й дадатковых 100 копаў грошаў штрафных.

Тыдні два пазьней, 2 травня 1577 году, праз урадоўца віленскага магістрату Мікалая Чамбара, Пётра Мсьціславец шле Кузьме Мамонічу афіцыйную пошту. Ён кліча яго зьвянца „перед панов бурмистров на ратуш у Вильни”, ды выясьніць, чаму ня выканаў ускладзеных „кампрамісарскім” судом забавязаньняў.

Як праходзіў ды чым урэшце скончыўся магістрацкі разгляд скаргі Мсьціслаўца на Кузьму Мамоніча перад „панамі бурмістрамі”, ня ведама, бо акты далейшага ходу справы ці не захаваліся, ці яшчэ ня знойдзеныя. Ды апошнім часам былі выяўленыя вельмі важныя факты, якія кідаюць зьлічэньне на далейшы лёс шрыфтоў і друкарскіх матар’ялаў друкарні Пётры Мсьціслаўца, а разам даюць і адказ на пытаньне: дабіўся Пётра Мсьціславец ад Мамонічаў свайго друкарскага „начынныя”, сваіх шрыфтоў, свае друкарні, ці не?

Ведама, што з выходам, ці не ў сакавіку 1576 году, трэцяе й апошняе кнігі Мсьціслаўцавага выданьня, Часоўніка, больш ніякіх кнігаў ён ужо не друкаваў. На працягу сямі да-

лейшых гадоў ніякіх кнігаў не выдавалі яшчэ й Мамонічы. Толькі 24 чэрвеня 1583 году выходзіць у Вільні „Служэбник”, пры канцы якога сказана: „Выдрукована сия книга Служебник у славном и столечном граде Вильни. З друкарни дому Мамоничов”. Важна адзначыць, што надрукаваная была кніга ня шрыфтамі друкарні Мсьціслаўца.

Пра Пётру Мсьціслаўца ў кнізе ніякое згадкі. З гэтага вынікае, што ў наборы й друку гэтае кнігі Мсьціславец нікага ўдзелу ня браў. Служэбнік — гэта першая кніга надрукаваная ў друкарні Мамонічаў, і дата 24 чэрвеня 1583 году, гэта запраўдная дата пачатку выдавецкае прадукцыі гэтае друкарні, а ня год 1575, год выхаду Мсьціслаўцавага Евангелья, як памылкова падаецца ў літаратуры пра друкарню Мамонічаў.

На працягу далейшых сараку гадоў, пачынаючы ад Служэбніка 1583 году, зь вельмі заслужанае для беларускага кнігадруку друкарні Мамонічаў выходзіць каля ста рэлігійных і сьвецкіх выданьняў у мовах беларускай, царкоўна-славянскай, польскай. Друкарня на іх абазначаецца словамі, якіх ніколі ня ставіў на сваіх выданьнях Мсьціславец: „В друкарни Мамоничов”, „В друкарни Дому Мамоничов”.

Тры выданьні Мсьціслаўца — Евангелье, Псалтыр і Часоўнік — ды кірылічныя выданьні друкарні Мамонічаў, пачынаючы ад Служэбніка 1583 году, нядаўна ўважна па арыгіналах вывучыла маскоўская дасьледніца старадрукаў А. С. Зярнова. Супаставіўшы шрыфты, ініцыялы, заставіцы ды іншыя скарыстаньня ў гэтых выданьнях графічныя матар’ялы, яна зрабіла гэтакі выснаў:

Прыраўнаўшы выданьні кідаецца адразу ў вочы розьніца між неахайным крыху шрыфтом Мамонічаў і нязвычайна чыткім шрыфтом Мсьціслаўца. Пры вывучэньні пазьнейшых выданьняў Мамонічаў выясьняецца дакладна, што ў іх не засталася ня толькі шрыфта, але й ніводнае дошкі з арнаменту Мсьціслаўца.⁹

Свае важныя для гісторыі віленскага кірылічнага друку выснавы А. С. Зярнова завяршае гэтакімі разважаньнямі:

Пра далейшы ход справы (судовае справы Мсьціслаўца з Мамонічамі — В. Т.) не захавалася ніякіх дакумэнтаў. Усё гэта дало повад гісторыкам кнігадруку гаварыць, што мясцовы багатыр Мамоніч мог ня лічыцца з пастановаю суду й што, захапіўшы друкарскую маёмасьць, Мамонічы працягвалі працу ў сваёй друкарні. Гарадзкі суд у Вільні XVI стагодзьдзя, відавочна, меў дастаткова аўтарытэт, каб абараніць ігнарасы прыежджага друкара, і ягонае пастанове павінен быў падпарадкавацца й мясцовы багатыр; апытаны друкарскі матар’ял быў урэшце выдадзены майстру.¹⁰

Як выясьніла тая-ж Зярнова, ні шрыфты, якімі Мсьціславец надрукаваў свае тры віленскія выданьні, ні якіяколічы скарыстаньня пры іх друку арнаменты ня сустракаюцца больш ня толькі ў кнігах выдадзеных друкарняй Мамонічаў, але й у ніякіх іншых віленскіх выданьнях. З гэтага вынікае, што хоць судовую справу Мсьціславец выйграў ды сваіх шрыфтоў і друкарскіх прыладаў ад Мамонічаў дамогся, але ці дзеля немаладога хіба ўжо веку, ці мо хваробы, або навет і сьмерці, да друкарска-выдавецкае справы больш ён ужо не вярнуўся.

Толькі гадоў праз дваццаць ад часу судовае справы Мсьціслаўца з Мамонічамі віленскія шрыфты ды друкарскія матар’ялы друкарні Мсьціслаўца зьяўляюцца на Вальні, у друкарні Астроскай. Там, надрукаваная шрыфтамі Мсьціслаўца, у 1594 годзе выходзіць „Книга о постничестве”, у 1598 годзе „Грамматика”, у годзе 1602 „Часословец”. І гэта быўла А. С. Зярнова, якая адначасна зазначыла, што факт гэты — найбольш пераконлівы довад таго, што шрыфтоў і друкарскіх матар’ялаў свае віленскае друкарні Пётра Мсьціславец ад Мамонічаў усё-ж дабіўся.¹¹

Прычыны, чаму Пётра Мсьціславец друкарскае й выдавецкае працы пасьля разрыву з Мамонічамі нанова не пачынаў, ня ведамыя. Ды няма падставаў уважаць, што на перашкодзе гэтаму стаялі нейкія фінансавыя цяжкасьці, што бяз былых супольнікаў у выдавецтве, Мамонічаў, выдаваць кнігі самому было яму не пад сілу. Зь віленскіх магістрацкіх запісаў відаць, што Мсьціславец у патрэбе мог скласьці „кампрамісарскаму” суду й паважную суму, бо 200 копаў літоўскіх грошаў „зарукі”. Як пададзена ў Літоўскім Статуче 1588 году, 2 капы грошаў гэнымі часамі гэта пана аднаго каня. Дык за 200 копаў тады можна было купіць стоговалы табун коня. З гэтага відаць, што Пётра Мсьціславец дыспанаваў паважным капіталам і нястача грошаў не магла быць яму перашкодай у аднаўленьні свае друкарні.

Прычынаю не магла быць і нейкая незараднасьць. Віленская друкарская дзейнасьць Мсьціслаўца паказвае, што быў ён ня толькі дасканалым майстрам друку, але й здольным адміністратарам прадпрыемства. Ягоная віленская друкарня была шмат спраўнейшая, фінансава-ж мацнейшая за падобную таго часу самастойную друкарню Івана Федаровіча Масквіціна ў Львове.

Дзейнасьць абедзьвюх друкарняў двух былых сяброў друкарскае справы трывала прыблізна па два гады: друкарня Масквіціна працавала ад лютага 1573 году да году 1575-га, друкарня-ж Мсьціслаўца ад травня 1574 году да сакавіка 1576 году. Калі за ня цэлыя два гады Мсьціславец набраў ды надрукаваў тры вялікія кнігі, разам 1700 сачынаў,

друку, дык Масквіцін за гэты самы час выдаў толькі Апоста-ла ды фарматам невялікім буквар, разам 716 бачынаў.

Што віленская прадпрыемства Мсьціслаўца стаяла на мацнейшай фінансавай базе за львоўскае Масквіціна, паказваюць факты ведамья з архіўных актаў. Хоць усе выснашчэньне друкарні Іван Федаровіч прывёз да Львова з Заблудава гатовае, на другім ужо годзе свае самастойнае друкарскае дейнасьці ў Львове ягонае друкарня фінансавана заламалася. На пакрышчэ паробленых даўгоў яму давалося пазычыць, пад заклад друкарні, 700 злотых у Сенькі Седляра з львоўскага Падзамча.¹²

Мсьціславец-жа тымчасам, як відаць зь віленскіх судовых запісаў, па двух гадох самастойнае друкарска-выдавецкае працы ня толькі захаваў за сабой у цэласьці друкарню, друкарню зусім нанова створаную, але ня меў ніякае патрэбы даваць яе каму небудзь у заклад. Паважную суму, 30 копаў грошаў „літоўскае лічы“ быў вінаваты яму яшчэ ягоны супольнік у выдавецтве Кузьма Мамоніч. Да гэтага, у стане ён быў скласьці ў патрэбе палюбоўнаму суду вэлізную суму зарукі ў вышыні 200 копаў літоўскіх грошаў.

З гэтага вынікае, што віленская друкарня й выдавецтва ў асобе Пётры Мсьціслаўца мелі здольнага, зараднага гаспадара, яны добра разьвіваліся, ды што ён быў лепшым і арганізатарам, і адміністратарам друкарскага прадпрыемства за Івана Федаровіча Масквіціна.

Удзел Мамонічаў у выдавецтве Мсьціслаўца

Як выясьніла А. С. Зярнова, ні сваімі прыфтамі, ні заставіцамі, ні ініцыяламі друкарня Мамонічаў ня была звязаная з друкарняй Мсьціслаўца. Гэта значыць, што пазьнейшая на гадоў восем за Мсьціслаўцаву друкарня Мамонічаў была друкарняй наладжанай зусім нанова, безь ніякае тэхнічнае апоры на сваю віленскую папярэдніцу, на друкарню Мсьціслаўца. Сваю друкарню Мамонічы ад пачатку абсталявалі зусім новымі прыфтамі, друкарскімі матар'яламі й прыладамі.

На аснове архіўных дадзеных цяпер ведама й хто Мамонічам прыфты выканаў. Для гэтага на пачатку 1582 году, на запысыны Мамонічаў, да Вільні прыяжджаў з Львова заблудавец Грынь Івановіч, памочнік Івана Федаровіча Масквіціна ў друкарскай працы.¹³ Ён нарэзаў і адліў Мамонічам два камплеты прыфтоў — адзін буйнейшы, другі меншы, курсьёны, якія сваімі формамі быў абаснаваны на скорпісе віленскае вялікакняжае канцэлярыі. Гэтак паўстала беларуская курсьва, першая ды даўжэйшы час адзіная кірылічная курсьва. Расейская курсьва зьявілася толькі ў трыццатых

гадох XVIII стагодзьдзя. Кірылічная курсьва друкарні Мамонічаў гэта той прыфт, якім, між іншага, колькі газоў пазьней быў надрукаваны ведамы Літоўскі Статут 1588 году.

Толькі здабыўшыся на свае прыфты, Мамонічы змаглі пачаць урэшце працу над наборам ды друкам першае кнігі свае друкарні, Служэбніка 1583 году. Ад гэтага часу друкарня Мамонічаў працавала беспералынна гадоў больш сорак. Аўтары, што друкарню Мсьціслаўца 1574-76 гадоў лічаць за друкарню Мамонічаў, а віленскую друкарска-выдавецкую дейнасьць Пётры Мсьціслаўца памылкова ўважаюць за працу ў Мамонічаў, мусяць адзначаць незразумелы ім ды нічым не апраўданы час „застою“ або „перарыву“ ў працы друкарні ў гадох 1577-82, калі зь яе ня выйшла ніводная кніга. Пазьнейшы-ж выхад у 1583 годзе Служэбніка Мамонічаў называюць яны „аднаўленьнем“ працы друкарні.

У сьвятле разгледжаных, на дакумэнтах абгрунтаваных фактаў няма ніякіх падставаў гаварыць пра „перарыв“ ці „застой“ у працы друкарні Мамонічаў дзеля тае простае прычыны, што друкарня Мамонічаў у гады „перарыву“ наагул яшчэ ня існавала. У годзе-ж 1583 было не „аднаўленьне“, але пачатак працы „Друкарні Дому Мамонічаў“.

Калі сяньня няма ўжо сумлеву, што Мсьціславец, хоць друкаваў у доме Мамонічаў, бо там мясьцілася ягонае друкарня, але друкаваў у друкарні сваёй, а не Мамонічаў, дык крыху нахш было з выдавецтвам, у якім Мамонічы ўдзел мелі. Але й пра выдавецтва няма падставаў казаць, што яно было Мамонічаў, а ня Мсьціслаўца. Як судовыя акты паказваюць, Кузьма Мамоніч быў толькі супольнікам Мсьціслаўца ў выдавецтве, толькі сувыдаўцом кнігаў. Мсьціславец апрача свае друкарні, свае працы друкара ды кіраўніка друкарні, даваў яшчэ на друк кнігаў і свой капітал: „спольным накладом з Кузьмой друкавалі“, звайіў ён у сваёй скарзе на Мамоніча віленскаму магістрату.

З боку Мамонічаў, як уклад у выдавецтва, улічаліся напэўна й кошты памяншэньня пад друкарню ў іхным доме ды кватэра для друкара. Наўна было-б дапушчаць, каб гэтыя дасужыя купцы, як Мамонічы, давалі гэта Мсьціслаўцу дарма, бескарысьліва, ды што кошты гэтыя ня былі ўзяты пад увагу ў часе разьліку на палюбоўным судзе пры ліквідальнай выдавецкае супалкі.

Усё-ж, не зважаючы й на гэта, каб узяць сабе нераспрададзеныя яшчэ кнігі „спольнага накладу“, Кузьме Мамонічу давалося заплаціць даволі паважную суму, 30 копаў грошаў, што, паводле Літоўскага Статуту, раўнялася тады цане 15-ёх коняў. З гэтага відаць, што удзел Мамонічаў у выдавецтве ня быў і гэты вялікі ды што супольнікам галоўным, зь пераважаючым капіталам, быў Мсьціславец.

Кідаецца ў вочы, што ў судовых запісах зусім ня згадваюцца спагадлівыя асабліва Пётру Мсціслаўцу браты Зарэцкія, якія былі галоўнымі ініцыятарамі ды апыкунамі справы друку праваслаўных кнігаў у Вільні. Як з Мсціслаўцавых паслоўяў відаць, браты Зарэцкія былі душою віленскага друкарскага пачыну. Славіў іх за гэта Мсціславец шчодро ў паслоўі кажнае выдадзенае ім кнігі. Паколькі Зарэцкія былі ў бліжнім сваяцтве з Мамонічамі, а з другога боку вельмі прыхільнымі Мсціслаўцу, канфлікт агоні з Мамонічамі відавочна паставіў іх у нязручнае палажэньне, і ў часе спрэчкі яны трымаліся збоку. Вымоўны вельмі факт, што хоць друкарскую працу й выдавецтва Мсціслаўца Зарэцкія гораха падтрымлівалі, нічога ня ведама пра нейкі іхны удзел у пазьнейшай друкарска-выдавецкай дзейнасьці спародненых зь імі блізка Мамонічаў.

Калі няма падставаў адмаўляць і Мамонічам, што й яны, як Зарэцкія, зацікаўленыя былі кнігадрукам і з рэлігійна-ідэйных меркаваньняў, ды ўсё-ж, як купцоў вельмі апаэртаўных, кнігі іх напэўна моцна цікавілі й з гандлёвага боку, як тавар. Дзеля гэтага яны хіба хапелі ўзалежніць Мсціслаўцава выдавецтва, а магчыма й друкарню, ад свайго капіталу. Ды Мсціславец ня меў ніякага жаданьня выпускаць з рук выдавецтва, што добра разьвівалася, ды працаю сваіх рук створаную друкарню. А што Мамонічы мелі ахвоту займець сваю друкарню, відаць гэта з таго, што калі ўзалежніць ад сябе Мсціслаўца як друкара ім не ўдалося, яны не шкадавалі захадаў і грошаў на тое, каб заснаваць друкарню сваю.

Важна адзначыць, што хоць Мамонічам друкарскае выснашчэньне для сваёй друкарні даваўся ствараць самым, гэта ня значыць, што віленская дзейнасьць Мсціслаўца нічым ня прычынілася да паўстаньня іхнае друкарні. Перш за ўсё ніхто іншы, як Пётра Мсціславец працаю сваёй друкарні ў доме Мамонічаў раскрыў ім, галоўна Мамонічу Кузьме, тэхнічныя сакрэты друкарскага майстроўства.

Друкарскае дазнаньне ў Мсціслаўца напэўна здабывалі й тыя працаўнікі, што пазьней працавалі ў друкарні Мамонічаў. Паказвае на гэта тое, што пасля выразаньня ды адліцыця Грынём Івановічам Заблудаўцам шрыфтоў Мамонічам, яны яго для працы ў сваёй друкарні ўсё-ж не затрымалі, змаглі абыйсьціся й без яго. Праца сваёй друкарні — набор і друкаваньне кнігаў — Мамонічы бліз туду маглі павесці пры дапамозе з друкарскай справай ужо абазнаных, Мсціслаўцам узгадаваных, мясцовых віленскіх працаўнікоў.

Дык друкарская дзейнасьць Пётры Мсціслаўца ў Вільні падрыхтавала грунт для пазьнейшае друкарні Мамонічаў, справу заснаваньня ды працы гэтае друкарні яна Мамонічам выдатна ўспрысціла. Навет і большы шрыфт друкарні Ма-

монічаў Грынё Івановіч выразаў бяручы за ўзор шрыфт Мсціслаўца, хоць копія, як адзначыла гэта Зярнова, ня была на вышыні арыгіналу.

Сьлядамі памылкі бібліяграфаў

Хоць багатыя ўплывовыя Мамонічы не далі калісьці рады перабраць у сваё валаданьне не сваю друкарню, пару сот гадоў пазьней яе ўсё-ж Мсціслаўцу забралі ды Мамонічам прыпісалі бібліяграфы, што віленскія Мсціслаўцавы выданьні гарталі, апісвалі, друкарскім іх майстроўствам захапляліся. Бяскрытычна паўтаралі гэта за імі й гісторыкі кнігадруку. Пра віленскі пэрыяд дзейнасьці Пётры Мсціслаўца, як правіла, выказваецца пагляд, што ён быў тады друкаром друкарні Мамонічаў.

Гэтак інфармавалі, пачынаючы ад В. Сопікава ў 1813 годзе, усе бібліяграфы. Сопікаў, які знаў яшчэ толькі Псалтыр Мсціслаўца, пра яго пісаў: „Псалтыр... напечатана Лукою Мамоничем в собственной типографии, Вильна, 1575?”¹⁴ В. Ундольскі ў 1848 годзе падаваў: „Псалтырь, напечат. в Вильне, у Л. Мамонича, 1575”¹⁵ у годзе-ж 1871 паўтарыў: „Псалтырь, напечат. Петр. Тим. Мстиславцем... у Л. Мамонича”¹⁶ Ведамы бібліяграф Іван Каратаеў, рэгіструючы ў 1883 годзе Мсціслаўцава Евангелье ды Псалтыр, пра кожную з гэтых кнігаў падае: „надрукована у Вильні Пётрам Цимифеевичем Мстислауцем у друкарні Мамонича”¹⁷.

Сьлядамі за расейскімі паўтаралі тоесамае й бібліяграфы польскія, між імі й выдатны К. Эстрайхэр,¹⁸ а ў часоў ужо паваенных і аўтары кнігі 1959 году „Drukarze dawniej Polski”, хоць яны й адцёмлілі, што „Пётра й Кузьма былі ўласнікамі друкарні”¹⁹ Зь бібліяграфаў беларускіх Вацлаў Ластоўскі ў сваёй „Гісторыі беларускай кнігі” 1926 году пісаў: „Псалтыр... друк Пятра Мсціслаўца ў Вильні, у друкарні дому Мамонича”. Адно пра Евангелье інфармацыя ў Ластоўскага без „Мамонича”: „друкована ў 1575 годзе ў Вильні Пётром Цимифеевичем Мстислауцем”²⁰.

На апраўданьне даўнейшых бібліяграфаў можна было-б паклікацца на тое, што актаў судовая справы Мсціслаўца з Кузьмою Мамонічам яны ня зналі, бо-ж апублікаваньня яны былі толькі ў 1883 годзе. Ды й гэта, строга бяручы, іх усё-ж не апраўдвае. Апісвалі-ж яны, як правіла, старыя кнігі „дэ візу”, паводля арыгіналу, а на выданьнях Пётры Мсціслаўца нідзе ні разу не напісана, што надрукаваныя яны ў друкарні Мамонічаў. Там казаліца толькі, што друкаваў іх Пётра Мсціславец у доме Мамонічаў.

Бібліяграфы ды гісторыкаў беларускіх старадрукаў выаўна бянэжыла ды й усё яшчэ бянэжыць тое, што друкар-

ня Пётры Мсьціслаўца 1574-76 гадоў мясьцілася ў тымсамым доме, доме Мамонічаў, у якім пазьней, ад году 1582, была й друкарня Мамонічаў. Знарок ці не, але да блытаніны спрычыніліся й Мамонічы, калі на выданьнях, што выходзілі пазьней з іхнае ўжо друкарні, пісалі, што кніга друкавалася ў „Друкарні Дому Мамонічаў”. Прыкладам, на першым выданьні „Служэбніку 1583 году, надрукавана: „З друкарні Дому Мамонічов”.

Калі ў сваіх паслоўях Мсьціславец пісаў, што кнігу ён надрукаваў „у доме Мамонічаў”, дык меў, зразумела, на ўвёце дом-будынак, у якім мясьцілася друкарня. У фразе-ж на выданьнях Мамонічаў „з Друкарні Дому Мамонічаў” ход выяўна не пра будыніну. Гэта ўжо фірмовы назоў, што паказвае на супалку, уласнікі якое паходзілі з аднаго „дому”, ці бо аднаго роду. Як ведама, супалка складалася спачатку з братоў Кузьмы ды Лукаша Мамонічаў, пазьней-жа актыўным у ёй быў і сын Кузьмы, Мамоніч Лявон.

Абедзьве друкарні — спачатку Пётры Мсьціслаўца, пасля-ж Мамонічаў, — знаходзіліся відавочна ў тымсамым доме з колькіх віленскіх дамоў Мамонічаў. Ды гэты факт зусім ня істотны ў пытаньні ўласнасьці друкарні. Віленская друкарня гадоў 1522-1525 Францішка Скарыны хоць мясьцілася ў доме найстаршага бургістра Вільні Якуба Бабіча, была ўсё-ж друкарняй ня Бабіча, але доктара Скарыны.²¹ Гэтаксама й друкарня Мсьціслаўца хоць знаходзілася ў доме Мамонічаў, ня сталася дзеля гэтага друкарняй уласнікаў дому.

Памылковы пагляд, які стварыўся ў першых бібліяграфіях кірылічных старадрукаў ды трымаецца й да сьняня, а паводле якога й друкарня, і выданьні Мсьціслаўца прыпісваюцца Мамонічам, нейк ніхто не паруіўся паправіць і пасля таго, калі былі апублікаваныя акты судовае справы Мсьціслаўца з Кузьмой Мамонічам, цытаты зь якіх вышэй прыводзіліся, ды якія, здавалася, высьнялі ўжо дакладна, хто быў запраўдным уласнікам створанае Мсьціслаўцам друкарні.

Актавыя магістрацкія запісы пра скаргу Мсьціслаўца на Кузьму Мамоніча яшчэ ў мінулым стагодзьдзі знайшоў у віленскім архіве ды іх і надрукаваў археограф Іван Спрогіс. Калі на важную для гісторыі віленскага друку публікацыю ня была звернутая належная ўвага ні тады, ні пазьней, былі на гэта й некаторыя аб’ектыўныя прычыны. Адна зь іх гэта тое, што Спрогіс гэтыя акты надрукаваў у выданьні, якое навукоўцам рэдка трапляе ў рукі, а цяпер і наагул цяжка даступнае.

Іван Спрогіс быў вельмі працавітым даўгагадовым сябрам Віленскае Археаграфічнае Камісіі, якая выбірала ды вялікімі тамамі публікавала акты зь віленскага архіву, акты дагэтычныя пераважна да земляў і гісторыі Беларусі. Пачы-

наючы ад году 1865 й да году 1915, выйшла 39 тамоў гэтых актаў.

У часе, калі Спрогіс натрапіў на віленскія магістрацкія запісы з скаргаю Мсьціслаўца на Кузьму Мамоніча за нявыконваньне дамоўленых на „кампрамісарскім” судзе пастановаў, з друку паказаўся якраз 12-ы том гэтых „Актаў”. Каб публікацыю цікавых дакумэнтаў не адкладаць на гады, да часу, пакуль будзе падрыхтаваны да друку чародны том Актаў Археаграфічнае Камісіі, Спрогіс надрукаваў іх у 1883 годзе ў віленскім царкоўным часопісе „Литовские Епархиальные Ведомости”.

На рэлігійна-царкоўныя часопісы, як ведама, ня гэтак часта звяртаюць увагу гісторыкі, менш імі цікавяцца й навуковыя бібліятэкі. Калі тамы „Актаў” Віленскае Археаграфічнае Камісіі сьняня можна знайсці блізу ў кожнай вялікай цэнтральнай бібліятэцы свету, дык натрапіць у гэтых бібліятэках на віленскія „Литовские Епархиальные Ведомости” немагчыма. Вось гэта было вялікаю перашкодаю дасьледнікам у азнаямленьні з арыгінальным тэкстам актавых запісаў гэткае важнае для гісторыі віленскага друку судовае справы. І прыведзеныя ў гэтым нарысе цытаты з гэтых запісаў узятыя не беспасярэдня з публікацыі Спрогіса, але з выпісак зь яе, пададзеных у манаграфіях Хведара Ільішэвіча²² ды А. С. Зярновай.²³

Што на апублікаваньня ў 1883 годзе дакумэнты не звярнулі ўвагі гісторыкі кнігадруку ды значаньня іх належна неасэнсавалі, вінаваты шмат і сам Спрогіс. Паводля агульна прынятага тады пагляду, заснаваная ў Вільні Мсьціслаўцам друкарня ўважалася за друкарню Мамонічаў. Пад уражаньнем гэтага І. Спрогіс, калі публікаваў дакумэнты, не звярнуў увагу хоць-бы на словы аб тым, што „ўсякае начынньне друкарні” належыла не Мамонічам, але Мсьціслаўцу, і загаловак сваёй публікацыі даў неспадзеўкі гэткі: „Документы касательно древней русской типографии Луки Мамонича по претензии с оной Петра Мстиславца”.²⁴

Дык памылковы, але агульна ў літаратуры замацаваны пагляд, зацяміў зыркасьць археографа нагэтулькі, што ў самым загатоўку свае публікацыі чытачу ён навязваў інфармацыю кардынальна супярэчную зместу дакумэнтаў, ці бо хвальшывую. З актавых запісаў відаць-жа ясна, што ўсякае друкарскае „начынньне”, ці бо шрыфты й прылады, належалі якраз толькі Мсьціслаўцу. Пастанова судзьдзяў абодвух бакоў „кампрамісарскага” суду была ў гэтым адназначная. Дык калі мо й узнімаўся на судзе нейкія беспадстаўныя „прэтэнзіі” да друкарні, дык ня збоку Мсьціслаўца, як напісаў Спрогіс, але збоку Кузьмы Мамоніча, хоць пра гэта ў актавых запісах і ня згадваецца.

Вось кансэквенцыі памылковага асэнсавання зместу дакументаў І. Спрогісам адчуваюцца ў літаратуры пра Мсьціслаўца ды друкарню Дому Мамонічаў аж дагэтуль, блізу сто гадоў пасля іх публікацыі. Гэта была бадай галоўная прычына таго, што й пасля надрукавання Спрогісам актывых запісаў віленскага магістрату друкарню Мсьціслаўца ўсё яшчэ лепш за ўвадно з друкарняй колькі гадоў пазнейшай, заснаванай іншымі людзьмі, на іншым друкарскім матар'яле, друкарняй Мамонічаў.

Наколькі глыбока гэты памылковы пагляд закарэніўся, можна бачыць з таго, што й гадоў колькідзесят пасля публікацыі І. Спрогісам актывых запісаў, навет і аўтары, якія даволі грунтоўна вывучалі віленскую друкарска-выдавецкую працу Мсьціслаўца ды Мамонічаў, хоць змест судовых актаў і зналі, ды друкарню Мсьціслаўца ўвесь час называлі друкарняй Мамонічаў.

Было-б несправядлівым казаць, што ніхто з аўтараў не адчуваў супярэчнасці традыцыйнага пагляду зь вядомымі архіўнымі фактамі. Набліжаўся да праўды, хоць і вельмі нясьмела, прыкладам, Ул. Пічэта, які ў 1926 годзе пісаў: „Магчыма дапусьціць, што першая заснаваная друкарня была ўласнасьццяй і Мамонічаў, і Пётры Мсьціслаўца”.²⁵ Тры гады пазьней І. І. Лаппо дачыненні да віленскае друкарні паасобных асобаў у 1576 годзе разьмеркаваў гэтак: „кіраўніцтва друкарні належыла Зарэцкім, сама друкарская справа — Пётру Мсьціслаўцу, памяшчэнне друкарні — Мамонічам”.²⁶ Хоць Лаппо, як бачым, прызнаваў Мамонічам — ды правільна — толькі „памяшчэньне”, ды друкарню ня ўважаў ўсё-ж і за Мсьціслаўцаву.

Хведар Ільяшэвіч, аўтар манаграфіі 1938 году пра друкарню Мамонічаў, падобна да Пічэты пісаў: „друкарня была ў супольным валаданьні Мамонічаў, капіталістаў, і Мсьціслаўца, друкара”.²⁷ Пісаў ён гэтак, хоць адначасна й паставіў палюбоўнага суду аб тым, што Мсьціслаўцу належыцца „ўсякае начыньне друкарні”,²⁸ ды выказаў навет вельмі правільную думку: „пералынак у працы друкарні дазваляе дапушчаць, што Мсьціславец начыньне аднак-жа забраў”.²⁹ Не зважаючы на гэта, пра 1574-76 гадоў друкарню Ільяшэвіч у сваёй манаграфіі ўвесь час гавора як пра друкарню Мамонічаў.

Асабліва ўражае становішча ў гэтым пытаньні гэткае выдатнае маскоўскае дасьледадніцтва старадрукаў як А. С. Зяновай, якая ўнікліва ўчыталася ў змест магістрацкіх актывых запісаў, а да гэтага ўважлівым кнігаведным аглядам ды супаставаю выданьняў Мсьціслаўца з выданьнямі Мамонічаў выясніла дакладна, што ані шрыфтоў, ані іншых друкарскіх матар'ялаў друкарні Мсьціслаўца Мамонічы ў сваёй друкарні ніколі ня мелі, з чаго вынікае, што іх яны й не да-

сталі. Хоць Зянова гэтым вылімінавала канчаткова ўсякую магчымасьць якоеколіч тэхнічнае сувязі друкарні Мамонічаў з друкарняй Мсьціслаўца, ды апошніх лятячых выснаваў з сваіх важных назіраньняў нейкі і яна не парабіла, „пунктаў над і” не паставіла.

Наадварот. У тымсамым артыкуле, у якім Зянова выясняе, што віленскі суд меў дастаткова аўтарытэцкасьці на тое, каб не дазволіць багатыром Мамонічам забраць ад Мсьціслаўца ягоную друкарскую сьнасьць, пра друкарню 1574-76 гадоў яна ўвесь час піла як пра друкарню Мамонічаў! У вадным-жа з падразьдзелаў артыкулу ёсьць загаловак кардынальна супярэчны з выснавамі самое працы: „Издания напечатанные Мстиславцем в типографии Мамоничей”!³⁰ Дык, падобна як у І. Спрогіса, у загаловку дадзенае запярэчанае фактам, што прыводзяцца ў самым артыкуле.

Як бачым, глыбока закарэнены пагляд, калі й выяўна памылковыя, ціраз вельмі жывучыя. Па інэрцыі традыцый трымаюцца яны доўга й пасля таго, як выяўленыя факты й дакумэнты раскрываюць іхную беспадстаўнасьць.

Калі ў літаратуры гэтак доўга трымаецца памылковы пагляд пра час заснаваньня ды пачатак працы выдатнае ды вельмі заслужанае ў гісторыі беларускага друку друкарні Мамонічаў, а ейная важная папярэдніца, друкарня Мсьціслаўца, як самастойная й зусім ня ўлічана, галоўная прычына гэтага — слабое ўсё яшчэ вывучаньне гісторыі беларускага кнігадруку XV-XVIII стагодзьдзя.

Няма й да гэтае яшчэ пары ўліку ўсіх друкарняў і друкароў, што ў гэтым часе дзейнічалі на тэрыторыі Беларусі. Няма бібліяграфічнае рэгістрацыі й вопісу ўсіх кнігаў, што былі імі выдадзеныя. Наколькі няпоўны ўлік выданьняў старога беларускага друку, паказвае тое, што ў павяненныя гады й толькі ў бібліятэках Англіі было выяўлена каля дваццаці няведаных раней кнігаў, што былі надрукаваныя на землях Беларусі.

Не напісаная ўсё яшчэ й гісторыя беларускага друку. Існуюць толькі кароткія вельмі агульныя нарысы ды манаграфічныя працы пра некаторых друкароў ці друкарні, прыкладам, пра доктара Скарыну П. В. Валадзімірава або пра друкарню Мамонічаў Хв. Ільяшэвіча.

Вельмі каштоўная сабранымі матар'яламі „Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі” В. Ластоўскага 1926 году, гэта ў запраўднасьці ня гісторыя беларускае кнігі й ня гісторыя беларускага друку. Яе змест адначасна правільна ў яе-ж падзагаловку сам аўтар: „Спроба пасьсьніцельнай кнігалісі”. Гэта анатаваная бібліяграфія старога беларускае кнігі, кнігі й друкаванае, і рукапіснае. Інфармацыя-ж пра дзейнасьць друкароў і друкарняў у Беларусі ў ёй, як правіла, канспэктыўныя, некамплетныя, з другога рукі.

важна гісторыя друку народаў суседніх, пераважна расейскага або польскага, і пісалі, зразумела, з ар'ентацыяй у першую чаргу на пытанні гісторыі друку расейскага або польскага. Кнігадрук Беларусі краналі яны толькі пабочна, як пэрыфэрычную зьяву расейскага або польскага друкарства. Вось гэта прычына таго, што ў гісторыі старога друку Беларусі ўвесь час натыхаемся на праблемы ці яшчэ ня выясленыя, ці памылкова інтэрпрэтаваныя, ці й зусім ня кранутыя.

Іскравы прыклад гэтага й разгледжанае вышэй пытаньне дачыненняў у галіне друкарска-выдавецкае дзейнасьці Пётры Мсьціслаўца з Мамонічамі.

Пасьлядоўнікі Пётры Мсьціслаўца

Як дагэтуль, пра стары кнігадрук Беларусі пісалі пера-калі ад вясны 1577 году, году складзенае Мсьціслаўцам у віленскі магістрат скаргі на Кузьму Мамоніча, ускія сьляды пра далейшы лёс выдатнага друкара-выдаўца абрываюцца, дык ведама затое, што кнігі ягонага друку й выданьня былі ў асаблівай пашане ды вельмі шырокім ужытку на землях усіх праваслаўных краёў, што ў літургіі карысталіся царкоўна-славянскай мовай. Мсьціслаўцавы кнігі захаваліся й да нашых часоў на землях Беларусі, Расеі, Украіны, паўдзённых славянаў. У Баўгарыі, прыкладам, у бібліятэцы Плёўдзіва, перажоўваюцца Евангелье ды Псалтыр віленскага Мсьціслаўцавага друку з напісамі на іх, якія сьветчаць пра шырокае практычнае карыстаньне гэтымі кнігамі сярод балканскіх славянаў.³¹

Раскошна выдадзенае „напростольнае” Мсьціслаўцава Евангелье стагодзьдзім перавыдавалі ў Вільні, Магілёве, Купейне, Чарнігаве, Кіеве, Львове ды ў румунскіх Ясах.³² Пачынаючы-ж ад 1627 году й аж да палавіны XVII стагодзьдзя, Евангелье гэтае служыла за недасягалны графічна ўзор для больш дзесяці перавыданьняў маскоўскіх. Псалтыр-жа Мсьціслаўца ў Маскве перавыдаваўся разоў колькідзсят аж да году 1762-га.

Ад Мсьціслаўца ў гравюрах маскоўскіх друкаваных евангельляў была перанятая й традыцыя рысаваньня евангеліста Марка з арлом, а Яана з львом, ці бо на лад заведзены ад II стагодзьдзя сьвятым Ірэнеем. Толькі ў адзінаццатым выданьні 1657 году, у часе Ніканаўскіх рэформаў, сымвалы евангелістскія былі перастаўленьня на лад Гераніма ды гравюры Марка пачалі даваць з львом, а Яана з арлом.

Друкарска-графічныя прыёмы з Мсьціслаўцавых кнігаў пераймаюць ды паўтараюць у друкарнях Беларусі, Украіны, Маскоўшчыны, Румыніі. Капіююць там ягоныя шрыфты, ініцыялы, заставіцы, гравюры. За ўзор выданьні Мсьціслаўца

служылі нават і для друкарні варожых яму Мамонічаў, хоць з графічна-друкарскага боку кнігі іхнага выданьня не маглі ніколі раўняцца з Мсьціслаўцавымі.

Як адцёмліла А. С. Зярнова, „выданьні Мсьціслаўца ўражаюць сваім раскошным выглядам; дасканальная папера з шырокімі палямі ўва ўсіх ягоных выданьнях выдатна вырозьнівае іх ад пазьнейшых выданьняў Мамонічаў”.³³ Як тая-ж Зярнова кажа, у прыраўнаньні да Мсьціслаўцавых, шрыфты Мамонічаў разяць некаторай неахайнасьцяй у сваіх формах.³⁴ Тое самае кідаецца ў вочы калі ход пра набор, ломку, графічнае аздабленьне ды афармленьне кнігаў. „Ўсе гэтыя драбніцы выяўляюць у Мамонічах ня любіцеляў кнігі, але прадпрыемцаў; на першым месцы для іх — збыт, а не мастацкае афармленьне кнігі... для іх дастаткова было, калі выданьні аформленыя былі больш-менш здавальняюча”.³⁵

Зыркні сьлед Пётра Мсьціславец пакінуў і ў гісторыі беларускага графічнага мастацтва сваімі знакамітымі дрэварытнымі ілюстрацыямі. Пасьля доктара Скарыны, зь беларускіх выдаўцоў ён першы, што патрэбу добрае мастацкае ілюстрацыі для кнігі разумеў, у сваіх выданьнях пра іх даў, магчыма сам іх рысаваньне ды выразаў. Ягоныя дрэварытныя вобразы чатырох евангелістскіх ды цара Давіда ў Псалтыры, у розных віленскіх выданьнях капіявалі аж да сярэдзіны XVII стагодзьдзя. Віленскі стыль гравюраў Мсьціслаўца паўтараў і кіеўскі мастак Дарафей у Евангельлі 1670 году ды мастак Евангельля львоўскага 1644 году й іншыя друкары Украіны.

Але асабліва вялікі ўплыў Мсьціслаўцавых гравюраў ды іхнага мастацкага стылю даецца заўважыць у Маскоўшчыне, дзе іх вельмі доўга перарысоўвалі й перадрукоўвалі. Як кажа А. І. Някрасаў, „пышная архітэктурная ды мастацкая докарацыя ў маскоўскім мастацтве канца XVII стагодзьдзя, ведамая пад умоўным імём маскоўскага бароку, сваім існаваньнем абавязаная ў вялікай меры віленскім гравюрам Пётры Мсьціслаўца”.³⁶

Дык Пётра Мсьціславец мае вялікія заслугі й як выдатны, шырокага тэрытарыяльнага й гістарычнага ўплыву майстра друкарскае справы, і як таленавіты мастак-графік, творчасць якога доўга клала свой адбітак на манеру й стыль графічнага афармленьня кірылічных выданьняў XVI-XVIII стагодзьдзяў ня толькі Беларусі, але й усёй усходняй Эўропы. Трэба ўрэшце не забывацца й пра тое, што быў ён аўтарам хай простых і сьціпных, але гістарычна важных і цікавых паслоўяў да сваіх віленскіх выданьняў. Дзеля гэтага належацца яму шмат большая чым дагэтуль увага ў гісторыі беларускага друку ды беларускае культуры пары „зала-тога” яе веку наагул, адным з заслужаных выдатных дзялачоў якога ён быў.

Друкарні Беларусі XVI стагоддзды

Калі ўлічыць факт сяння пэўны існавання ў 1574-76 гадох у Вільні друкарні Пётры Мсціслаўца як друкарні зусім самастойнае, а з другога боку тое, што друкарня Мамонічаў сваю кніжную прадукцыю распачала толькі ў 1583 годзе, а ня ў годзе 1575, як памылкова дагэтуль уважалася, кардынальна мяняецца храналогічная чароднасць з'яўлення беларускіх друкарняў XVI стагоддзды і у сталічнай Вільні, і на ўсёй беларускай тэрыторыі.

Найперш сам лік друкарняў павялічваецца на адну, на Мсціслаўцаву. Друкарня-ж Мамонічаў, якая ўважалася за другую друкарню Вільні пасля першае 1522-25 гадоў Скарынавае, як цяпер выяўляецца, была з кірылічных друкарняў аж чацвёртай, пасля другой Пётры Мсціслаўца ды трэцяй Васіля Гарабурды (пачатак дзейнасці каля 1580 году). Калі-ж узяць яшчэ на ўвёт што ў 1576 годзе пачала ў Вільні працу першая друкарня з шрыфтом лацінным, друкарня князя Мікалая Радзівіла Сіроткі, якая друкавала кнігі лацінскія ды польскія, дык сярод віленскіх друкарняў друкарні Мамонічаў прыпадзе тады месца аж пятае.

У ліку-ж беларускіх друкарняў што дзеілі на ўсёй, уключна з сталічнай Вільняй, тэрыторыі Беларусі ў XVI стагоддзды, пры ўліку самастойнасці друкарні Мсціслаўца, друкарня Мамонічаў храналогічна перасоўваецца з месца чацвёртага на сёмае.

У выніку новых архіўных знаходак і навейшых кнігаведных даследаванняў, падавання ў адпаведнай літаратуры гады паўстання й некаторых іншых беларускіх друкарняў, вымагаюць сяння ўдакладнення. Гэтак, ад колькі ужо гадоў, ведама, што зь віленскае Скарынавае друкарні першая кніга выйшла ня ў 1525 годзе, як раней уважалася, але ў годзе 1522. Была гэта „Малая падарожная кніжка”.

Таксама год выхаду першае кнігі з друкарні нясьвіскай можна перасунуць на год назад — з году 1562 на 1561, — бо маем паважныя падставы ўважаць, што першаю кнігаю гэтае друкарні быў не „Катыхісіс” Сымона Буднага, які выйшаў з друку 12 чэрвеня 1562 году, але, кніга Буднага таксама, „О оправданіи грешнаго человека пред Богом”. Кніга гэтая, як і „Катыхісіс”, была прызначаная галоўна праваслаўным чытачом, якія на землях Беларусі трымаліся тады календара зь вераснёвым пачаткам новага году, ці бо новы год пачыналі ня ад 1 студзеня, але чатыры месяцы раней, ад 1 верасня. Вось 11 кастрычнік 1562 году, дата пададзена на кнізе „О оправданіи”, як час яе выхаду, гэта паводле ўжыванага цяпер гадаліку ад 1 студзеня, будзе 11 кастрычнік 1561 году.

І няведамы раней час друкавання Цяпінскім ягонага „Евангелія”, які паасобнымі аўтарамі вызначаўся розна, ў гадох 1560 — 1580, маем сяння падставу звязваць з годам выканання й надрукавання дрэварытнага партрэта Васіля Цяпінскага, годам пададзеным на гэтым партрэце — 1576.

Дык гады пачаткаў дзейнасці беларускіх друкарняў XVI стагоддзды на землях Беларусі, калі за пачатак гэты будзем лічыць час з'яўлення першае друкаванае зь іх кнігі, у сьвятле сучасных навуковых паказанняў укладаецца ў гэтку храналогічную чароднасць:

Віленская Скарыны	1522
Нясвіская	1561
Заблудаўская Хадкевіча	1569
Віленская Мсціслаўца	1575
Цяпінская Цяпінскага каля	1576
Віленская Гарабурды каля	1580
Віленская Мамонічаў	1583
Віленская Брацкая	1595

Калі-ж да васьмі пералічаных тут друкарняў дадаць яшчэ друкарні ранейшыя, што друкавалі кнігі таксама для земляў Беларусі, хоць заснаваныя былі й у краях Захаду, — Скарынаву 1517-19 гадоў друкарню праскую ды на 25 гадоў яшчэ ранейшую кракаўскую Швайпольта Фэоля, што працавала каля 1591 году, — лік усіх друкарняў узрастае да дзесяці.

З-пад друкарскіх прэсаў васьм гэтаых дзесяцёх друкарняў выйшла больш ста кнігаў на мовах царкоўнаславянскай і беларускай, зместу і рэлігійнага, і сьвешкага. Сярод іх былі й гэтка выдатныя памяткі старога беларускага друку, як Біблія доктара Францішка Скарыны 1517-19 гадоў, Мсціслаўцава Евангеліе 1575 году, Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588 году.

Лікам і друкарняў і надрукаваных у іх кнігаў беларускія землі ў XVI стагоддзды займалі вядучае месца сярод краёў усходу Эўропы. З гэтага гледзішча яны асабліва далёка пакідалі за сабой землі Маскоўшчыны, дзе да канца таго самага стагоддзды выйшла толькі 18 кнігаў у мове царкоўнаславянскай, кнігаў толькі літургічных.

Высокае развіццё друкарскае справы на беларускіх землях таго часу зьява, пэўна-ж, не прыпадкова, але гістарычна абумоўленая, заканамерная. Гэта адбітак толькі важнага тады палітычна значання Беларусі, як Вялікага Княства Літоўскага, ды вядучае яе культурна-духовае ролі на праваслаўным усходзе Эўропы.

THE PRINTING HOUSE OF PIOTRA MSCISLAVIEC by Vitaut Tumash

S u m m a r y: On the occasion of the 400th anniversary of the publication in Vilnia by Piotra Mścislaviec (Mstislavets) of his 1575 Gospel-book, the article examines the activity in Vilnia of this outstanding Byelorussian printer. On the basis of archival documents and an analysis of type faces and printing materials of the books published both by P. Mścislaviec and those put out by the publishing house belonging to the Mamoničy family, it is clear that the Vilnia printing house in the years 1574-1576 belonged to Mścislaviec, and not to Mamoničy. The hitherto accepted view that P. Mścislaviec did not have his own printing house in Vilnia, but worked in one owned by the Mamoničy, is shown to be erroneous.

The Mamoničy established their own printing house only at the beginning of the 1580's with quite different type faces and printing materials. The first publication of the Mamoničy printing house was a "Słužebnik" which appeared on June 24th, 1583. The year 1583, rather than 1575, should be regarded as the date when the Mamoničy printing house began to function.

¹ Фатарэпрадукцыі тэкстаў паслоўжыў Апостала маскоўскага 1564 году ды львоўскага 1574 году можна знайсці ў: М. В. Щепкина. Переводы предисловий первопечатных книг. (У зборніку: У истоков русского книгопечатания. Москва, АН СССР, 1959, б. 218-219).

² М. В. Щепкина, тамсама, б. 237.

³ Тамсама, б. 238.

⁴ И. Каратаев. Описание славяно-русских книг напечатанных кирилловскими буквами. Том 1, с 1491 по 1652 год (Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук, т. 34, № 2. Санкт Петербург, 1883, б. 190).

⁵ Тамсама, б. 190-191.

⁶ Тамсама, б. 192-193.

⁷ Teodor Pjaszewicz. Drukarnia Domu Mamonieczów w Wilnie, 1938, б. 35-36.

⁸ Акты Виленской Археографической Комиссии, т. XX. Вильна, 1893, б. 102.

⁹ А. С. Зернова. Первопечатник Петр Тимофеев Мстиславец („Книга“, сб. IX. Москва, 1964, б. 103).

¹⁰ Тамсама.

¹¹ Тамсама, б. 103-104.

¹² A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa i W. Krajewski. Drukarze dawnej Polski. Zeszyt 6: Małopolska — Ziemie Ruskie. Wrocław — Kraków, 1960, б. 84.

¹³ Stanisław Ptaszycki. Iwan Fedorowicz, drukarz ruski w Łwowie z końca XVI wieku (Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń Wydziału filologicznego Akademii Umiejętności, t. XI. W Krakowie, 1886, б. 31).

¹⁴ Василий Сопиков. Опыт Российской библиографии, ч. 1. Санктпетербург, 1813, б. 185.

¹⁵ В. Ундольский. Каталог славяно-русских книг церковной печати библиотеки А. Н. Кастерина. Москва, 1848, б. 2.

¹⁶ В. М. Ундольский. Очерк славяно-русской библиографии. Москва, 1891, б. 13.

¹⁷ И. Каратаев, тамсама, б. 189, 191.

¹⁸ Karol Estreicher. Bibliografia polska, cz. II, t. I. Kraków, 1882, б. 65.

¹⁹ A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa i W. Krajewski. Drukarze dawnej Polski. Zeszyt 5: Wielkie Księstwo Litewskie. Wrocław—Kraków, 1959, б. 148.

²⁰ Вацлаў Ластоўскі. Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі. Коўня, 1926, б. 419, 420.

²¹ Для дакладнасьці адцёмні тут трэба, што ў XIX ст. быў выпадак, калі бібліяграф віленскую друкарню Скарыны трактаваў як друкарню „бурмістра Якова Бабича“, глядзі: И. П. Сахаров Об-разцы Славяно-Русского книгопечатания с 1491 года. Санктпетер-бург, 1849.

²² Т. Pjaszewicz, тамсама, б. 46-52.

²³ А. С. Зернова, тамсама, б. 102-103.

²⁴ Литовские Епархиальные Ведомости. Вильно, №. 41, 1883, б. 366-368.

²⁵ Уладзімер Пічэта. Друк на Беларусі ў XVI і XVII стагоддзях. (У зборніку: Чатырохсотлецце беларускага друку. Інстытут Беларускае Культуры. Менск, 1926, б. 246).

²⁶ И. И. Лаппо. К истории русской старопечати. Виленская типография Мамоничей (Сборник Русского Института в Праге, т. I. Прага, 1929, б. 165).

²⁷ Т. Pjaszewicz, тамсама, б. 46.

²⁸ Тамсама, б. 51.

²⁹ Тамсама, б. 53.

³⁰ А. С. Зернова, тамсама, б. 89.

³¹ Б. Понев. Славянски рукописи и старопечатни книги на Народната Библиотека в Пловдив. София, 1920, б. 245-248.

³² А. С. Зернова. Первопечатник П. Т. Мстиславец... б. 110-111.

³³ А. С. Зернова. Типография Мамоничей в Вильне. („Книга“, сб. I. Москва, 1959, б. 168).

³⁴ А. С. Зернова. Первопечатник Петр Тимофеев Мстиславец... б. 103.

³⁵ А. С. Зернова. Типография Мамоничей... б. 205.

³⁶ А. И. Некрасов. Первопечатная русская гравюра. (У зборніку: Иван Федоров первопечатник. Москва-Ленинград, АН СССР, 1935, б. 31).

БЕЛАРУСЬ У ПАРУ ДЗЯРЖАЎНЫХ ДУМАЎ РАСЕІ

Янка Запруднік

Тэрміналогія: „Паўночна-Заходні Край”

Пра мінуўшчыну Беларусі, хоць сабе й недалёкую, нельга пачынаць гаварыць, не паясьніўшы тэрміналагічнае праблемы. У перыядзе Дзяржаўных Думаў Расеі, г. зн. у гадох 1906 — 1917, вельмі часта, асабліва ў расейскіх афіцыйных колах, у дачыненні да Беларусі ўжываўся тэрмін „Северо-Западный Край” — „Паўночна-Заходні Край”. Тэрмін гэты меў рознае тэрытарыяльнае значэнне, але найчасцей улічаў у сябе шэсць губерняў: Віцебскую, Магілёўскую, Менскую, Горадзенскую, Віленскую й Ковенскую. Губэрні гэтыя часта зваліся таксама „губэрніямі беларускімі й літоўскімі”. Прыгэтым паняцці „беларускія” й „літоўскія” ўжываліся тут ня ў іхным этнічным значэнні, а ў гістарычным, што было тэрміналагічным рэкам тае далёкае пары, калі ў цэнтры Вялікага Княства Літоўскага, кажучы словамі Францішка Багушэвіча з 1891 году, „як тое зяро ў гароку была наша зямліца — Беларусь!”¹

Тэрмін „Заходнія губерні”, што таксама часта ўжываўся ў перыядзе Дзяржаўных Думаў, абазначаў пераважна дзевяць губерняў: Ковенскую, Віленскую, Горадзенскую, Віцебскую, Менскую, Магілёўскую, Валынскую, Падольскую й Кіеўскую — тыя, што былі захопленыя („вернутыя”) Кацярынай II. Тры ўкраінскія губерні — Валынская, Падольская й Кіеўская — часамі абазначаліся тэрмінам „Паўднённа-Заходнія” ў вадрознасьць ад шасціх „Паўночна-Заходніх” губерняў.

У паняцце „Паўночна-Заходняга Краю” часамі ўлучалася й губерня Смаленская. Для некаторых-жа тэрмін „Паўночна-Заходні Край” меў яшчэ шырэйшы абсяг. Гэтак, у чацьвертай Дзяржаўнай Думе дэпутат А. П. Фадінскі, сябра думаўскае Сельскагаспадарскае Камісіі, тлумачыў:

Паўночна-Заходні Край, да якога могуць быць залічаныя губерні Беларускія: Магілёўская, Віцебская, Менская, Смаленская; Літоўскія: Віленская, Ковенская й Горадзенская ды

частка прывазёрных Ноўгарадзкае й Пскоўскае, становіць у эканамічным і гаспадарскім дачыненні асобны раён, што мае свае асаблівасці.²

Польскі каталіцызм супраць расейскага праваслаўя

У красавіку 1905 г. сярод рэвалюцыйнага ўздыму, што ўстрасянуў царскае самаўладства, расейскі ўрад прыняў пастанову, якая сталася вехавой для далейшага развіцця падзеяў у дзевяціх „Заходніх губернях” імперыі, асабліва ў „Паўночна-Заходнім Краі”. Пастановай гэнай быў „Іменны Высачэйшы Ўказ”, датаваны 17 красавіка 1905 году³ — „Аб умацаваньні прынцыпаў верацярпімасці”.

Пасьля стагодзьдзяў рэлігійнага ўціску імператар Мікалай II заяўляў сваім рознаверным падданым: „Мы заўсёды мелі шчырае імкненне забяспечыць кожнаму з нашых падданных свабоду веры й малітваў паводля наказу ягонага сумленьня”.⁴ Цар дэкрэтаваў: „Прызнаць, што адыход ад праваслаўнае веры ў іншае хрысьціянскае веравызнаньне ці веравучэньне не падлягае перасьледу й не павінен цягнуць за сабою якіх-небудзь вынікаў, нявыгодных у дачыненні да асабістых ці грамадзкіх правоў”.⁵ Імператар загадаў „адпачаць усе малітоўныя дамы, зачыненыя як у адміністрацыйным парадку, ... гэтак і паводля пастановаў судовых уладаў”.⁶ І асабліва важным у тым-жа ўказе быў дазвол на навучаньне ў школах, „у выпадку выкладаньня ў іх Закону Божага іншых хрысьціянскіх веравызнаньняў”, „у прыроднай мове навучэнцаў”.⁷ У тым-жа духу верацярпімасці былі сфармуляваныя „Высачэйша ўстаноўлены 17 красавіка 1905 году правілы Камітэту Міністраў”, якімі даваліся, хоць і абмежаныя, магчымасці будаваць і аднаўляць будынкі сьвятыняў:

Прызнаць у выглядзе агульнага правіла, што для дазволу пабудовы, аднаўленьня й рамонту цэркваў і малітоўных дамоў усіх хрысьціянскіх веравызнаньняў канечна патрэбныя: а) згода духоўнае ўлады адпаведнага іншаслаўнага веравызнаньня, б) наяўнасьць патрэбных грашовых сродкаў і в) дэталёвае тэхнічных вымагаў будаўлянага рэгуляваньня. Вынятак з гэтага агульнага правіла, калі гэтакія будуць прызнаныя для асобных мясцовасьцяў як канечна патрэбныя, могуць быць устаноўлены толькі ў заканадаўным парадку.⁸

Для бальшыні жыхароў і ўрадаўцаў тагачаснае Беларусь праваслаўе або каталіцтва цягнулі за сабою аўтаматычна расейскую або польскую мову, а следам паняцце расейскае або польскае нацыянальнасьці ды, у канчальным выніку, расейскія або польскія гістарычныя „правы” на „Паў-

ночна Заходні Край", або „Крэсы Востодне". Вось чаму вышэйадзначаныя царскія ўказы й пастановы сталіся адразу-ж аб'ектам гарачых супярэчак і крыніцай канфліктаў, што ахапілі сабой ня толькі Беларусь, але й Дзяржаўную Думу на працягу ўсіх гадоў ейнага існавання.

Паслабленне абмежаванняў Каталіцкае Царквы ў „Заходніх губернях" неўзабаве дапоўнілася прызначэннем лезных правоў польскай нацыянальнасці ў гэтых губернях у галіне асветы, эканомікі й палітыкі. Мікалай II, дбаючы, як ён казаў, „пра дабрабыт народнасцяў, што засяляюць Нашу прасторную Імперыю", указам ад 1-га травня 1905 году касаваў шэраг папярэдніх дыскрымінацыйных законаў (ад 10.XII. 1865; 27. XII. 1884; 2. II. 1891; 27. II. 1901 ды інш.) і дазваляў паліаком у дзевяціх „Заходніх губернях" „арандаваць на агульнай, без асаблівага абмежавання ў тэрмінах, аснове зямельную маемасць, а таксама набываць усімі дазволенымі законам спосабамі на собскасць і пажыццёвае валоданне ды браць у заклад гэтую маемасць ад асобаў польскага паходжання".⁹

Указ ставіў таксама на парадок дня справу аднаўлення ў дзевяціх „Заходніх губернях" дваранскіх (шляхоцкіх) выбараў, даручаў міністру нутраных справаў „у магчыма кароткім часе" падаць свае прапановы што да дваранскіх сходаў. Урошце, указ ад 1-га травня 1905 г. класіфікаваны пачатак задавальнення даўгагадзых намаганняў польскага нацыянальнага актыву на Беларусі: дазваляў навуцаць польскую або літоўскую мовы ў школах Краю „з праграмамі пачатковых двухкласовых і гарадзкіх школаў, а таксама ў сярэднянавуальных установах у тых мясцовасцях, дзе большыя навучанцаў належыць да літоўскае або польскае народнасці". Міністру народнае асветы даручалася „ўвайсці ў вабмеркаванне безадкладнага ўжыццёўлення гэтага".¹⁰

Усе гэтыя сусупнікі суправаджаліся, аднак, важнай, хоць і агульнай засьцярогай, што стала ўгледна справа ўжыццёўлення новых магчымасцяў ды адно падвысіла напружанне ад узбуджаных ды нерэальных спадзяванняў. Рэч у тым, што пералічаючы дзевяць „Заходніх губерняў", да якіх указ датычыў, царскі дакумэнт характарызаваў гэтыя губерні, як „іскони рускіе области", заселеныя „рускімі по происхождению местными жителями".¹¹

Агульныя сфармуляванні ўказу чыталіся кожным бокам на сваю карысць. Паліаі на Беларусі, хоць і ў мяншыні лікава, але моцныя эканамічна зь лепшай асветай, баёвейшыя рэлігійна ды прэстыжовейшыя сацыяльна, пачалі актыўна выкарыстоўваць усялякую новую магчымасць да нацыянальна-палітычнага дзеяння. Асабліва пажывалася рэлігійная дзялянка, на якой польскі, расейскі ды слабы яшчэ

беларускі нацыяналізмы пачалі інтэнсыўней змагацца за ўплывы сярод шырокіх масаў жыхарства. Важнасьць рэлігійнага фактара падвысілася, калі 26 сьнежня 1905 году царскі ўрад прызнаў права каталіком 9-х „Заходніх губерняў" на публічныя рэлігійныя працэсіі, паховіны, паломніцтвы — пры ўмове сваячасовага паведамленьня пра гэта мясцовых паліцыйных уладаў.¹²

Усе гэтыя сусупнікі, хоць і вельмі абмежаваныя, прывялі да масавых выпадкаў пераходу беларусаў у каталіцтва, узняўшы гэтым у асяродзьдзі манархістычэскі паник, што землі „спрадвеку расейскія" пераходзяць у польскія рукі. Карэспандэнт пецярбурскае манархістычнае газэты „Окраины России", што асабліва пільна сачыла ход падзеяў на Беларусі, паведамляў зь Ліды: „Рыма-каталікі пераконваюць праваслаўнае жыхарства пераходзіць у польскую (каталіцкую) веру... Кажны раз пры сустрэчы праваслаўны талік чуче: „Приймай польскую веру! Наш ксёндз кажа, што ўсіх вас выганяць адсюль".¹³ За тры тыдні „Окраины России" паведамлялі пра масавасць пераходу ў каталіцтва: „Указ быў абвешчаны 17 красавіка 1905 году, а па двух месяцах у шмат якіх прыходах недалічваліся сотняў праваслаўных прыхаджанаў, уцягнутых ашуканствам, гвалтам у лацінства".¹⁴

Указ 17. IV. 1905 году адчыніў нацыянальна-рэлігійныя й палітычныя шлюзы на Беларусі ды ўзняў адну з найвайстрэйшых спрэчак, што ўзвыхрылася асабліва ў трэцяй (1907 — 1912 гг.) і чацьвертай (1912 — 1917 гг.) Дзяржаўных Думах Расеі. Некаторыя выказваньні ў гэных спрэчках кідаюць сьвятло на падзеі 1905 году, выкліканыя апублікаваньнем гэтага ўказу. Гэтак, дэпутат Віленскае губерні Г. І. Сьвянціцкі падаваў прыклад:

У 1865 годзе рымска-каталіцкі прыход у в. Рубяжэвічы быў зачынены, касцёл быў перароблены ў царкву й большыя прыхаджанаў запісаныя праваслаўнымі... Але запісаныя ў праваслаўе заставаліся ў існасьці каталікамі і ў афіцыйных рубрыках фігуравалі ў ліку „упорствующих". У 1905 годзе ўсе яны вярнуліся ў каталіцтва.¹⁵

Колькі было ўсіх, што вярнуліся ў выніку ўказу 17. IV. 1905 г. да польскае каталіцкае царквы, даў зразумець заступнік міністра нутраных справаў Залатароў. Адказваючы на запытаньне пра пераслед каталіцкага сьвятара ў Менскай губерні, Залатароў апраўдваў дзеянні свайго міністэрства:

Ці магло міністэрства нутраных справаў... забыцца, што ў 1905 годзе ў вадняй Менскай губерні з праваслаўя перайшло ў каталіцтва больш за 8000 асобаў, што на працягу апошніх васьмёх гадоў у гэтай-жа Менскай губерні перайшло з права-

слаўя ў каталіцтва больш за 16 тысячаў чалавек? Ці маглі міністэрства нутраных спраў заплішчыць вочы на тое, што духавенства намагалася выкарыстаць Указ 17. IV. 1905 г. для перацягнення ў каталіцтва і палінізацыі рускіх людзей?¹⁶

Кажны з бакоў у гэтай спрэчцы, што вялася на ўсіх узроўнях грамадства, карыстаўся гістарычнымі сьветчаннямі, прайнымі аргумэнтамі, статыстыкай, а шмат дзе й гвалтам, у падтрыманьне свайго права й свае справы.

Калі 11 сьнежня 1905 году былі абвешчаныя выбары ў Дзяржаўную Думу, рэлігійна-нацыянальныя спрэчкі ў „Паўночна-Заходнім Краі” набылі завойстранага палітычнага характару. Духавенства абодвух веравызнаньняў, праваслаўнага й каталіцкага, з запалам узялося за перадвыбарную кампанію. Адзін з выдатных дзеячоў першае Дзяржаўнае Думы, дэпутат Менскае губэрні, паляк Аляксандар Лядніцкі, гэтак апісаў у сваім дзёньніку ролю каталіцкага духавенства ў выбарах:

Ксяндзы заклікалі з амбонаў, каб людзі бралі дзейны ўдзел у выбарах, тлумачылі іхнае значэньне, ды ўрэшце, у імя хрысьціянскае любасьці, у імя патрэбаў Краю й справядлівасьці, забавязвалі, каб каталіцкае жыхарства выбірала двух палякоў, мяне й Янчэўскага, аднаго праваслаўнага й чатырох жыдоў, гэта значыцца паводля супольна складзенага сьпісу. Запраўды, каталіцкая сьвятыня магла быць гордая з тых узвышшаў, на якіх сталі ейныя капэляны. Словы найвышэйшае праўды, што гаіла адвечныя раны, падалі з вуснаў нашых ксяндзоў.¹⁷

Вацлаў Лядніцкі, пішучы пра свайго бацьку, дэпутата Дзяржаўнае Думы, адзначыў: „Каталіцкая Царква ў ягоным ваччу была вялікім польскім вогнішчам — ня толькі рэлігійным”.¹⁸ Гэтакім было каталіцтва ўваччу шмат якіх думаўскіх прадстаўнікоў зь „Літвы й Русі”, гэтак-жа як праваслаўе для большыні праваслаўных дэпутатаў „Паўночна-Заходняга Краю” было крыніцай расейскіх рэлігійных, культурных і палітычных вартасьцяў.

Памяць мяжы 1772 году

У пэрыядзе 1906 — 1917 гадоў польская палітыка на Беларусі (у дачыненні да якое палякі ўжывалі тады часта тэрмін „Litwa i Ruś”) натхнялася й кіравалася памяццй пра гістарычную веліч Рэчыпаспалітае і ейную тэрытарыяльную прасьцяжнасьць на ўсходзе. Усходняя мяжа 1772 году, дзеля якое Кацярына II пачала свой Drang nach Westen, нязьменна маячыла на далеглядзе польскіх палітычных асырацаў.

яў. У 1905 годзе думка гэтая была яшчэ нясьмелая, здушаная дзесяцігодзьдзямі паліцыйных перасьледаў і русыфікацыйных намаганьняў царскага рэжыму. Дзеля гэтага палітычныя вымогі польскіх колаў напярэдадні расейскага „канстытуцыйнага экспэрэмэнту” былі сціпленыя, не сягаючы далей за аўтаномію Каралеўства Польскага ды грамадзянскія правы паляком у дзевяціх „Заходніх губэрнях”.¹⁹

Польскі гісторык і палітычны дзеяч Леон Васілеўскі пісаў у 1906 годзе, што адразу па апублікаваньні царскага Маніфэсту 17 кастрычніка 1905 году „ніхто ня думаў пра які-б там ні было сэпаратызм, і лёзунгам большыні польскага грамадства была аўтаномія на асновах, выпрацаваных варшаўскім соймам, што меў-бы правы ўстаноўнага сходу”.²⁰

Але за думаўскімі часамі „канстытуцыйных ілюзіяў” (Ленін) палітычныя асырацы разьвіваліся хутка. І калі польскія прэтэнсіі на „Крэсы Выходне” не выяўляліся ў 1905 годзе ў катэгорыях партыйных палітычных праграмаў, дык яны, як у капсулі, былі ўнятыя ў самым тэрміне „Крэсы”. Разуменьне месца гэтых „Крэсаў” у працэсе адраджаньня новае Польшчы ў 1906 годзе даў Вацлаў Лядніцкі, характарызуючы сяраваньне ягонага бацькі, дэпутата Менскае губэрні ў першай Думе, з польскім дзеячом Спасовічам:

Лучыў іх таксама Менск, дзе яны правялі школьныя гады, лучылі іх Крэсы й глыбокая прывязанасьць да іх. Абодвы адчувалі й бачылі, што якраз там перахаваліся найлепш і найдакладней найпрыгажэйшыя палітычныя традыцыі Рэчыпаспалітае, і традыцыі гоньня натхнілі абодвух гэтых людзей у іхнім змаганьні за Польшчу...²¹

Ідэя незалежнае Польшчы й латуценьне пра ейны зварот да мінулага велічы падтрымваліся на „Крэсах” літаратурай і культурнай дзейнасьцю польскіх патрыятычных таварыстваў. Стальпінская рэакцыя, што настала пасля першых дзвюх кароткатрыявалых Думаў (1906 — 1907 гг.), не магла здушыць польскіх нацыяналістычных асырацаў, бо, як транна адзначыў адзін з кадоўчых лідэраў В. А. Маклакоў, характарызуючы стальпінскую палітыку нацыянальнага ўціску, „у рознапаленнай Расеі агрэсыўны нацыяналізм збольшаў ейны разьдзел”.²²

У 1910 годзе Ўладзіслаў Студніцкі, польскі гісторык і палітычны тэарэтык, апублікаваў працу, у якой выказвалася існасьць паглядаў большыні польскіх дзеячоў на беларускія землі на працягу ўсяго думаўскага пэрыяду: „Здаваньне пазыцыяў ворагу паслабляе нас. Літва й Русь уваходзілі і могуць яшчэ ўвайсьці ў склад польскае дзяржавы. Польскасць зь іх яшчэ ня выгрыз расейскі ўрад”.²³

Расейскім манархістым і нацыяналістым ня трэ было чакаць да 1910 году каб пачуць гэта. Яны бачылі ў „Паўночна-Заходнім Краі” пагрозу распаду „адзінай і недзялімай” Расеі ўжо ў 1906 годзе. За месяц зь нечым да адчынення першае Дзяржаўнае Думы пецярбурскі манархістычны тыднёвік „Окраины России” пісаў пра адмову менскага Таварыства сельскае гаспадаркі трымацца забароны ўжываць польскую мову ў праводжанні афіцыйных паседжаньняў Таварыства і ў ліставанні, хоць у ліку сяброў Таварыства, паводля „Окраин России”, было „цімала й рускіх”.²⁴

Таварыствы сельскае гаспадаркі дзеілі па цэлай Беларусі напрацягу дзесяцігодзьдзяў і выкарыстоўваліся ў вялікай меры для польскае грамадзкае й культурнае дзейнасьці. Да 1911 году дзевяць „Заходніх губэрняў” ня мелі сваіх земстваў (самаўрадаў), паколькі большыня дваранства ў гэтых губэрнях была каталіцкага веравызнаньня й польскіх перакананьняў, хоць і мясцовага паходжаньня. Дваранству-ж у земствах, ад часу іхнага ўводу ў Расеі ў 1864 годзе, належала выдучаць роля. Каб не даваць гэтае ролі польскім абшарнікам, царскі ўрад у дзевяціх „Заходніх губэрнях” земстваў ня ўвёў. Антырасейскае паўстаньне 1863 году ў Польшчы, на Беларусі й Ліцьве паказала, у якіх мэтах можа быць выкарыстаная ўсякая ўлада, дадзеная мясцоваму жыхарству. Таварыствы сельскае гаспадаркі занялі, такім парадкам, дакладней — імкнуліся заняць — месцы земстваў. Фармальна таварыствы сельскае гаспадаркі існавалі як прафэсійныя арганізацыі ды не маглі быць забароненыя. У запраўднасьці-ж яны былі цэнтрамі зарганізаванага польскага жыцця на Беларусі. Рэвалюцыя 1905 году надала новага імпэту іхнай дзейнасьці.

Як раптоўна сьляды русыфікацыі змываліся з паверхні „Заходніх губэрняў”, прынамся ўваччу манархістых, можна пабачыць на прыкладзе наведаньня „Окраин России” пра замену расейскае мовы польскаю, асабліва ў гэтых кідкіх у вочы месцах, як гандлёва-камэрцыйная рэклама: „Навет некаторыя расейскія магазыны імкнуліся не аставацца ад польскіх... Калі-б да гэтае справы мясцовая адміністрацыя паставілася абьякава”, — пісаў жахаючыся карэспандэнт Эльфі (псеўдонім) з „Паўночна-Заходняга Краю”, — дык аднаго дня зніклі-б усе тэксты ў расейскай мове”.²⁵ Апрача свае культурнае вымовы, вестка гэтая становіць красамовны камэнтар пра эканамічную сілу польскага элементу на „Крэсах”.

Культурна, эканамічна, псыхалягічна, палякі на Беларусі, як толькі рэвалюцыйныя вятры пачалі хвістаць імперыю Раманаваў, пачуліся пэўнейшыя свае палітычныя справы. І калі не ў партыйных праграмах, дык у сьведчасьці поль-

скіх палітычных дзеячоў, галоўным стаяла пытаньне аднаўленьня старога Рэчыспасалітае зь Літвой і Русыяй у ейных межах. Рэха гэтых аспірацыяў гучыць і сяньня яшчэ ў савецка-польскіх гістарыяграфічных спробах прааналізаваць „аб’ектыўныя цяжкасьці, што былі на шляху да расейска-польскага рэвалюцыйнага саюзу”.²⁶ Як адзначыў сучасны польскі гісторык С. Кеневіч на сымпозіюме 1966 году пра „Рэвалюцыйныя сувязі народаў Расеі й Польшчы ў XIX стагодзьдзі”, гэныя цяжкасьці былі абумоўленыя наяўнасьцяй польскага нацыянальнага пытаньня, якое ўлучала ў сваю праграму й лэзунг „мяжы 1772 году”. Прадстаўнік гістарычнае навукі сацыялістычнае Польшчы паясьніў, праўда, што ў лэзунгу гэным ход быў не пра мяжу паміж Расеяй і Польшчай, а пра дачыненьне расейскага й польскага рэвалюцыйнага руху да пытаньня незалежнасьці Літвы, Беларусі ды Украіны. І калі расейскія рэвалюцыянеры, паводля Кеневіча, выступілі ў гэтым пытаньні „з больш справядлівых пазыцыяў”, дык „для польскага рэвалюцыйнага руху гэта было цяжэй, бо на беларускіх, украінскіх і літоўскіх землях жыў польскі элемэнт, у большыні сваёй патрыятычны”.²⁷ Хоць Кеневіч казаў пра гады 1870 — 1880, але розніцы ў гэтым сьмэсе ніякае ня было і ў 1906 годзе, калі рэвалюцыя яшчэ больш ўзмоцніла патрыятычны спадзяваньні польскага элементу на „Крэсах”. Расейскія манархістыя, аналізуючы напярэдадні адчынення Дзяржаўнае Думы дачыненьні расейцаў з палякамі, сьвярджалі, што „нас дзеліць пытаньне пра дзяржаўнасьць” і, пратэстуючы супраць „ляманту” палякоў пра Польшчу „ад мора да мора”, у роспачы ўсклікалі: „Трэба шукаць шляхоў да мірнага сужыцьця, але як — і дзе?”²⁸

Шуканьнем гэных шляхоў і занялася першая Дзяржаўная Дума Расеі, што пачала сваю працу ў травені 1906 году.

Беларусь і нацыянальныя праграмы расейскіх палітычных партыяў

Аktуальнасьць нацыянальнае праблемы была відавочнай усім расейскім палітычным партыям, якіх урэшце „легалізавала” або ўпяршыню паклікала да жыцьця рэвалюцыя 1905 году ды Маніфэст 17 Кастрычніка.

Зь дзвюх расейскіх сацыялістычных партыяў — сацыял-дэмакратычнае й партыі сацыялістыч-рэвалюцыянераў (эсэраў) — апошняя асабліва была дзейнай на Беларусі, пачаўшы ад 1901 году. Абедзьве гэтыя партыі — першая ад часу ейнага заснаваньня на першым ейным зьездзе ў 1898 годзе, а другая ад ейнага першага арганізацыйнага зьезду ў 1905 годзе — мелі ў сваіх праграмах прынцып нацыянальнага самавызначэньня.²⁹

Савецкія партыйныя гісторыкі хваліліся, што сёраў у нацыянальным пытанні ды цвёрдыя, што сёры „не давалі канкрэтнага адказу на пытанне аб праве нацыі на самавызначэнне”.⁵⁰ Тымчасам і Ленінавы сацыял-дэмакраты і сёры Віктара Чарнова сваё прынцыповае настаўленне на нацыянальнае пытанне выказвалі блізу ў ідэнтычных словах. Сфармуляваная ў 1905 годзе сёраўская праграма казала пра „магчыма больш шырокае выкарыстанне федэрацыйных дачыненняў між паасобнымі нацыянальнасцямі, прызнанне ім блізкамоўнага права на самавызначэнне... увод роднае мовы ўва ўсе мясцовыя, грамадскія і дзяржаўныя ўстановы”.⁵¹

Партыя сацыялістычэска-рэвалюцыйнага, што бачыла галоўную рэвалюцыйную сілу ў сялянскай, карысталася шырокім падтрыманнем на Беларусі ды сваім парадкам сама ўплывала на беларускі нацыянальны рух. У 1903 годзе сёры арганізавалі Сялянскі Саюз, што асабліва быў дзейны на Беларусі.⁵² Пад уплывам гэтага Саюзу ў сакавіку 1905 году адбыўся і першы беларускі сялянскі зезд, аднаго з пастаноўкаў якога было „змагання за краёвую аўтаномію Беларусі з соймам у Вільні”.⁵³

У меру таго, як лібэралізм, сацыялізм і нацыянальны рух пачалі выяўляць сябе арганізавана — асабліва актыўнымі былі польскі нацыянальны рух і расейскі лібэралізм — пачаліся спробы наладжвання расейска-польскага дыялогу, што меў беспасярэдняе дачыненне і да Беларусі. Як тлумачыў пасля адзін з ініцыятараў і ўдзельнікаў гэтага дыялогу лідэр расейскіх кадэтаў Павел Мілюкоў: „польскі нацыяналізм канкураваў з расейскім на шырокай паласе ўзбярэжных тэрыторый (заселеных беларусамі і маларосамі). Гэта было змаганне двух цэнтраў пераймання, і ўжо ад 17-га стагоддзя яно набрала вельмі гвалтоўных формаў, што і захавалася аж да цяперашніх часоў”.⁵⁴

На пачатку дваццатага стагоддзя расейска-польская „канкурэнцыя” на беларускіх і ўкраінскіх землях ускладнілася ростам мясцовых нацыянальных рухаў і пэўнай дэмакратызацыяй грамадскага жыцця. Месяц перад адчыненнем першае Дзяржаўнае Думы пецябурскія „Окраины России” слухна схарактарызавалі расейска-польскія дачыненні як „адно з самых важных пытанняў, а сваім характарам, сваёй гістарычнай даўнасцяй, складанасцяй, бадай, самае істотнае”.⁵⁵

Расейска-польскія спробы дасягнуць памяркоўнага развязання свайго гістарычнага канфлікту пачаліся ў лістападзе 1904 году на касцыпіратўным зьездзе ў Парыжы прадстаўнікоў розных нацыянальнасцяў Расейскае імперыі. Паводля ўдзельніка гэтае нарады П. Мілюкова, „з палікамі былі пачаты перамовы аб умовах польскае аўтаноміі”.⁵⁶ Пе-

рамовы вяліся далей у Расеі. 20-21 красавіка (н. ст.) 1905 году каля 80 прадстаўнікоў расейскіх і польскіх лібэральных колаў сабраліся ў Маскве на польска-расейскі зезд дзеля абмеркавання ўзаемадачыненьняў і аўтаноміі Польшчы. Пастанова зьезду прызнавала „канечную патрэбу аўтаномнага Каралеўства Польскага з захаваннем дзяржаўнага адзінства і ўдзелам у агульна-расейскім прадстаўніцтве”.⁵⁷ Зезд не забыўся і пра палікоў „на шырокай паласе ўзбярэжных тэрыторый (заселеных беларусамі і маларосамі)”. Пункт другі пастановы казаў пра польскую мяшчыню вонках Польскага Каралеўства:

У правінцыях (вобласцях), у якіх палікі — адна з нацыянальнасцяў, гэта значыць на Ліцьве і Украіннай Русі, ім павінны быць прызнаныя поўнасьцяй усе грамадзянскія і нацыянальныя правы, бязь ніякіх адміністрацыйных і праўных абмежаванняў, а таксама праўнае забяспечанне свабоднага нацыянальна-культурнага развіцця.⁵⁸

Паколькі ўдзельнікі польска-расейскага зьезду ў Маскве, як і наагул польскія і расейскія палітыкі, гаварылі пра Расею і Польшчу, як пра краі сумежныя, ад самога пачатку абодвы бакі мусілі займацца пытаннем, дзе-ж ляжыць тая мяжа, як яе правесці — падводны рыф, які абодвы бакі тымчасам стараліся абмінуць. Польска-расейскі зезд у Маскве прадбачліва пастанавіў адкласці „больш дэталёвае азначэнне межаў і зместу аўтаноміі да часу ўсеабовага распрацавання праблемы”.⁵⁹ Як паясыў пасля Мілюкоў, ўдзельнік зьезду, „Польшча ў гэтых перамовах мыслілася абодвума бакамі ў этнаграфічных межах, прычым палікі не прычылі супраць перагляду межаў аўтаномнага краю із зьменаю як у той, гэтак і ў другі бок”.⁶⁰

Этнаграфічны крытэры для развязання гэтага пытання не рабіўся аднак выразнейшым ад намяжнення літаратуры на гэтую тэму, што інтэнсіўна і масава выдавалася з усіх бакоў. Спрэчнай была ўжо сама дэмаграфічная статыстыка.

Паводля першага перапісу жыхарства Расеі 1897 году, вынікі якога былі апублікаваныя ў 1905 годзе, беларусаў у царскай імперыі налічвалася 5.886.000 (4,57% усяго жыхарства дзяржавы).⁶¹ Прафэсар Аўхім Карскі, аднак, у 1903 годзе налічваў куды больш беларусаў — 8.317.961.⁶² З польскага-ж боку праводзілася крытыка перапісу 1897 году з настойлівымі цвёрджаннямі, што лік палікоў у „Паўночна-Заходнім Краі” быў заніжаны блізу ў тры разы, што іх там ня 424.000, як падавала статыстыка, а прынамся паўтара міліёна.⁶³

Да галасоў расейска-польскага дыялогу і спрэчак у „Паўночна-Заходнім Краі” (або „Крэсах Усходніх”), пасля

заснавання ў 1903 годзе Беларускае Сацыялістычнае Грамады (БСГ) зь ейнай праграмай „тэрытарыяльнае незалежнасьці“⁴⁴), палітычна далучыўся й голас беларусаў. Беларускія асыпірацыі, бясспрэчна, былі ведамыя расейскім і польскім дзялом, паколькі БСГ была прадстаўленая на міжнацыянальных канфэрэнцыях у Парыжы ў лістападзе 1904 году ды ў Жэнэве ўвесну 1905 году, на якіх абмяркоўваліся й дачыненні паміж Расейй ды Польшчай.⁴⁵ У лістападзе (19-21) 1905 году дэлегаты БСГ узялі ўдзел у пецяярбургскай канфэрэнцыі Саюзу Фэдэралістых-Аўтанамістых, на якой была прынятая пастанова пра „канечнасьць арганізацыі ў Расеі дэмакратыі на пачатках фэдэрацыйнага ладу“.⁴⁶

Калі палітычнае жыцьцё ў Расеі было пашыранае й палітычнае рэвалюцыйным уздымам ды царскай пастановай пра скліканьне Дзяржаўнае Думы, актуалізавалася ды завайстрылася й пытаньне нацыянальнае, асабліва пытаньне польска-расейскіх дачыненняў. У справе разьвязаньня гэтай праблемы ўважала за патрэбнае выказацца канная палітычная партыя. Некаторыя з гэтых выказваньняў, у форме партыйных праграмаў, былі вынікама нарадаў і канфэрэнцыяў з удзелам у іх прадстаўнікоў „Паўночна-Заходняга Краю“. Былі між гэтых прадстаўнікоў і гэтыя, што пасьля трапілі ў Дзяржаўную Думу як дэпутаты: князь Г. Друцкі-Любецкі і В. Янчэўскі зь Менскае губэрні ды А. Хамяноўскі з Магілёўскае губэрні. Усе трох бралі ўдзел у маскоўскай нарадзе (12-14. IX. 1905 г.) земскіх і гарадзкіх дзячоў, на якой закладаліся асновы праграмы Канстытуцыйна-Дэмакратычнае („кадэцкае“) партыі. Вачачы ў Дзяржаўнай Думе „пункт апоры для грамадзкага руху, што імкнецца да дасягненьня палітычнае свабоды“⁴⁷, у пытаньні нацыянальных праблёў зьезд аднагалосна пастанавіў:

Асноўны закон Расейскае Імпэрыі павінен гарантаваць усім жыхаром і народнасьцям, што насяляюць Імпэрыю, права культурнага самавызначэньня, поўную свабоду ўжываньня розных моваў і дыялектаў у грамадзкім жыцьці й свабоду сходаў, саюзаў, навучальных устаноў і ўсялякага роду ўстановаў, што маюць за моту захаваньне й разьвіцьцё мовы, літаратуры й культуры кожнае народнасьці.⁴⁸

Гэтая-ж дэкларацыя блізу даслоўна была паўтораная ў праграме Канстытуцыйна-Дэмакратычнае партыі, калі месяц пасьля адбыўся ўстаноўчы сход гэтай партыі пры масавым удзеле ў ім прадстаўнікоў ад земстваў і гарадоў.

Пасьлейшая тактыка кадэтаў што да нацыянальнага пытаньня ў самой Думе выявілася, праўда, ня зусім у згодзе з вышэй паданай дэкларацыяй. Гэтак, прыкладам, прадстаўнік Чарнігаўскае губэрні трудавік Локаць, кажучы пра сваю

губэрню, адзначыў, што „настроі кадэцкіх кандыдатаў у іхных праграмных прамовах на перадвыбарных сходах (былі) куды больш бадзёрыя й наважаныя, чымся яно выявілася ў Думе“.⁴⁹

У нягчырасьці вінавацілі кадэтаў і правыя партыі. У кастрычніку 1905 году Партыя Праўнага Парадку выкрывала ў сваёй праграме кадэцкую дэкларацыю што да нацыянальнага пытаньня, прынятую месіц перад тым:

Цяпер удзельнікі згаданага зьезду (кадэцкае партыі — Я. З.) стараюцца ў друку й усна запэўняць, што пад прынятымі на Маскоўскім зьездзе рэзалюцыямі аўтаномія для паасобных мясцовасьцяў Расеі разумеецца толькі ў культурным, а не ў палітычным сэнсье.⁵⁰

Партыя-ж Праўнага Парадку адкідала нат і гэтую зрэдукаваную свабоду нацыянальнасьцям, якую кадэты прызнавалі хоць на паперы — адкідала на гэтай аснове, што „слова „аўтаномія“ — гэта зусім азначаны тэрмін, і толькі палітычны, а ня культурны, як ведама кожнаму, менш-больш абазначанаму зь дзяржаўным правам“. У сувязі з гэтым Партыя Праўнага Парадку заяўляла, што яна „бязумоўна адкідае ўсялякую ідэю што да перабудовы Расеі паводля фэдэрацыйнага тыпу“.⁵¹

У лістападзе 1905 году была заснаваная ў Пецяярбургу Партыя Свабодамысных з мэтай ператварэньня Расеі ў канстытуцыйную манархію. Свабодамысныя стаялі блізка да кадэтаў і прызнавалі „канечную патрэбу ўсеагчымае абароны нацыянальных моваў і культураў, наколькі гэтка абарона адказвае інтарэсам народных масаў“.⁵² Што да пытаньня нацыянальнае аўтаноміі, Свабодамысныя выказваліся „супраць усялякае недаказанасьці ў пытаньні пра аўтаномію, вельмі нявыразна азначаную Канстытуцыйнымі-Дэмакратамі“.⁵³ І запраўды, Свабодамысныя даказвалі каротка тое, што ім здавалася няясным у кадэтаў:

Для народнасьцяў, што займаюць малыя тэрыторыі, живуць ня супэльнай масай і не валодаюць яшчэ шырока разьвітой нацыянальнай культурай, аўтаномія павінна мець вылучна народны характар і, параўнальна, абмежаваныя памеры: яна выявіцца ў прызнаньні правоў роднае мовы ў дзяржаўнай і грамадзкай пачаткавай школе (у літоўцаў, маларосаў, беларусаў, эстаў, латышоў, румынаў); часамі — у сярэдняй школе (у армянаў, грузінаў, немцаў); у ніжэйшых інстанцыях суда й адміністрацыі; у драбнейшых земскіх адзінках; урэшце, у грамадзкім жыцьці, у шырокім сэнсье гэтага слова.⁵⁴

Да палякоў Свабодамысныя ставіліся вялікадушней: у Каралеўстве Польскім прызнавалі ім „найбольш поўную

форму аўтаноміі, блізкую да аўтаноміі фінляндзкай” — „у сувязі зь іхнай колькаснай, займаннем сучаснае тэрыторыі, сваеасаблівае эканамічнае быту, і нарэшце, пэўнае жыўчасці гістарычнае дзяржаўнае традыцыі”.⁵⁵

Што да правых партыяў — Саюзу 17 Кастрычніка (акцыябрысты — Я. З.), Усерасейскага Гандлёвапрамысловага Саюзу, Прагрэсыўнае Эканамічнае Партыі, Расейскае Партыі Народнага Цэнтру — усе яны, кажучы словамі Саюзу 17 Кастрычніка, імкнуліся „супрацьдзейнічаць усялякім прапановам, ськіраваным проста ці ўскосна на падзел Імпэрыі й на падмену адзінае дзяржавы дзяржаваю саюзнай ці саюзам дзяржаваў”.⁵⁶

Як бачым, нацыянальная праблема была страшэнна заблытаная — гэта значыцца кожнай партыяй трактавалася парознаму — патэнцыяльна выбуховая. Намаганьне знайсці выхад з дзілемы — з аднаго боку, лібэралізаваць нацыянальную палітыку зь небяспэкай выклікаць сепаратызм, а з другога, захаваць адзінства імпэрыі — асабліва зырка выявілася ў праграме клерыкальнае й антысэміцкае Расейскае Народнае Партыі (РНП).

Узяўшы сабе за лёзунг прынцып „жыць і даваць жыць іншым”, партыя гэтая асуджала „катэгарычна ўсялякае гвалтоўнае абрусенне ўскраінаў” ды сьцьвярджала, што „свабода й пашана да нацыянальных асаблівасьцяў ды імкненьняў іншародцаў ствараць нам усюды сяброў”.⁵⁷ Гэтая дабразычлівасьць грунтавалася на меркаваньні — якое пераняў пасля й Ленін! — што „асыміляцыйная культурная сіла расейскага народу выстачальна вялікая, і расейская культура пашырыцца нястрымна сама, калі ёй даць прастор і зняць апеку й бюракратычны цэнтралізм”, бо гэтыя яны „стварылі нам ворагаў на ўсіх ускраінах і паслабілі давер і пашану да нас іншародцаў, паралізаваўшы гэтым прыродную гегемонію расейскага плямя”.⁵⁸ Зусім лягічна з гэтым разуменьнем свае „прыроднае гегемоніі” РНП перасцерагала: „пра ніякі сепаратызм ускраінаў ня можа быць і мовы”, што ішло ў духу аднаго з асноўных перакананьняў партыі: „Ускраіны павінны заставацца ў дзяржаўным падпарадкаваньні расейскаму народнаму ядру”.⁵⁹

Пакідаючы збоку іншыя ідэйныя й тэрміналягічныя розніцы, трэба адзначыць блізкую паглядаў на нацыянальнае пытаньне рэакцыйнае Расейскае Народнае Партыі й Леніна, правадчыра большавіцкага крыла расейскае сацыял-дэмакратыі й паслейшага спадкаёмца царскага цэнтралізму й русыфікацыі. Восем гадоў пасля таго, як РНП выказалася ў нацыянальным пытаньні, у 1914 годзе, калі гэтае пытаньне набыло асаблівую вайстрыню, Ленін сьцёбаў правага кацэцкага лідэра Какшкіна за ягонае перакананьне, што „прызнаньне права на адлучэньне паловынае небяспэку

„распаду дзяржавы””. Ленін павучаў неразумнага кадэта: „З гледзішча дэмакратыі наагул якраз наадварот: прызнаньне права на адлучэньне зьмяняе (падчыркнутае Ленінам—Я. З.) небяспэку „распаду дзяржавы””.⁶⁰ Што да самое небяспэкі адлучэньня й „распаду дзяржавы”, дык Ленін прадбачыла перагароджваў гэтай дарогу ў паясьняльнай зносьці да свайго „прызнаньня права”:

Ня цяжка зразумець, што прызнаньне марксыстымі ўсяе Расеі (усюды падчыркненьні ў арыгінале — Я. З.) ды перш-на-перш Вялікаросамі права нацыяў на адлучэньне аніяк ня выключае агітацыі супраць адлучэньня збоку марксыстых тая ці іншае прыгнечанае нацыі, як прызнаньне права на развод ня выключае агітацыі ў тым ці іншым выпадку супраць разводу.⁶¹

Гэткая вось казуістыкай — Вялікарос прызнай, а нацыянал-марксысты адмоўся — палітыка скрайня левых зьлівалася з палітыкай скрайня правых у вадну праграму далейшага ўжыццяўленьня традыцыйнага вялікадзяржаўніцкага пастуляту, што, кажучы словамі Расейскае Народнае Партыі, „ускраіны павінны заставацца ў дзяржаўным падпарадкаваньні расейскаму народнаму ядру”. У васобе Леніна адно, на зьмену гістарычна зношанаму мэсянству цароў і маскоўскаму рэлігійнаму фанатызму, ішло мэсянства пралетарскае, фанатызм матар’ялістычны, разам з пынільным бачаньнем сьвету ды зь верай у сілу эканомікі. Свае пагляды на тактыку, пры дапамозе якое найлепш было-б забясьпечыць Расеі ейны вялікадзяржаўны характар, Ленін выказаў у лісьце да армянскага большавіка Шаўмяна ў сьнежні 1913 году. Ленін дакараў Шаўмяна, што той не разумее дыялектыкі нацыянальнага пытаньня:

Як Вы ня хочаце зразумець тая псыхалёгіі (усюды падчыркненьні ў арыгінале — Я. З.), якая асабліва важная ў нацыянальным пытаньні й якая пры найменшым прымусе паганіць, паскудзіць, зводзіць на нічога бясспрэчнае прагрэсыўнае значаньне цэнтралізацыі, вялікіх дзяржаваў, адзінае мовы? Але яшчэ важнейшая эканоміка, як псыхалёгія: у Расеі ўжо ёсць капіталістычная эканоміка, што робіць расейскую мову канечна патрэбнай... Няўжо адпад паршывае паліцэйшчыны ня зольшыць у дзесяць (у тысячу) разоў вольныя саюзы аховы й пашырэння расейскае мовы?..⁶²

Неўзабаве пасля гэтага Ленін ізноў выказаўся на гэтую самую тэму ў сваім партыйным органе газэце „Правда”:

Мы перакананы, што разьвіццё капіталізму ў Расеі, наагул увесь ход грамадзкага жыцьця вядзе да збліжэньня ўсіх нацыяў паміж сабою. Сотні тысячаў людзей перакідаюцца з ад-

наго канца Расеі ў другі, нацыянальны склад жыхарства перамяшчаецца, адасобнасьць і нацыянальная закарэласць павінны адпасьці.⁶³

Задоўга, аднак, да таго, як савецкія кіраўнікі самі пачалі перакідаць „сотні тысячаў людзей з аднаго канца Расеі ў другі“, увесну 1906 году, напярэдадні першага расейскага канстытуцыйнага экспэрымэнту, надзеі на палепшаньне стану нерасейскіх нацыянальнасьцяў сягалі высака. І тымчасам як і абаронцы і даласпы нацыянальных правоў з усіх канцоў імперыі сплываліся ў пецярбурскі Таўрыдзкі Палац, каб пачаць узгодніваць свае разыходжаньні, шукаць выхаду з заблытанага гісторыяй шматнацыянальнага лябірынту, праніклівы назіральнік і камэнтатар гэтае гістарычнае драмы Аляксандра Цытрон запісаў у сваім дзёньніку: „Я гутарыў зь некаторымі польскімі дэпутатамі пра аўтаномію Польшчы... Вось пытаньне, дзе будзе зламана шмат дзідаў, дзе нят сучасная аднагалосная Дума расколецца“.⁶⁴

BYELORUSSIA IN THE PERIOD OF THE RUSSIAN STATE DUMAS by Jan Zaprudnik

Summary: A discussion of tsarist legislation in the revolutionary year 1905 which was aimed at easing tension among the national and religious minorities and resulted in a scramble for influence on the popular masses in Byelorussia. Particular attention is paid to the activity of the Polish landlords and the Catholic Church as it was influenced by Polish interests. The article also examines the nationality platforms of various political parties in Russia which sprang up as a result of the October Manifesto and vied for votes among the nationalities of the Empire. A striking similarity is pointed out between the programmatic approaches to the nationality problem of the rightist Russian People's Party and Lenin's Russian Social Democratic Labor Party.

¹ Ф. Багушэвіч. Творы. Мінск, Беларусь, 1967, б. 17.

² Государственная Дума. Стенографические отчеты. Созыв IV, сессия 2, часть 2, С.-Петербург, Госуд. издат., 1914, б. 1874, 18. III. 1914 г.

³ Усе даты ў гэтым артыкуле паводля старога стылю.

⁴ Н. И. Лазаревский, ред. Законодательные акты переходного времени. 1904 — 1908 гг. Издание 3-е, С.-Петербург, издат. юридического книжного склада „Право“, 1909, б. 34.

⁵ Тамсама.

⁶ Цыт. пр., б. 37.

⁷ Тамсама.

⁸ Цыт. пр., б. 45.

⁹ Цыт. пр., бб. 52-53.

¹⁰ Цыт. пр., бб. 53-54.

¹¹ Цыт. пр., 52.

¹² Цыт. пр., бб. 223-224.

¹³ „Окраины России“ С.-Петербург, № 9, 30. IV. 1906, б. 162.

¹⁴ „Окраины России“, № 12, 21. V. 1906, б. 214.

¹⁵ Государственная Дума. Стенографические отчеты. Созыв IV, сессия I, часть I, С.-Петербург, Госуд. издат., 1913, б. 1917, I. III. 1913.

¹⁶ Госуд. Дума. Стеногр. Отч., Созыв IV, сессия I, часть 2, б. 864, 8. V. 1913.

¹⁷ W. Lednicki. Pamiętniki. Londyn, B. Świdorski, 1967, t. II. s. 537.

¹⁸ W. Lednicki. Pamiętniki. Londyn, 1963, t. I. s. 528.

¹⁹ К. Залевский. Национальные движения (у кн.: Ю. Мартов, ред. „Общественное движение в России в начале XX века. С.-Петербург, 1911, т. IV, б. 159); П. Н. Милоков. Национальный вопрос. Происхождение национальности и национальные вопросы в России. Прага, 1925, б. 165.

²⁰ Л. Василевский. Современная Польша и ее политические стремления („Общественная польза“, С.-Петербург, 1906, б. 212).

²¹ W. Lednicki. Pamiętniki. Londyn, 1963, t. I. s. 335.

²² В. А. Маклаков. Вторая Государственная Дума, „Возрождение“, Париж, 1947, б. 13.

²³ W. Studnicki. Sprawa Polska. Poznań, 1910, s. 496.

²⁴ „Окраины России“, № 4, 26. III. 1906, бб. 73-74.

²⁵ „Окраины России“, № 6, 9. IV. 1906, б. 106.

²⁶ „История СССР“, Москва, № 3, 1967, б. 221.

²⁷ Тамсама.

²⁸ „Окраины России“, № 4, 26. III. 1906, бб. 66, 67.

²⁹ Для РСДРП гл. юбілейны зборнік „25 лет Р. К. П. (большевиком)“ Москва-Ленинград, Госиздат, 1923, б. 13; а таксама „Протоколы второго съезда РСДРП“, Женева, 1904, бб. 3-4; для эсэраў гл. „Программа Партии Социал-революционеров“ (бязь месца выд., выданьне ЦК. П. С.-Р., 1906, б. 25).

³⁰ Гл. В. И. Ленин. О национальном и национально-колониальном вопросе (Москва, Гос. издат. полит. литературы, 1956, б. 570, зн. 70).

³¹ Партия Социалистов-Революционеров. Программа и организационный устав Партии Социалистов-Революционеров, утвержденная на первом партийном съезде (бязь месца выд., Изд. ЦК. П. С.-Р., 1906, б. 25).

³² Н. Недасек. Большевизм в революционном движении Белоруссии. Мюнхен, Институт по изучению СССР, 1956, бб. 75-76.

³³ А. Бурбіс. Беларуская Сацыялістычная Грамада ў першым пэрыядзе яе працы, 1903 — 1907 гг. (у зб. пад рэд. А. Сташэўскага „Беларусь. Нарысы гісторыі, эканомікі і рэвалюцыйнага руху“

Менск, выд. ЦВК БССР, 1924, б. 180).

³⁴ П. Милоков, цыт. пр., б. 154.

³⁵ „Окраины России”, № 4, 26. III. 1906, б. 65.

³⁶ П. Милоков, цыт. пр., бб. 163-164.

³⁷ Polsko-Rosyjski zjazd w Moskwie. Kraków, wyd. „Przedświt”, 1905, б. 18.

³⁸ Тамсама.

³⁹ Тамсама. Гл. таксама W. Lednicki. Pamiętniki, II, 521.

⁴⁰ П. Милоков, цыт. пр., б. 164.

⁴¹ К. Фортунатов. Национальные области России „Труд и Борьба”, (С.-Петербург, 1906, б. 4).

⁴² Е. Карский. Этнографическая карта белорусского племени. Петроград, 1917, б. 25.

⁴³ У трэціай Думе дэпутат Віленскае губерні ксёндз С. Мацевіч казаў пра паўтара міліёна палякоў у губернях „Паўночна-Заходняга Краю” — гл. Гос. Дума. Стеногр. Отчеты, Созыв III, сессия 4, часть I, бб. 1317-1318, 15. XI. 1910. Ул. Студніцкі ў сваёй кнізе „Справа Польска” (Познань, 1910, б. 493) пісаў, што ў афіцыйным ліку беларусаў фігуруе „блізу міліён палякоў”.

⁴⁴ Протоколы Конференции Российских Национально-Социалистических Партий 16-20 Апреля 1907 г.” С.-Петербург, изд. „Сейм”, 1908, б. 92.

⁴⁵ А. Бурбіс, цыт. пр., б. 181; Л. Василевский, цыт. пр., б. 204.

⁴⁶ „Окраины России” № 22, 30. VI. 1906, б. 383.

⁴⁷ А. Башмаков. Справочная книга избирателя в Государственную Думу. С.-Петербург, „Слово”, 1906, б. 292.

⁴⁸ А. Башмаков, цыт. пр., б. 297.

⁴⁹ Т. Локооть. Первая Дума. Москва, „Польза”, 1906, б. 105.

⁵⁰ А. Башмаков, цыт. пр., б. 357.

⁵¹ Тамсама, б. 358.

⁵² Тамсама, б. 335.

⁵³ Тамсама.

⁵⁴ А. Башмаков, цыт. пр., б. 309.

⁵⁵ Тамсама.

⁵⁶ А. Башмаков, цыт. пр., бб. 381, 397, 412, 429.

⁵⁷ Тамсама, б. 447.

⁵⁸ Тамсама.

⁵⁹ А. Башмаков, цыт. пр., бб. 447, 429.

⁶⁰ В. Ленин, цыт. пр., б. 199.

⁶¹ Тамсама, б. 228.

⁶² В. Ленин. Полное собрание сочинений. Москва. Издат. полит. литературы, 1964, т. 48, б. 234.

⁶³ В. Ленин. О национальном и национально-колониальном вопросе, б. 148.

⁶⁴ А. Цитрон. 72 дня первого Русского Парламента. С.-Петербург, издат. Баума, 1906, б. 18.

ГІСТАРЫЧНАЯ КАНЦЭПЦЫЯ ВАЦЛАВА ЛАСТОЎСКАГА

у працах сучасных гісторыкаў

Рыгор Максімовіч

1

У гістарычнай навуцы даўно ведама, што назовы РУСЬ, РУСКІ, на ўсходняславянскіх прасторах не спрадвечныя. Спачатна існавалі там, ад часоў дагістарычных, толькі назовы пляменных — Крывічы, Дрыгвічы, Радзімічы, Севяране, Вяцічы, Дзераўляне, Паляне, Славене ды іншыя. Плямены гэтыя называюць, месцы іхнага рассялення падаюць старыя ўсходняславянскія летапісы. Ад дагістарычных часоў існаваў і назоў агульны, што абыймаў усе плямены славянскае мовы, назоў СЛАВЯНЕ.

Нейкага адмысловага агульнага назову для плямёнаў толькі ўсходняславянскіх ня было, як ня было й агульных назоваў якія абыймалі-б у асобную групу плямёны, ці народы, паўдзённа або заходняславянскія. Сучасны падзел славянскіх народаў і іх моваў на тры групы — паўдзённую, заходнюю й усходнюю — навуковы, габінэтны ды даволі новы. Шырэй ён замацаваўся толькі ад мінулага стагоддзя.

Што да назову РУСЬ, дык паводле аўтарытэтнага светчання першага ведамага, і найвыдатнейшага, усходняславянскага летапісца Нестара, які жыў у другой палавіне XI і пачатку XII стагоддзяў (1056 — 1114?), РУСЯИ калісьці называліся не славяне, а тыя скандынаўскія варагі, што запанавалі спачатку ў недалёкім ад Скандынавіі Ноўгарадзе, а паслей у Кіеве. У „Повести временных лет”, Нестаравым летапісе, пад годам 862 кажацца, што плямёны Чудзь, Славене, Мэр і Крывічы, зь якіх заморскія скандынаўскія варагі бралі тады дань, у гэтым годзе:

Прагналі варагаў за мора, і не далі ім дані, і пачалі самі ў сабе ўладаць. І ня было між імі праўды, і ўставаў род на род, і была між імі нязгода, і сталі ваяваць самі з сабой. І сказалі сабе: „Пашукаем сабе князя, які ўладаў-бы намі ды судзіў-бы па

праву". І пайшлі за мора, да варагаў, да Русі. Русьі бо называліся гэтыя варагі, падобна як іншыя называюцца півэды, а іншыя нарманы, англы, а яшчэ іншыя готляндцы... Чудзь, Славене, Крывічы й Вєсь казалі Русі: „Зямля нашая вялікая й багатая, ды парадку ў ёй няма. Прыходзьце княжыць і ўладаць намі". І выбралася трох братоў з сваімі родамі, і ўзялі з сабою усю Русь, і прыйшлі да Славенаў, і сеў старшы Рурык, у Ноўгарадзе, а другі, Сінеюс, на Белавозеры, а трыці Трувар, у Ізборску. І ад варагаў гэтых празвалася Руская зямля... Варагі ў гэтых гарадох находнікі, а першыя паяленцы ў Ноўгарадзе — Славене, у Полацку — Крывічы, у Роставе — Мер'я, у Белавозеры — Вєсь, у Мураме — Мурама.

Дык, паводле расказу Нестара, РУСЯІ называліся спачатна тыя варагі, што прыбылі з Рурыкам з Скандынавіі й запанавалі ў Ноўгарадзе ды іншых пляменных палітычна-эканамічных цэнтрах і славянскіх, і фінскіх. Паводле таго-ж Нестара наўгародзкія варагі-Русьі пазней, па сьмерці ўжо Рурыка, накіраваліся пад правадырствам ягонага дружыньніка Алега, апякуна малога Рурыкавага сына Ігара, на поўдзень ды захапілі подступам Кіеў ад варагаў іншых, што Кіевам валадалі. Князем у Кіеве Алег пасадзіў Ігара, ад якога й пачаўся род кіеўскіх князёў Рурыкавічаў. З захопам варагамі-Русамі Кіева яны сталі поўнымі гаспадарамі важнага тады вельмі гандлёва-камунікацыйнага шляху „з варагаў у грэкі".

Паколькі Алегавай дружыне варагаў-Русаў у Кіеве ўдалося пры ўладзе ўтрымацца, горад ды бліжэйшыя сумежныя землі Палянаў і сталі называць зямлёю Русаў — РУСКАІ зямлёй. Даўжэйшае панаваньне ў славянскім Кіеве неславянскіх скандынаўскіх варагаў-Русаў па колькіх пакаленьнях давяло да іх зьліцьця зь мясцовым славянскім жыхарствам, да іх славянізацыі па звычаях, мове, ды, шляхам жанітваў, і па крыві.

Гэткім спосабам князі спачатку чужыя, РУСКІЯ, князі „находнікі" ды захопнікі, сталі з часам для кіяўлянаў князямі сваймі ня толькі па ўладзе, але й па крыві. Далейшым вынікам гэтага было, што РУСКІМІ сталі называцца ўжо ня толькі „находнікі варагі" ды іх нашчадкі, але й славяне — усе іхныя падданыя жыхары РУСКАЕ ЗЯМЛІ.

Вось гэткім шляхам, паводле аўтарытэтнага сьветчання Нестара, прынесены з Скандынавіі заваёўнікамі Кіева этнанім РУСЬ перапачпіўся з часам на этнічна не вараскае, не германскае, але славянскае жыхарства, ды стаў назовам геаграфічным, спачатку праўда, вельмі абмежанае, але славянскае этнічна тэрыторыі. РУСКАЯ ЗЯМЛЯ ў X-XI стагодзьдзях прасторам была невялікая, бо абыймала толькі Кіеў ды блізкія ад яго землі Палянаў.

Пры канцы X стагодзьдзя, ад часу княжаньня ў Кіеве князя Валадзімера (978 — 1015) і да сьмерці князя Яраслава Мудрага ў 1054 годзе, Кіеўскае княства Рурыкавічаў на час кароткі вырастае ў магутную сілу. У залежнасьці ад кіеўскіх князёў трапляюць суседнія ўсходняславянскія плямёны й землі, якія нейкі час мусяць плаціць кіеўскім князём дань. Не зважаючы на гэтую залежнасьць, ні ў стагодзьдзі X, ні ў XI, як сьветчаць летапісы, назовы РУСЬ, РУСКІ, далей самае Кіеўшчыны, ці бо РУСКАЕ ЗЯМЛІ ня былі пашыраныя, ня ўжываліся. Назовы гэтыя тарнаваліся ўсё яшчэ толькі да дынастыі кіеўскіх князёў, іхнае кіеўскае РУСКАЕ ЗЯМЛІ, кіеўскага княства, і толькі рэдкае яшчэ да тых іхных блізкіх памежных валаданыяў, што былі ў больш трывалай залежнасьці ад Кіева.

У летапісах ёсьць шмат прыкладаў на тое, што яшчэ аж пад канец стагодзьдзя XII, як правіла, Галіч, Валынь, Смаленск, Полацак, Пскоў, Ноўгарад, Суздаль, Уладзімер, Клязьма РУСЯІ не называліся. Не называліся РУСЯІ плямёны Крывічоў, Дрыгвічоў, Радзімічаў, Вяцічаў, ноўгародзкіх Славенаў.

Калі ход пра беларускія прасторы, тут плямёныя назовы захаваліся асабліва доўга. Дрыгвічы ў летапісах ўспамінаюцца яшчэ да 1149-га, Радзімічы да 1169-га, Вяцічы да 1197-га году. Крывічы-ж у хроніках Захаду ведамыя яшчэ аж да пачатку стагодзьдзя XIV. Прыкладам, нямецкая, пісаная палацінску, хроніка Дусбурга апісваючы пад годам 1314 паход крыжакоў на Наваградка падае, што тады „frater Henricus... venit ad terram Crivicie et civitatem illam, que parva Nogardia dicitur, cepit". Толькі ад стагодзьдзя XIII поймае РУСЬ, РУСКІ пашыраюцца й на далейшыя ад Кіева ўсходняславянскія прасторы.

Што працягам трох стагодзьдзяў гісторыі ўсходняе Эўропы — стагодзьдзяў X-XII — РУСЯІ называлася толькі Кіеўшчына, і што толькі шмат пазней назоў гэты пашырыўся й на іншыя ўсходняславянскія землі, ведалі паважнейшыя гісторыкі даўно. Ніхто зь іх аднак-жа ня даў задавальняючага, навукова абгрунтаванага, выясненьня, як, якім спосабам і чаму назовы РУСЬ, РУСКІ, зь Кіева перанесены былі з часам на ўвесь ўсходняславянскі прастор, аж да Ноўгараду на поўначы.

Уражала асабліва гісторыкаў тое, што, як сьветчылі летапісы, назовы РУСЬ, РУСКІ зь Кіеўшчыны шырыліся не, як можна было-б спадзявацца, у часы найбольшае палітычнае сілы Кіеўскага княства, калі Кіеў быў дамінуючым цэнтрам усходу Эўропы ня толькі палітычна, але й эканамічна ды культурна, не за князёў Валадзімера ды Яраслава Мудрага, але шмат пазней, калі Кіеў згубіў ужо сваё палітычнае значаньне. Факты паказваюць, што пашырэнне зь Кіева на-

зову РУСЬ адбывалася перш за ўсё якраз пасля палітычнага ўпадку Кіева дзеля няспынных змаганняў князёў, прэтэндэнтаў на кіеўскі князёўскі пасад, ды асабліва пасля захопу і знішчэння Кіева ў 1240 годзе татарамі, што канчаткова пазбавіла Кіеў усякага і палітычнага, і эканамічнага, і культурнага значэння.

2

У 1954 годзе ў Лёндане, у выдавецтве George and Unwin, выйшла з друку паангельска кніга польскага гісторыка Гэнрыка Пашкевіча "The Origin of Russia". У ёй, між іншага, шмат месца адведзена разгляду паходжання, колішніх значэнняў назоваў РУСЬ, РУСКІ, ды гістарычным змянам гэтых значэнняў.

Што да спосабу пашырэння гэтых назоваў зь Кіеўшчыны на іншыя ўсходняславянскія прасторы, ключавая, развітая ў кнізе, тэза аўтара тая, што вырашальную ролю ў гэтым адыграла прыймо ў 988 годзе кіеўскім князем Валадзімерам хрысціянства. Паколькі хрысціянства на славянскім усходзе прынялося спачатку ў Кіеве Русаў і Кіеў стаў цэнтрам новае веры, сядзібай праваслаўнай мітраполіі, дык і веру гэтую на ўсходзе Еўропы сталі называць вераю РУСАЎ — РУСКАЮ ВЕРАЙ, назовам, які дажыў аж да нашых часоў.

Калі гэтая новая РУСКАЯ ВЕРА шырылася пазней і на далёкія ад Кіева землі і плямёны, як яе прыймалі пагане жыхары Полацка, Ноўгараду ці Суздальшчыны, дык пасля прыёма новае веры і палачанаў ды ноўгарадцаў сталі называць — спачатку толькі па веры — РУСКІМІ, ці бо людзьмі РУСКАЕ веры. У выніку на некаторым часе стварыўся гэтакі стан, што хоць назоў РУСКАЯ ЗЯМЛЯ тарнаваўся і далей толькі да канкрэтнай абмежанай прасторы, да тэрыторыі кіеўскіх Палянаў, па веры РУСКІМІ ставалі і жыхары Смаленска, Полацка, Ноўгарада, Суздаля, Пскова, Валыні, Галіча.

Паводле Г. Пашкевіча гэтакім гэта шляхам з часам дайшло да таго, што слова РУСЬ набыло падвойнае значэнне. Палітычна і географічна РУСЬ, РУСКАЯ ЗЯМЛЯ, азначалі яшчэ ўсё толькі Кіеў з блізкімі прылежнымі да яго тэрыторыямі. У сэнсе-ж рэлігійным РУСЬ, РУСКІ, ахоплівалі ўжо ўсіх славянскіх і не славянскіх паслядоўнікаў РУСКАЕ ВЕРЫ, праваслаўнае веры. Зь неславянскіх плямёнаў назоў гэты перайшоў галоўна на тых фінскія плямёны на поўначы, што прынялі праваслаўе.

У выніку паўстала гэткае палажэнне, што хоць Ноўгарад, Суздаль, Смаленск, Валынь, Галіч да Кіеўскае Русі ў па-

літычна-геаграфічным сэнсе й не залічаліся, але дзеля свае РУСКАЕ ВЕРЫ яны былі звязаныя з Кіевам назовам РУСЬ у галіне рэлігійнай ды падпарадкавання навет кіеўскім мітрапалітам. Дык паводле Г. Пашкевіча, ня руская дынастыя кіеўскіх Рурыкавічаў ды іхнія палітычныя ўплывы, але праваслаўная вера і Царква былі тэй сілай, што шырыла назовы РУСКІ, РУСЬ на ўсходзе Еўропы далёка і за межы кіеўскае РУСКАЕ ЗУМЛІ. І назовы гэтыя шырылі яны й тады, калі Кіеў ды Кіеўскае княства даўно ўжо заліла ды зруйнавала татарская навала.

Свой гэтакі пагляд Г. Пашкевіч у кнізе абгрунтаваў на аграмадным славянскім і заходняеўрапейскім гістарычным матар'яле, на дадзеных жаролаў — летапісаў, актаў, дакументаў. На ўвагу ён узяў і вялізную папярэдняю навуковую літаратуру. Дзеля гэтага ягоная кніга мела шырокі, інтэрнацыянальны водгук сярод тых гісторыкаў і моваведаў, што цікавіліся славянскім усходам Еўропы. На ўсіх кантынэнтах свету, ад Амэрыкі да Японіі, ды найперш у краях Еўропы і ў СССР, паказалася каля ста рэцэнзійных, і прыхільных, і крытычных, яе аглядаў.

У 1963 годзе Г. Пашкевіч выдае другую кнігу — "The Origin of Russian Nation". Зьмест гэтае кнігі, гэта далейшае распрацаванне й удакладненне паглядаў выказаных у кнізе папярэдняй, з адначасным разглядам пастаўленых ёй крытыкамі заўвадаў. У гэтай вось кнізе Г. Пашкевіч, між іншага, піша:

Якабсн крытыкуе галоўную тэзу "The Origin of Russia", што датычыць да царкоўнае й рэлігійнае вагі тэрміну „Русь”... Трэба тут падчыркнуць, што тая самая інтэрпрэтацыя значэння РУСЬ была сфармуляваная беларускімі навукоўцамі...

Далей, у зноскы пад тэкстам, Пашкевіч дадае:

Мушу выясніць, для акуратнасці, што я да свайго выснаву дайшоў зусім незалежна ад аўтараў беларускіх. Калі я ўжо канчаў "The Origin of Russia", я натрапіў на два артыкулы з аналагічнымі паглядамі да тае тэзы, якую высюваў, пайменна: Ю. Верашчака. Аб найменнях „Гуды”, „Крывічы”, „Русь”, („Крывіч”, 1923, т. 1, б. 17-24), ды Л. А. Што такое „РУСЬ” смаленскай тарговай граматы 1229 г. (тамсама, 1923/6, б. 23-24).¹

Дык Г. Пашкевіч прызнаў, што гэта „беларускія навукоўцы” даўно перад ім сфармулявалі пагляд, які зьяўляецца ключавым для выснаваў ягонае кнігі, пагляд пра спосаб пашырэння зь Кіева назову РУСЬ. Заяву Пашкевіча можна яшчэ ўдакладніць гэтым, што гаварыць у запраўднасці трэба не пра двух, а пра аднаго толькі беларускага навукоўца.

Псеўдонім і крыптонім, якімі падпісаныя артыкулы ў „Крывічы” — „Юры Верашчака” ды „Л. А.” — належыць адной асобе: выдаўцу й рэдактару ковенскага часопісу „Крывіч”, Вацлаву Ластоўскаму. Дык тэза пра рэлігійнае значэнне назваў РУСЬ, РУСКІ, як важнага фактару для справы пашырэння гэтых назваў зь Кіева на ўсю усходняславянскую прастору, была пастаўленая Ластоўскім, гэта ягоная гістарычная канцэпцыя. І выказаная яна была ў друку трыццаць і адзін год перад зьяўленьнем кнігі Г. Пашкевіча „The Origin of Russia”.

Адцёміць для дакладнасьці трэба, што ў першай кнізе Пашкевіча, „The Origin of Russia”, нічога ня сказана пра гэта, што галоўная яе тэза была сфармуляваная ўжо раней „беларускімі навукоўцамі”, хоць паказаныя вышэй артыкулы там і пададзеныя пры канцы кнігі ў сьпісе скарыстанае да працы літаратуры, ды раз і ў зноскы пад тэкстам кнігі. Калі цяпер Г. Пашкевіч гэта ў другой сваёй кнізе раскрывае, з адначаснай заявай, што да падобных выснаваў ён дайшоў „незалежна ад аўтару беларускіх”, дык гэта таму, што гэтым часам зьвярнуў на гэта ўвагу адзін з рэцэнзэнтаў ягонае першае кнігі.

У 1955 годзе ў часопісе, што выходзіць у Нью Ёрку, „The Ukrainian Quarterly”, П. Грыцак адцёміў, што галоўная тэза Пашкевічавай працы „The Origin of Russia”, тэза пра рэлігійнае значэнне тэрміну РУСКІ, РУСЬ, як важнага фактару ў пашырэнні гэтага назву зь Кіева на далейшыя славянскія прасторы, ані новая, ані арыгінальная. У гэтым пытанні, паводле П. Грыцака, Пашкевіч толькі „сьведама ці ня сьведама ідзе за тэзаю прадстаўнікоў крывіцкага крыла беларускае інтэлігенцыі”. На прыклад гэтага ён прывёў друкаваны ў 1951 годзе „Кароткі начырк гісторыі Крывіч-Беларусі”, Я. Станкевіча.³ Дык да прызнання, што галоўную канцэпцыю кнігі „The Origin of Russia”, сфармулявалі шмат раней беларускія навукоўцы, Г. Пашкевіч у некаторай меры быў змушаны тым, што ўвагу на гэта зьвярнуў рэцэнзэнт ягонае кнігі.

3

Калі сам Г. Пашкевіч прызнаў, што „тая самая інтэрпрэтацыя значэння РУСЬ была сфармуляваная беларускімі навукоўцамі”, ды падаў і канкрэтныя публікацыі дзе, цікава будзе пазнаёміцца з арыгінальным іх тэкстам. Як ужо ўспаміналася, абодва артыкулы, — адзін падпісаны псеўдонімам, а другі крыптонімам, — належаць яму ведамага беларускага пісьменьніка, навукоўца й выдатнага грамадзка-палітычнага дзеяча Вацлава Ластоўскага.

Першы артыкул, падпісаны псеўдонімам ЮРЫ ВЕРАШЧАКА, мае назву „Аб найменьнях „Гуды”, „Крывічы”, „Русь””. На пачатку артыкулу дадзена агульная заява, што:

няма ніводнага народу, які-б на працягу ўсёй сваёй гісторыі заўсёды насіў адно й тое самае імя. Пад уплывам перасяленьняў... чужаземных заваяванняў, зьмены пануючай дынастыі, або веры, заснаваньня новага нацыянальнага цэнтру й гэтаму падобных прычынаў, найменьні народаў і дзяржаваў змяняліся.

Першым у артыкуле разглядаецца назва ГУДАИ, якім аж да нашых дзён Беларусаў называюць суседзі Лятувісы. Далей ідуць разважанні пра назву КРЭВУ, якім таксама аж да сьняня, называюць Беларусаў Латышы. Пасля гэтага аўтар прыводзіць розныя летапісныя весткі, пачынаючы ад сьветчанняў Нестаравай „Повесті временных лет”, што датычаць да зьяўленьня й да пашырэння на землях Беларусі назваў РУСЬ, РУСКІ. Пра гэта ў артыкуле напісана:

Пашырэнне імя „Русь” на тэрыторыю Крывічоў, адбывалася не дынастычным парадкам, а шляхам пашырэння хрысьціянства. Прыняцце хрысьціянства вялікім князем кіеўскім Валадзімерам мела вельмі важныя вынікі для дынастыі Русаў і іхных дружын. Дынастыя, з дружынай, пад уплывам славянскай граматыкі, асымілявалася з падбітымі славянамі (таксама, як раней было ў Баўгарыі), прыняла іх мову. У свой чарод хрысьціянства, якое, сьпершапачатку, было верай пануючае клясы, князёў і дружыны, верай Русаў, атрымала найменьне „рускай веры”. „Рус” і „хрысьціянін” былі найменьні ўзаемна сябе пакрываючыя. Ад гэтага часу „прымучваньне” славянаў варагамі, пакрывалася высокімі мэтамі пашырэння „рускай веры”, пашырэння хрысьціянства. Манаполь хрысьціянства ў руках Кіеўскіх Русаў сыграў грамадную ролю ў сьнезе ўгрунтаваньня іх улады й пашырэння ўплываў. Па іхным боку была цяпер хрысьціянская царква зь яе арганізацыяй і граматыкай, ды, у дадатку, цэнтрам гэтай царквы быў іх-жа „богоспацаемы” горад Кіеў. Хрысьціянства, што ўжо перад гэтым мела карані між гарадзкога жыхарства ўсяго абшару ўсходняй славяншчыны, пачало скоры шырцыца, і... за 200 гадоў увесь усходняславянскі абшар становіцца хрысьціянскім і прыбірае імя Русь. Старыя пляменьныя дзяржаўныя найменьні праследуюцца, як азнака зьяўнага паганства, як азнака адсталасьці й някультурнасьці. У пераходны час ад паганізму да хрысьціянства, прыймаецца імя „Русь” і Крывічанскім народам. Аднак найменьне „Крывічы”, як моцна ўкараніўшаеся, уступае сваё месца новаму тэрміну не адразу. Мы ўжо бачылі вышэй, што ў XI ст. кіеўскі летапісец не расьцяскае імя Русь

на Крывічоў. Латышы да сяння ня ўжываюць імя „Беларусы”, а называюць, па старой памяці, нас Крывічамі (Крэву). Найменне гэтае да нядаўна, фігуравала ў статыстыцы (Н. Столянский „Девять губерний Западного Края”, СПб, 1866 год), а знача ў памяці народнай, як найменне нацыянальнае.

З гэтага вынікае, што: а) найменне „Русь” не славянскага паходжання, занесена яно на славяншчыну Норманамі ў IX стагоддзі; б) пашыралася яно між славянскіх плямёнаў як тэрмін дынастычны і, галоўна, як веравызнаўчы; у гэтым апошнім значанні яно ўмацавалася й сярод Крывічоў.³

Гэткі востры быў арыгінальны пагляд В. Ластоўскага на спосаб пераносу на беларускія землі назоваў РУСЬ, РУСКИ. Як бачым, ён у істотце ідэнтычны з паглядам выказаным у гэтым пытанні Г. Пашкевічам. Адзначыць можна толькі невялікія розніцы ў самым сфармуляванні. Калі Ластоўскі кажа, што найменне „Русь” пашыралася „між славянскіх плямёнаў як тэрмін дынастычны і, галоўна, як веравызнаўчы”, дык Пашкевіч думку гэтую фармулюе гэтак:

У гістарычных часох слова „Русь” мела падвойнае значанне. Геаграфічна й палітычна яно азначала Кіеў з прылеглымі тэрыторыямі, у рэлігійным-жа сэнсе яно ахоплівала ўсіх славянскіх і не славянскіх паслядоўнікаў веры Русаў... Гэты факт паказвае, што не заснована Рурыкам дынастыя, але Праваслаўная Царква была галоўным пашыральнікам наймення Русь у ўсходняй Еўропе.⁴

Калі Ластоўскі, як бачым, гавора пра „Русь”, як тэрмін толькі дынастычны, дык Пашкевіч адцёмлівае стадыню ягонага ўжо шырэйшага сэмантичнага засягу, бо кажа пра „геаграфічны й палітычны” змест гэтага слова. Калі Ластоўскі пашырэнне назова „Русь” дзякуючы ягонаму рэлігійнаму значанню абмяжоўвае толькі ўсходняславянскаю прастораю, Пашкевіч фармулюе шырэй, бо кажа, што „ў рэлігійным сэнсе яно ахоплівала ўсіх славянскіх і не славянскіх паслядоўнікаў веры Русаў”, ці бо праваслаўнае веры. Удкладненне гэтае гістарычна й апраўданае, і важнае, бо славянізацыя хоць-бы вялікіх масаў жыхарства плямёнаў фінскіх на поўначы пачыналася іхраз зь іхнага наварочвання на „рускую” веру. За гэтым ішла ўжо русыфікацыя.

У другім артыкуле, асагалоўленым „Што такое РУСЬ смаленскай каровай граматы 1929 г.”, Ластоўскі звярнуў увагу, што ў грамаце гэтай нямецкай купцы Рыгі й Готлянду ўвесь час называюцца „лацініянамі”, купцы-ж смаленскія — „русы”. Дык слова РУСЬ даецца ў супаставе да слова „лацініяне”, ці бо пайма характару рэлігійнага. Відавочна пад уплывам артыкулу Ластоўскага, тэкст гэтае граматы аса-

ліва шырака, у ангельскім перакладзе, цытуе ў сваёй кнізе Пашкевіч ды цытаты папярэдняе заўвагай:

Праўдападобна найважнейшы дакумент датычны да нашага пытання гэта ўмова паміж смаленскім князем з аднаго боку й Рыгай ды Готляндам з другога.⁵

Вышэй прыведзеныя свае пагляды В. Ластоўскі пазней каратка пераказаў і на пачатку свае кнігі „Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі” (Коўня, 1926, б. 7) словамі:

У 988 — 990 гадох Валадзімер прыняў хрысціянства і, пры помачы грэцкіх святароў, акрысціў сваю дружыну й кіеўскіх мяшчанаў. Гэты крок Валадзімера меў страшэнна важныя вынікі: Варагі-Русь узялі ў свае рукі ініцыятыву хрышчэння ўсходніх славянаў, або, іначай кажучы, набылі сабе права рабіць падбоі славянскіх плямёнаў пад відам наварачвання ў хрысціянства. Больш таго, крыв у руках варагаў-Русі акружыў іх аўрэалай носьбітаў і пашырыцеляў вышэйшай культуры. Кіеў стаўся асяродкам распаўсюджвання хрысціянства, а кіеўскі князь, параўне зь мітрапалітам-грэкам, стаўся галавой гэтага хрысціянства, якое на ўсходня-славянскіх абшарах заслыло пад назовам „рускай” веры. У справе замацавання вараскіх заваяванняў на ўсходняй славяншчыне прыняцце хрысціянства варагамі-Руссю адыграла першарадную ролю... Пераход у новую „рускую” веру разглядаўся ў тых часы, як адначасны пераход у новую нацыянальнасць „рускую”...

Розніца ў паданні тае самае гістарычнае канцэпцыі Ластоўскім і Пашкевічам галоўна толькі ў шырыні абгрунтавання тае самае тэзы. Ластоўскі яе падае ляканічна, каратка, як гатовы пастулят лёгікі, ды ілюструе яе правільнасць невялікім толькі лікам прыкладаў зь летапісаў ды дакументаў. Пашкевіч-жа той самы пагляд абгрунтоўвае на вялікім, зачэрпнутым з гістарычных жараў у усходу й захадзе Еўропы, давадовым матар’яле. І самую думку ён кладзе вуглавым каменем пры абгрунтаванні галоўных выснаваў свае вялікае навуковае працы, тымчасам як Ластоўскі выказаў яе толькі ў артыкулах.

Гістарычная канцэпцыя, распрацаваная з гэткай акадэмічным размахам і пададзена ў вялікім кніжным выданні, ды ў мове першараднае міжнароднае важнасці, паангельску, паставіла для навуковага абмеркавання ўзнятае ў 1923 годзе Ластоўскім пытанне на шырокі інтэрнацыянальны форум. І ў гэтым, бясспрэчна, вялікая заслуга Г. Пашкевіча.

Ды як-бы шырака й грунтоўна, і сяння, і ў будучыні, не абмяркоўвалася й не разбудоўвалася ці Пашкевічам, ці

іншымі навукоўцамі, гэтая тэза, фактам застаецца, што гэта далейшае распадоўванне канцэпцыі беларускага гісторыка Вацлава Ластоўскага.

У гістарыяграфіі ведамая старая спрэчка „нарманістаў” з „антынарманістамі” ў пытанні з’яўлення назоваў „Русы”, „Руская зямля”, „Русь”. Адначыць важна, што разгледжаная тут канцэпцыя В. Ластоўскага спрэчкі гэтае не краае, бо паясненне яна не з’яўленне гэтых назоваў у Кіеве, а толькі пашырэнне стуль на іншыя ўсходняславянскія тэрыторыі. Галоўным фактарам у гэтым пашырэнні, паводля Ластоўскага, была новая хрысціянская вера Русаў Кіева, якая набыла назоў „рускае веры”, і, пры далейшым праніканні хрысціянства на ўсходняславянскія землі, разнісіла адначасна ды замацоўвала назовы „рускі”, „Русь”.

THE CONCEPT OF V. LASTOUSKI IN WORKS OF CONTEMPORARY HISTORIANS by Ryhor Maksimovich

Summary: It has been known to historians for some time that the terms, *Ruś* and *Ruskaya Zemlya*, were first applied only to the territories of the Polyanie near Kiev. It was only from the beginning of the 12th century that the scope of these terms spread to include other East European lands. For a long time, however, no explanation was offered for the cause of that spread to territories remote from the Kievan center of power and influence. In 1923, the Byelorussian historian, Vaclau Lastouski, advanced the thesis that the principal factor of that diffusion was the Orthodox Church, since that faith, after Kiev's conversion, was referred to as the **faith of Rusy, Russian faith**. Lastouski's thesis has since then been accepted by other historians. In recent years it has received considerable development and substantiated treatment in the works of Henryk Paszkiewicz.

¹ H. Paszkiewicz. The Origin of Russian Nation. London, 1963, p. 325.

² "The Ukrainian Quarterly". New York, 1955, p. 181.

³ Юры Верашчака. Аб найменьнях „Гуды”, „Крывічы”, „Русь”, („Крывіч”, Коўня, № 1, 1923, б. 23-24).

⁴ H. Paszkiewicz. The Origin of Russia, p. 146.

⁵ The Origin of Russia, pp. 13-14.

ВЯСЕЛЬЕ НА ЛАГОЙШЧЫНЕ

Адам Варлыга*

Вясельлі ў нашай ваколіцы Лагойшчыны — паўночнай Меншчыны — сваімі старавечнымі абраднасцямі, звычаямі й забабонамі, у даўныя гады былі надта цікавыя. Тут падаю тые весткі, якія пра вясельлі чуў у сваім маленстве з алавяданьняў старых людзей.

Вясельныя звычэй на працягу гадоў зьмяняліся, упрасчаліся. Закрануць тут хачу гэтыя тры адрэзкі часу: ад пачатку XIX стагодзьдзя да 70-х яго гадоў, калі дзевак сваім сыном сваталі бацькі; тры апошнія дзесяткі гадоў таго стагодзьдзя ды першыя два дзесяткі гадоў XX стагодзьдзя. Ня буду тут крапаць тых выпадкаў, калі, ад прыблізна 1830 году й да канца прыгону, пань-абшарнікі маглі прымусова жаніць сваіх прыгонных сялянцаў.

У першай палавіне XIX ст., калі дзяцюку падыходзіў час жаніцца, сваякі наказвалі бацьку, матцы ці й хлопцу, дзе ёсьць добрая на жонку дзеўка. Пры гэтым асабліваю ўвагу зьвярталі й на добрае імя бацькоў ды радні дзеўкі. Часамі хлопцы й самі наглядалі сабе дзевак на кірмашох, вясельлях ці ігрышчах. Але радня гэтага хлопца пасья распытвалася пра гэтую дзяўчыну, пра ейных бацькоў, пра радню. Аб якасьці сватанай дзяўчыны ў залежнасьці ад радні складалася шмат прыказак: „З благога куста благая й птушка вылятае”, „Сава ня родзе сакала”, „Выбірай сабаку па псырні, а жонку па радні”, „Родам куркі хахлатыя”, „Які сьвярдзел, такая й дзюрка, якая маці, такая й цурка”.

Радня славілася не з матарыяльнага багацьця, а з пнатлівасьці й грамадзкіх дачыненняў. Бацькі, ды й самі дзяцюкі асьцерагаліся, каб ня ўзяць за жонку гультайкі, язычніцы, пляткаркі, неахайніцы, распусных наводзінаў і злосьніцы. Як хлопцы выбіралі дзяўчат за жонак на кірмашы, ці пры прыпадковым спатканьні, я тут хачу падаць два выпадкі. Вось алавяданьне старога Куніцкага зь вёскі Родзевічы Гаенскай паражкі:

* Друкецца з рукапіснае спадчыны Адама Варлыгі (1890 — 1972).

„Мне бацькі казалі наглядаць сабе дзяўчыну, бо маюць мяне жаніць. Я з сваімі хлопцамі пайшоў у Карэншчыну на кірмаш (было гэта каля гадоў 1825 — 1830). Там на пляцы ігралі дудары й танцавалі хлопцы зь дзеўкамі, а навокала іх стаялі хлопцы й дзяўчаты. Я нагледзеў сабе дзеўку й станавіўся, і з твару надта харошую. Прыкінуўся п'яным ды іду каля яе хістаючыся. Падышоў да яе, пахіснуўся, ды ўступіў ей на нагу. А яна калі ськне на мяне: „Калі заліў вочы, дык заваліся дзе за плот ды ляжы каменем!“ Я адыйшоўся да сваіх хлопцаў ды кажу: „Не, хлопцы, гэта не мая — надта злосная“. Мы закруціліся ў другі бок, там я нагледзеў другую дзяўчыну — высокую, танклявую, беленькую, ды пайшоў да яе. Іду я хістаючыся, а калі параўняўся зь ёй, дык шалтыхнуўся, ды ёй на нагу. А яна як крутнецца, каб адхінуцца ад мяне, але ейны хадочок застаўся пад маім ботам. Гэтая дзяўчына аб аднэй назе адскочыла ад „п'янага“. Калі я пахіснуўся ў другі бок, дык яна пачырванеўшы, як бурак, скочыла, скапіла свой хадочок, ды схавалася ў грамадзе людзей. Я тады кажу да сваіх хлопцаў: „Калі пашанцуе, дык гэтая будзе мая, але толькі ня трэба яе з вачэй спускаць. Мы пасьля распыталіся ў людзей, адкуль яна й чыя. Скора пасьля гэтага бацька паехаў із сватам і запіў яе, і я зь ёй ажаніўся. Дай Божа ўсім добрым людзям гэтых жонак. Я зь ёй дзяцей пагадаваў і унукаў даждаўся“.

Адаму Акулічу паказалі Астравікову Еўку, якая яму падабалася. Раз ён вёз зімой калоду, а Еўка ішла яму на спатканьне й нясла суды вады. Яна была прымушаная зыйці з дарогі й пачакаць, пакуль ён пераедзе. Адам, каб правяршыць Еўчыну натуру, ці злосная яна, піргнуў яе з вады ў сьнег. Дзяўчына засаромілася, ускочыла з сьнегу, абтраслася, скапіла вёдры ды пабегла. Праз нейкі час Адамаў бацька з сватам паехалі й запілі Еўку. Гэта былі мае дзядуля й бабуля. Адбывалася гэта каля 1845 году.

Вяселье пачыналася ад першай „гарэлкі“. У першай палове XIX ст. ішоў, ці, калі далёка, ехаў, да дзеўкі бацька маладога з сватам. Тры-ж апошнія дзесяткі гадоў XIX ст. й блізу тры першыя дзесяткі XX ст., ішоў ці ехаў да дзеўкі сам малады з сватам. У даўнія гады найболей сваты прыяжджалі нечакана, а ў апошнія гады XIX ст., і першыя гады XX ст., папярэджалі дзеўку, а навет і хацелі ад яе даведацца перш, ці згодна яна выйсці за гэтага хлопца, бо калі сваты прыедуць да дзеўкі, а яна адмовіцца выйсці, дык гэтайму хлопцу робіцца няслава, зь яго сьмяюцца: „Таўкач аблізаў!“ Апрача сватоў, перад ці пасьля іх, прыходзіла маці маладога да маці дзеўкі, каб гэтым паказаць, што бацькі маладога нічога ня маюць проці гэтага вяселья.

Сваты прыяжджалі да дзеўкі з гарэлкай. Пасьля доўгай гутаркі й угаварваньня, калі дзеўка й ейныя бацькі згодныя,

п'юць гарэлку што прывязьлі сваты, а гаспадыня ладзе пачастунак. На гэтую гарэлку маладая з сваёй кумпанкай запрашаюць бліжэйшых суседзяў. Калі вып'юць гарэлку, дык пляшкі насыпаюць жытам. Маладая ўверчвае гэтыя пляшкі кужалем — каля 4 локцяў — і абвязае поясам.

Калі гарэлку папілі, дык уважаецца, што вясельная справа распачатая. Праз тыдзень пасьля гэтага прыяжджаюць зь „пірагамі“. Гэты раз сваты таксама прывозяць гарэлку й хлеб. Здаецца, тут мусіў быць і жытні хлеб і пшонны пірог. Да гэтай гарэлкі бацькі маладой ладзіць пачастунак. На гэтай „гарэлцы“, калі багатыя гаспадары, дык дамаўляліся аб пасазе. Тут дамаўляюцца й аб вясельлі калі яно будзе, якая ў каго будзе дружка.

Але пасьля першай „гарэлкі“, ці й пасьля другой, вяселье магло й „рассохнуцца“, — маладая магла раздумацца ды заплаціць маладому за выпітую гарэлку. Мог і малады раздумацца ды адрачыся. Калі адракаўся малады, дык ніхто нікому не плаціў. Калі сваты прыехалі, а дзеўка не дазволілася гарэлкі папіць, дык сваты гневаюцца. Выехаўшы з дварышча, яны за сабой зачыняюць вароты. Гэта забабон на тое, каб да гэтай дзеўкі болей сваты не прыяжджалі, каб яна дзеўкай і састарэлася.

На „другую гарэлку“ гэтаксама запрашалі, і яшчэ болей, суседзяў. У даўнія часы, калі прыяжджалі ў сваты бацька маладога з сваім сватам, дык яны гаварылі толькі з бацькамі маладой, а сама маладая навет ня мусіла быць прысутнай. Апошні-ж гады XIX і ў пачатку XX ст. бацькі маладой злаваліся на самую маладую: „Як сабе яна хоча“, адказвалі яны.

Вясельлі ў нашай вёсцы адбываліся толькі ў нядзелі й пачыналіся зраньня. Часамі ў суботу ў маладой зьвечара ладзіўся „паненскі вечар“, гэта знача адбывалася звычайнае невялікае ігрышча.

У нядзелю рана, каля 8-ай гадзіны, у маладога адбывалася „блаславеньне“. Тут зьбіралася дружка маладога з прыгатаванымі вамамі й музыкамі. Тут былі й госьці, сваякі маладога, якія прыехалі зь іншых вёсак, і запрошаныя суседзі. Усіх запрошаных садзілі за стол на сьнеданьне. Выпівалі тут і частаваліся. Беларускам звычайна на вяселье прыходзілі і ня прошаныя — усе, хто хацеў. Жанчыны сьпялялі „блаславеньне“, адумысныя вясельныя песні. Ніжніх тут цырымоніяў не адбывалася, хіба толькі малады як-бы разьвітваўся з бацькамі, а яны жадалі свайму сыну шчаслівага жанітва. Дружка садзілася тады на вазы ды ехала да маладой.

Дружка ў маладога была гэтка: два „сваты“ — першы й другі. Першы сват быў гаспадаром усяго вяселья. Сваты мусілі быць сталыя мужчыны, жанатыя. „Пірожнік“, гэта быў дзяцюк брат маладога, ці сваяк, або кумпан. У апошнія

гады XIX ст., пірожніка сталі называць „маршалкам”. У маладога дружыне была й „свадцця”. Гэта была дзеўка, ці сястра маладога, ці так з радні. У даўнейшыя гады — канец XIX і пачатак XX ст., быў яшчэ й „булачка”. Гэта брат маладога, ці з ягонай радні, хлапец 16-17 гадоў. Ён выконваў службу пасланца.

У дружыне маладой былі тры „бальшанкі” — першая, другая й трэцяя. Першую бальшанку часам называлі „большая бальшанка”. Яна за сталом сядзела ля маладой і праз усё вяселье асыставала маладую. У даўнейшыя гады, да першых гадоў XX ст., была яшчэ й „зязюлька”, гэта меншая сястра маладой ці дзяўчына з радні 15-17 гадоў. Якія яна мела абавязкі ня ведаю, мабыць толькі наглядала й прывучалася да вясельных звываў і парадкаў.

Калі малады з дружынай прыедзе да маладой, дык самі ў хату ня ідуць, а чакаюць, каб іх папрасілі. Гаспадар ці гаспадыня выходзе й просе: „Проша, сватове, у хату!” Калі малады з дружынай прыходзе ў хату да маладой, дык яе ў хаце няма — яе бальшанкі нейдзе ў каморцы ці клеці прыбіраюць, і яна ў хату прыходзе з бальшанкамі пасыля. У стара-сьвецкія гады, каля соткі гадоў таму, дык маладая мусіла хавацца й яе трэба было шукаць. Як відаць, гэты звычай захаваўся з тых спрадвечных часоў, калі дружына наехаўшы хапала дзевак за жонак гвалтам.

Калі маладая з бальшанкамі прыходзіць у хату, дык бальшанкі прышываюць кветкі маладому й ягонай дружыне ды закосьнікам, а маладая захрыствае сватоў ручнікамі, зь якімі сваты ходзяць праз усё вяселье. Дружыну маладога садзяць за стол. Напокуць садзяць маладога, ля яго маршалка й свадцы. На другой лаве садзяць дружыну маладой. Але на „блаславеньні” маладой ля маладога садзяць не маладую, але бальшанку, маладую-ж за бальшанкамі.

Тут я мушу ўспомніць адзін выпадак, што здарыўся на вясельлі Тамаша Рамамовіча нашай вёскі каля 1870 году. Бацька Тамашу дазволіў жаніцца. Ён пайшоў на кірмаш і нагледзеў сабе харошую дзяўчыну Кляру Шаршунішку зь вёскі Грамніцы. Яна была высокая, стройная і з твару прыгожая. Бацька із сватам паехаў і яе запілі.

У назначаную нядзелю Тамаш з дружынай паехаў да Кляры. Яго з дружынай пасадзілі за стол, а пасыля сталі саджаць бальшанак. Ля яго пасадзілі бальшанку маленькую тоўсценкую дзяўчыну. Ён знаў, што праз усё вяселье маладая сядзіць ля маладога, а што перад шлюбам маладой не садзяць ля маладога, ён гэтага ня ведаў. Ён падумаў, што яго ашукалі, што яму падунулі іншую маладую, а ня тую Кляру, якую ён нагледзіў на кірмашы, дык ён выскачыў з-за стала і закрычаў: „Дружына — дамоў! Кляра ня тая!”

Сват вылез з-за стала да яго ды пачаў ціха ўгаварываць: „Ціха, што там такое?”. А ён ізноў: „Дружына дамоў! Кляра ня тая! Пасадзілі нейкую сьвінку за Кляру!” Тамаш толькі тады ўспакоіўся, як прывялі Кляру ды яму ўтапмачылі, што перад шлюбам маладой не саджаюць ля маладога. Кляра памерла ў 1924 годзе, Тамаш ў 1929, але да самай сьмерці Тамаша дражнілі: „Дружына дамоў! Кляра ня тая!”

З спрадвечных часоў маладую да шлюбу, а таксама й дома ў часе вяселья, прыбіралі ў касьнікі розных колераў. Было гэтак да 1885 году. Па гэтых касьніках варажылі на будучыя дзяцей гэтай маладой. Калі колеры касьнікоў раўнамерна перамешаныя на вясельлі на галаве маладой, дык у яе пасыля замужжа будучы дзеці, хлопчыкі зь дзяўчаткамі, чаргавацца. Я помню адна жанчына наракала на бальшанак, што на вясельлі ёй не пасартавалі раўнамерна колераў касьнікоў, дык у яе радзіліся толькі хлопчыкі, а дзяўчатка не было.

Пасыля нейкі час маладой на вясельлі накладалі вянкі або з жывых кветак, або з штучных, а на стыку XIX — XX ст. сталі ўводзіцца купленьня вянкі й веліны. У першай палове XIX ст., маладому прышывалі кветку з чырвонага касьніка да шапкі, і ён мусіў у гэтай шапцы ўсё вяселье й за сталом сядзець. Пасыля, як маладому, гэтак і дружыне, прышывалі да грудзей штучныя кветкі, а ўрэшце купленьня з крамы.

Калі ў маладой садзілі за стол дружыну, дык садзілі й гасьцей, якія былі запрошаныя з другіх вёсак, а таксама садзілі й запрошаных суседзяў. Даўней на сьнеданьне на вясельлі суседзяў запрашаў „булачка”, ці іншы хлапчук гадоў 14-15. Ён для большай павагі браў у руку палачку, ці прыгожы кіёчак. Прышоўшы ў хату, ён прамаўляў: „Прасіў Янка (імя гаспадара) на хлеб, на соль, на вясёлы стол, і я прашу — не абаўляйцеся!”

Калі дружына, госьці й суседзі пачаставаліся, дык падыймаліся ад стала й пачыналася „блаславеньне”. Сват запрашаў на „блаславеньне” словамі:

— Гдзе тут ёсьць Бог-бацька, вайцец, матка, суседзі, прыяцелі блізка і далёкія, нявыборна, усіх пакорна прашу блаславіць, маладых на пасад садзіць, і да шлюбу выправіць!

— Няхай Бог блаславіць! — адказваюць усе грамадой.

І гэтак запрасіны паўтараюцца тры разы.

У гэты час маладая ходзе па хаце, кожнаму кланяецца, старэйшых цалуе ў руку, дзяўчат ці маладых маладзіц цалуе, а дзяцкокам толькі кланяецца, ды пры гэтым плача.

Як толькі дружына маладога прыяжджае з званкамі да маладой, дык падлеткі, бабы, а навет і мужчыны, ідуць на вяселье, і іх бывае поўная хата, і навет шмат замінаюць, але ніхто й слова ня скажа, бо „На тое-ж вяселье!” У часе сьне-

даньня й блашлавеньня музыкі іграюць блашлавеньне, а бабы-пяюхі, што прыйшлі ня прошаныя, пяюць розныя песьні. Пасьля маладых садзяць на „пасад“.

Пасадам былі дзежкі накрытыя кажухамі ды засланья коўдрамі. Тут-жа маладой распляталі косы й „застрыгалі“. „Застрыгаць“ — знача ўзяць каслаўку валасоў ля вуха ды адпаліць на васковай сыячы. Гэтую работу прарабляла маладая жанчына з радні маладой. Два хлопцы з дружыны маладой зваліся „закосьнікамі“. Яны вялі маладую на пасад і ў старасьвецкія гады распляталі ёй косы, пасьля чаго яе „застрыгалі“. А яшчэ даўней маладой зусім стрыглі валасы. Вось за гэта іх і завуць „закосьнікамі“. У другой палове XIX ст., пры шлюбe жанчын ня стрыглі, але ім ня можна было заплятаць косаў. Яны закручвалі валасы каля галавы ды шчыльна завязвалі хустку, каб ня было відаць валасоў.

Як ужо ўспаміналася, калі малады прыяжджае да маладой, дык сходяцца ня прошаныя людзі й адразу пачынаюць пляцьц. На кожную вясельную нагоду былі адмысловыя песьні. Прыкладам, калі малады з дружынай прыяжджае на двор, дык пляцьц: „Ці ня шум, ці ня шум, ці ня полымя к нам на двор. Наехала туркаў, баяркаў повен двор“. Калі маладых садзяць за стол, калі на блашлавеньне прсяяць, калі маладая сірата, — на ўсё былі асобныя песьні з адумьістымі жаласнымі мэлёдыямі.

Калі на пасад садзілі, дык паялі: „Пастаньце, баяры, усе ў рад, ідзе наша Ганначка на пасад...“, „Брат сястру на пасад вядзе“, „Татарын, братка, татарын, прадаў сястру за таляр...“ Калі да шлюбe выяжджаюць: „Да дубу, вязюлька, да дубу. Час табе, Ганулька, да шлюбe...“ Першая частка вясельля ў нядзелю перад шлюбам называлася „блашлавеньне“, і яна мела асобную мэлёдыю й для музыкаў, і для песняў. Да шлюбe ехалі з званкамі, з музыкамі. Калі ехалі да шлюбe, дык маладую й бальшанак вязьлі закосьнікі.

Без ад шлюбe маладых маршалак. Пры праездзе празь вёску моладзь часта загараджвала дароту, каб дастаць гасьцінца ад маладога. Маладыя яшчэ ня прыехалі, а людзей ужо назьбіралася шмат і на дварэ, і на вуліцы. Калі толькі маладыя прыяжджаюць на двор, дык спатыкаюць іх зь песнямі. Адна з гэтых песняў: „Ехала Ганулька ад вянца, зламала бярозку зь верхайца“. Калі вясельле прыехала ад шлюбe, дык дружыну садзяць за сталом. Цяпер на куце сядзіць малады з маладой, а бальшанкі з другога боку маладой: першая, другая й трэцяя. З боку маладога пірожнік і свацця. Музыкі іграюць вясельле. Дружына, папалуднаваўшы, ідзе ў іншую хату, дзе музыкі іграюць, а моладзь як з свае вёскі, гэтак і тая, што прыйшла з другіх вёсак, ды моладзь вясельнае дружыны, танцуе.

Позна вечарам усе тыя суседзі, якіх рана прасілі на сьнеданьне, прыходзяць і на вчэрэ. Гаспадыня загадзя рыхтуе міску пірагоў, ці куплёных, ці свае работы, памочаных у тварэгу з сьмятанай, ці ў топленым масле, ці смажаныя налесынікі, або міску яешні, ці квашаныны. Але што-б ні было ў гэтай місцы, на версе павінны быць два ці тры праснакі.

Вечарам, каля 9 гадзіны, садзіць на вчэрэ ўсю вясельную дружыну, гасьцей і суседзяў. Пасьля вчэрэ музыкі ізноў ідуць у тую хату, дзе танцуюць. Там ёсьць шмат сабранае моладзі з навакольных вёсак, якая танцуе, а часам п'яныя хлопцы й б'юцца, бо й прыказка злажылася: „Вясельле — чортава прысельле, а хрэсьбіні-рады — дай Божа кожныя гады“. На хрэсьбінах хоць і п'яныя, але ня б'юцца.

У нядзелю вечарам, пасьля таго, як папалуднае дружына ды пойдзе ў тую хату, дзе танцуюць, бацькі маладога прысылаюць на вясельле да маладой „свашак“. Гэта 3-4, а то й 5 маладых жанчын. Калі гэтыя свашкі зь іншае вёскі, дык калі яны пад'яжджаюць да вёскі дзе вясельле, пачынаюць пляцьц і пляцьц аж пакуль на двор ня прыедуць ды ў хату ўвойдуць. З гэтага часу, як яны прыехалі, яны частка вясельнае дружыны.

У панядзелак раніцай склікаюць на сьнеданьне дружыну, гасьцей і суседзяў. Суседзяў на сьнеданьне запрашаў пасланец. Пасьнедаўшы, музыкі, дружына, госьці й моладзь вёскі ішлі ў тую хату, дзе танцавалі, і там гулялі да паўдня. Паўднём ішлі на полудзень, а пасьля полудня дарылі маладую. Маладая, малады й уся дружына сядзелі за сталом на сваіх мясцох. Сват запрашаў на падарунак словамі: „Проша на падарунак!“ Перад маладой стаяла талерка засланая хустачкай. Гэтаксама стаяла на сталe пляшка гарэлки, чарка й талерка з закускай. Хто падора, дык сват наліваў яму чарку гарэлки. Ён мог піць і закусваць той ежай, што стаяла на талерцы. Некаторыя недапітую гарэлку лілі з чаркі на стол. Я забіўся, што значыў гэты звычай.

Першымі дарылі бацька й матка, а потым браты й сёстры, сваякі, дружына й суседзі. Нарэшце сват у голас лічыў грошы, завязваў у хустачку й аддаваў маладой. Жанчыны часта дарылі кавалкі пататна. Некаторыя гаспадары дарылі авечку ці парасё, але толькі словамі, а аддавалі пасьля. У часе „падарунку“ музыкі ігралі, а жанчыны паялі адпаведныя песьні, прыкладам: „Казалі ў моры вадзіцы многа, як пайшлі браці, німа нічога. Казалі, што ў Марылькі радзінкі многа, як пайшлі дарыці, німа нічога...“ „Дарылі, дарылі, нямнога здарылі: сто коп і чатыры...“

Пасьля падарунку садзілі за стол дружыну на падвячорак, а пасьля гэтага рыхтаваліся да ад'езду, і на гэтую нагоду сыпвалі адпаведныя песьні, прыкладам: „Выкацілі, выкацілі мядовую бочку, выкруцілі, выкруцілі ў Сымана доч-

ку...”, „Паскакаў вірабей па латачку, дзякуй табе, Матавунка, за дачку...” (Часамі заместа „дзякуй” вымаўлялі нас...”, або „Праз хату ішла, трэйчы п...”, вось табе татачка за тваё гадаваньнік...”). Калі маладая была сірата, ці так бедная, дык падарунак адбываўся зараз пасля блаславення перад выездам да шлюбу.

Калі ў панядзелак надвечар вясельле пераяжджала ад маладой да маладога, дык гэтакаса з званкамі, музыкамі ды песнямі. Калі вясельле прыяжджала на панадворак да маладога, дык бацькі маладога выходзілі спатыкаць маладых з хлебам і віном, і звалі іх у хату. У панядзелак вечарам і ў ваўторак рана і падарунак маладога адбываўся гэтакім самым парадкам, як падарунак маладой.

Па нейкім часе пасля ад’езду вясельля выяжджалі ад маладой да маладога „прыданкі” і „кубельнік” з „кубам”, ці, на стыку XIX і XX ст., з „куфрам” ці „іскрынай”. Прыданкаў пасылалася 5-7, а то й 10. Яны ўсю дарогу пялі. У песнях яны ўсхвалялі маладую, ейных бацькоў, і паніжалі сваіх „сватаў”, бацькоў маладога, прыкладам: „А ў нашага свата зь явару хата, калінкай абсаджона, дунаем абвядзёна, ні клеці, ні павеці — негдзе кубла дзеці”.

Даўней, на стыку XIX і XX ст., часамі ганаровы сват „пазываў карагод”. У ваўторак, калі пасьнедалі ў маладога ды трохі паскакалі, сват усю дружыну вясельля з маладымі пазываў да сябе дамоў на пачастунак. Пабаляваўшы ў свата, варочаліся да маладога, дзе пачынаўся падарунак маладога. Пасля падарунку вясельле канчалася.

Гэтак, як тут апісаны, адбываўся парадак вясельля калі 1910 году. Але каля сярэдзіны й трэйчай чверці XIX ст., вясельныя звычаі й абрадавыя былі болей складаныя. У тыя часы як у маладой, гэтак і ў маладога, вясельле скакалі толькі ў таку, ці летам, ці зімой. Тады ад маладой патрабавалася надта шмат падаркаў. У тыя часы, калі дзеўка рыхтавалася выходзіць замуж, дык яна мусіла ўзапасіць каля соткі паясоў на падарунак. Калі яна прыходзіла ў хату маладога, дык там усім мужчынам і хлопцам гэтай сям’і дарыла паясы.

Калі пасля падвячорка прыехалі да маладога ды ішлі ў ток скакаць, дык маладыя павінны былі ісці наперад. А перад гэтым ужо хлопцы-падлеткі прыходзілі ў ток, адны пабраўшы цапы малацілі, іншыя адтрасалі. Ім маладая павінна была даць па паяску. А іншы каля шулы поркаўся, ён уяўляў сябе бортнікам, дык і яму маладая дарыла пояс. Калі маладая прыйшла ў ток, а нехта браў мятлу ток замятаць, дык і яму маладая давала пояс. Калі нехта ў хаце, на дварэ ці ў гумне рабіў выгляд, што нейкую гаспадарскую работу робе, дык кажнаму маладая мусіла пояс падараваць.

Калі ў нядзелю вечарам ехалі сванкі ад маладога да маладой, дык зь імі ехаў адзін сталы мужчына, якога называлі „цісецкі”.

У этнаграфічных зборніках аб беларускіх вясельлях часта пішадца пра праверку беззаганнага дзявоцтва маладой. Гэтай тэме адводзілася ўвага й у мастацкай літаратуры — у рамане П. Гартнага „Сокі цаліны”, у апавяданні Я. Коласа „Дрыгва”. У даўнейшыя часы й у нашай мясцовасці на гэта звярталася ўвага.

Калі ў нядзелю ў вечар пасля шлюбу кончыцца вячэра, каля дзясятай гадзіны музыкі й моладзь ішлі ізноў у ток, ці назначаную хату, для танцаў, маладых вялі спаць у камору, клець, а калі зімой, дык часта ў восець. Назаўтра раніцай бабы, здаецца сванкі, няслі маладым вадку мыцца й забіраці маладой сарочку. Калі выявілася, што маладая мела беззаганнае дзявоцтва, дык пілі на вясельлі салодкую гарэлку й бабы з гэтай сарочкай скакалі па лавах і пелі песні на ўсхваленне маладой і ейнай маткі. Калі-ж выявілася, што маладая перад шлюбам страціла дзявоцтва, дык тады пелі абразлівыя песні, выказваючы, што маладая адна за вуглом выпіла салодкую гарэлку. Адна з гэтых жартаўлівых абразлівых песняў: „А ехалі каля елі расставіўшы калені...” і па неасцярожнасці маладой ёй бяды нарабіў сухі яловы сук.

Калі дзеўка ня мела беззаганнага дзявоцтва, дык яна ня мела права сядзець на пасадзе, але мусіла ля пасадку стаць на калені. А калі яна няпраўна села на пасадзе, дык нейкае здарыцца няшчасце на гэтую хату. Гэтакія патрабаванні да маладой вымагаліся, здаецца, па ўсёй Беларусі.

Калі я быў на вайскавай службе, дык жаўнеры зь Севершчыны казалі, што там на вясельлі, калі маладая мела беззаганнае дзявоцтва, дык на варотах чырвоны сцяг вешалі, а калі не, дык на комін хаты хамут накладалі, а гэтакасама закосьніку на шыю хамут накладалі. Ён мусіў з гэтым хамутам за сталом сядзець і танцаваць. За закосьніка бралі звычайнага старэйшага дзяцка з радні ці сям’і.

Калі бацька для свайго сына сватаў дзяўчыну за жонку, дык ён стараўся выбраць дзяўчыну з добрай радні, каб да свае радні ня ўзяць чалавека з фізічнымі ці разумовымі недахопамі. Мне казаў стары Сярога, з Смаленшчыны, што ягоны дзед і бацька, калі жаніў сыноў, дык нявестку падбіралі з добрай радні й добрай натуры, каб яна была й з твару, і з выгляду прыгожая, бо калі ўзяць няпрыгожую, дык яму народзіць дзяўчат, якіх ніхто не захоча замуж браць.

У Барысаўшчыне, у Бычанскай воласці, быў вясельны звычай такі, што калі выявілася, што маладая мела беззаганнае дзявоцтва, дык на вясельлі ў панядзелак зрання

яна надзявала шапку маладога, у ёй хадзіла ў ёй ехала да маладога, а маладому бабы завязвалі на галаву жаночую хустку. Ён у гэтай хустцы ехаў зь вясельлем дамоў да бацькоў. Т. Клімковіч казаў, што ягоная дзеўка была далёка, дык яму ў гэтай хустцы прыйшлося ехаць праз колькі вёсак. Вясельле ехала празь вёску зь песнямі, дык на вуліцу выходзілі людзі, а яму было сорамна, што быў у жаночай хустцы.

WEDDING CUSTOMS IN THE REGION OF LAHOJSK

by Adam Varlyha

Summary: A description of Byelorussian wedding customs and rituals as the author observed them at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries in the villages of the Lahojsk region which lies in the northern part of today's Minsk Oblast.

Жывая галіна жыцця беларускага народу, галіна звязаная зь ягонаю жыццёвай сілай, зь ягоным узнаўленьнем, зь ягонаю непахіснай воляй да свабоды й самастойнасці існавання, выступае перад намі ўва ўсёй сваёй беспасярэднасці зь беларускае вясельнае абрадавасці.

М. М. Нікольскі

(„Происхождение и история белорусской свадебной обрядности“, 1956 г., б. 27).

ГАЗЭТА „ГОМАН“

Кветка Вітан (Ю. Дубейкаўская)

Пасля таго, як „Наша ніва“ ад пачатку нямецкае акупацыі Вільні ў 1915 годзе замоўкла, беларусы места апынуліся без свайго друкаванага слова. Справа выдавання беларускае газеты краналася ціраз на паседжаннях Беларускага Камітэту, але камітэт ня меў на гэта грошай ды ня мог лічыць на большую платную падпіску зь вёскі, бо ў краі панавала агульная галіта.

У Вільні немцы мелі „Ўстанову друку“ (Прэсэнтэлье), якая выдавала дзеве нямецкія газеты — „Вільнэр Цайтунг“, як мясцовы орган, і „Цайтунг дэр Х Армэ“ для вайсковых. У гэтых газетах падавалі шмат артыкулаў зь гісторыі, этнаграфіі й географіі акупаваных земляў. Працаўнікі гэтых газетаў вельмі часта зварачваліся да Івана Луцкевіча, як да знаўцы краю, па парады й матар’ялы для гэтых артыкулаў. Праз гэтыя знаёмствы зь нямецкімі працаўнікамі друку Іван Луцкевіч дасягнуў таго, што „Прэсэнтэлье“ пайшла на спатканьне Беларускаму Камітэту ў выдаваньні беларускага друкаванага органу. „Прэсэнтэлье“ згадзілася пакрываць выдаткі на паперу й друк беларускай газеты.

Зразумелая рэч, што ўсе сябры камітэту былі задаволены з гэтае здабытчы, бо цяпер можна было ўзяцца за выдаваньне свайго органу. Увесь краёвы друк падлягаў нямецкай ваеннай цензуры. Трэба было таксама зьмяшчаць нямецкія распараджэньні, загады й абвесткі, але нікому навет і ў дум ня прыйшло, каб вымагаць ад мясцовага друку якіхсьці пранямецкіх артыкулаў. Усе сябры камітэту ўважалі, што галоўным заданьнем беларускай газеты — пашыраньне беларускае нацыянальнае сьведамасці, інфармацыя пра агульныя падзеі й беларускае жыццё, ды абарона беларускіх інтарэсаў у родным краі.

Пры гэтых вась абставінах паўстала ў Вільні новая беларуская газета „Гоман“. Выходзіла яна два разы на тыдзень — спачатку толькі кірыліцай, а пасля й лацінкай, якая была даступнейшая беларусам-каталіком. Гэткім парадкам калішнія чытачы „Нашай нівы“, што апынуліся пад нямецкай акупацыяй, ізноў мелі сваю газету, у якой працавалі, як фактычныя рэдактары, тыя-ж самыя браты Луцкевічы.

Хто быў за афіцыйнага рэдактара — я ня памятаю, але добра ведаю, што фактычным рэдактарам быў Антон Луцке-

віч. Яму я на пачатку памагала перакладаць „Вэрмахтсбэрыхтэ“ (весткі Галоўнага Штабу) ды розныя нямецкія паведамленьні, пакуль ён сам не набыў у гэтым практыкі. Ён рыхтаваў усю газету. З братам Іванам раіўся, што падаваць, а што выкінуць. Калі трэба было напісаць большы паважны артыкул палітычнага зместу, дык плян яго апрацоўваў Іван Луцкевіч, а брат ягоны Антон пісаў артыкул паводля гэтага пляну.

Літаратурны аддзел запавянялі Вацлаў Ластоўскі й Францішак Аляхновіч, апошні апрача таго апрацоўваў мясцовую хроніку. Супрацоўнікам нічога не плацілася, — Камітэт ня меў на гэта грошаў, — яны працавалі ідэйна, дарма. Карэктру рабіў той-жа Антон Луцкевіч.

Калі „Гоман“ пачаў выдавацца й лацінкай, тады зьявілася патрэба другога карэктара на лацінку, бо сам Антон Луцкевіч ня мог даць рады з усёй газэтай, з карэктаў ды яшчэ й з дадатковай карэктаў на лацінку. Карэктру лацінкі тады пачаў рабіць Ф. Аляхновіч, за што яму плацілі 75 нямецкіх марак на месіць. На ягонай галаве ляжаў таксама беларускі тэатр у Вільні з частымі паказамі, якія тады сталіся даволі папулярнымі ў Вільні. Але за працу ў тэатральных паказах Аляхновіч нічога не даставаў і ня меў з чаго жыць. Вось-жа аплата за карэктру сталася крыніцай ягонага ўтрымання. Я наўмысьля падаю гэтыя падрабязнасьці, каб высвятліць хто й дзе працаваў, ды як выдавалася газэта „Гоман“. І гэтак было праз увесь час нямецкае акупацыі.

„Прэсэніштэльле“, на загад акупацыйных уладаў, вызначыла як афіцыйнага цэнзара для газэты „Гоман“ нямецкага жаўнера Зуземіля, які разумеў беларускую мову, бо перад вайной працаваў за настаўніка ў Пінску. Гэта выклікала страшэннае незадавальненьне ў братоў Луцкевічаў, бо Зуземіль быў вялікім тормазам у працы. Але яны нічога не маглі зрабіць, змушаныя былі пагадзіцца з гэтым і газэта выходзіла далей.

Палітычныя ворагі беларусаў, асабліва з польскага шавіністычнага боку, пашыралі зласьлівыя паклёп пра газэту „Гоман“. Яны цьвердзілі быццам браты Луцкевічы бралі грошы ад немцаў, ім запрадаліся й г. д. Тут я магу сказаць з чыстым сумленьнем, што ўсё гэта было зласьлівай хлусьнёй, ськіраванай на тое, каб ачарніць ахвярную беларускую працу братоў Луцкевічаў ды іншых супрацоўнікаў. Тут вельмі падыходзіць французская прыказка: „Colomniez, colomniez, il en restera toujours quelque chose“. (Лайце іх, лайце іх, заўсёды нешта з гэтага прыліне).

Браты Луцкевічы, да якіх я стаяла вельмі блізка, пакрывалі свае асабістыя выдаткі выключна з продажы антыкварных рэчаў Іванам Луцкевічам, які з гэтае крыніцы ціраў выдаваў грошы й на сваю палітычную працу. З другога боку, трэба сьцьвердзіць, што жылі яны вельмі ашчадна. За ўсе

гэтыя гады (1915 — 1919) яны нічога нават сабе з вопраткі не спраўлялі. Калі хворы Іван Луцкевіч у 1919 годзе выяжджаў у санаторыю ў Закапаннае, яму трэба было пазычыць больш людзкае пал'то.

Усе грошы, якія прыходзілі ў Беларускай Камітэт — ці то сяброўскія складкі, ці то заробатак зь беларускага аддзелу „Арбайтштубэн“ (Дом Працы, у якім кжыны нацыянальны камітэт меў свой аддзел ды прадаваў мясцовыя вырабы), ішлі на дапамогу ўдэкачом і на грамадзкую працу. Іван Луцкевіч, які пачаў хварэць на сухоты, не згадзіўся-б прыняць ні граша з грамадзкіх грошай. Больш таго, Беларускай Камітэт карыстаўся задарма памешканьнем братоў Луцкевічаў на Віленскай 33. У грашовых справах як Іван, гэтак і Антон Луцкевічы былі наагул вельмі сумленнымі.

Калі ўлетку 1918 году Антон езьдзіў у Кіеў і атрымаў ад тагачаснага ўкраінскага ўраду значную пазыку ў чырванцох, дык гэтыя грошы былі вымененыя ў Вільні на нямецкія маркі й здэпанаваныя, як запасы грамадзкі капітал. Толькі ў лютым 1919 году, калі Антон, хаваючыся ад бальшавікоў, выехаў замежжы, каб там заміж хворага Івана бараніць на міжнародным форуме справу незалежнасьці Беларусі, ён узяў з сабой гэтыя грошы, пакідаючы 500 царскіх рублёў на лячэньне Івана. Але й з гэтых грошай Іван ня ўзяў нічога. Юльяна Мэнькэ, якая апекавалася хворым Іванам да пахавала яго ў Закапаньні, вярнула гэтыя 500 рублёў у верасьні 1919 году ў грамадзкі фонд на рукі Антона Луцкевіча, які вярнуўся з Парыжа.

Ад лютага 1919 году Іван Луцкевіч меў настаўніцкую пэнсію зь Беларускае гімназіі, якую ён-жа з колькімі сябрамі камітэту заснаваў ды якая была перанятая Камісарыятам асьветы. З гэтае пэнсіі Іван Луцкевіч апошнія свае месяцы жыў, лячыўся, ёю былі аплачаныя й ягоныя паховіны. Іван Луцкевіч ахвяраваў беларускай справе ня толькі ўвесь свой час і здольнасьці, але й сваё здароўе ды жыцьцё.

Трэба сказаць, што ўся беларуская дзейнасьць у Вільні ад 1906 да 1919 году была цесна зьвязаная з ахвярнай працай Івана Луцкевіча.

Нюрнбэрг, 3 лютага 1956 г.

THE NEWSPAPER, 'HOMAN' by Kviatka Vitan (J. Dubiejkauskaja).

Summary: These are recollections about the Byelorussian semi-weekly, 'Homan' (Clamor), published in Vilnia under the German occupation in 1916-1918. The newspaper was initially established through the efforts of Ivan Luckievič and was edited by his brother Anton. Its principal contributors were the writers Francišak Alachnovič and Vacław Łastouski. Łastouski later took over the editing.

ДРУКАРНЯ ЦЯПІНСКАГА

Да 400-годзды дзейнасці

Вітаўт Тумаш

Дакладны час друкавання Васілём Цяпінскім евангелія свайго перакладу належыць да ня выясленых яшчэ пытанняў гісторыі беларускага кнігадруку. Вестак і пра самога Цяпінскага маем вельмі мала. Ведама, што ён быў ураджэнцам Полаччыны, небагатым шляхцічам. Непадалёк ад Лепеля меў невялікі радавы маёнтак Цяпіна, ад назovu якога выводзіцца й прозвішча. Ужываў ён і прозвішча падвойнае — Амельяновіч-Цяпінскі.

Год нараджэння Васіля Цяпінскага няведаем. У сьпісе коннай роты, які 1 чэрвеня 1567 году зрабіў аршанскі стараста Філон Кміта-Чарнабыльскі, пададзена: „Товарыш Василей Тяпин на шесть кони. На нем панцер, шишак, шабля, гаркабуз, кончер, секирка, под ним дрыкгант сив”. Калі, як відаць з гэтага запісу, у 1567 годзе Васіль Цяпінскі быў яшчэ маладым ваякам, дык нарадзіўся ён, трэба думаць, між гадамі 1530 — 1540.

І час сьмерці Васіля Цяпінскага вызначыць можна толькі шляхам пасярэднім з таго, што на самым пачатку 1604 году за падзел „старое садыбы невошчыка отца”, за Цяпіна, судзіліся ягоныя два сыны. З гэтага вынікае, што памёр Цяпінокі не пазьней 1603 году.

Цяпінскі быў прыяцелем ведамага выдатнага дзеяча Рэфармацый арыяніна Сымона Буднага. Па сацыяльных і рэлігійных паглядах Цяпінскі быў аднадумцам Буднага. У доме Цяпінскага адбываліся зьезды братаў арыянаў для абмеркавання ды ўзгоднення маральна-веравызнаўчых і сацыяльна-грамадзкіх паглядаў. Будны ў вадным з сваіх твораў успамінае, што арыянскі сынод 1574 году адбываўся ў доме „брата мілага Васіля Цяпінскага”.

Здабыць, як Будны, вышэйшую ўнівэрсытэцкую адукацыю Цяпінскі дзеля немажнаньсці ня меў магчымасьці. Але быў ён чалавекам шырока начытаным і таму чуўся на сілах узяцца й за гэткае нялёгкае заданьне, як пераклад, камэнтаваньне ды друк евангелія. Як і ягоны суродзіч з Полаччыны, доктар Францішак Скарына, Цяпінскі востра адчуваў патрэбу асьветы для народу. Дзеля гэтага за свой маральны

й нацыянальны абавязак ён уважаў выдаваньне кнігаў роднай народу мовай. Для гэтага „з убогае свае маестности” Цяпінскі заснаваў і невялікую друкарню.

Адзіны ведамы сьняня друк Цяпінскага — ягонае „Евангеліе”. Для моваведаў цікавае й важнае яно гэтым, што Цяпінскі паралельна надрукаваў два тэксты евангелія: царкоўнаславянскі, ды, свайго перакладу, беларускі. Мова перакладу Цяпінскага бліжэйшая да тагачаснае беларускае гутарковае мовы за мову перакладаў Скарыны, у якой пакінута шмат царкоўнаславянскага. Ёсьць у ёй затое паважны лік паліянізмаў, якія ў Скарыны здараюцца рэдка.

Для гісторыкаў друку „Евангеліе” Цяпінскага цікавае як прыклад працягваньня скарынінскіх друкарска-выдавецкіх традыцыяў. Шрыфты друкарні Цяпінскага створаныя, бясспрэчна, на ўзор літараў Скарынавых выданьняў. Дзеля гэтага друк Цяпінскага мае „скарынінскі” выгляд.

Скарынінскія, бясспрэчна, і патрыятычна-ідэйныя матывы Цяпінскага ў ягонай працы над перакладам і друкам кнігаў „моему народу”. Добра гэта відаць з ягоных выказваньняў у прадмове, што за пераклад і друк Новага Запавету ўзяўся ён „з зычливости ку моей отчизне”, або, што „з убогае свое маестности народу моему услугую”. Патрыятызм, любоў роднага краю, народу, яго мовы Цяпінскі выказвае ў сваёй прадмове вельмі палка, з драматычным ціраз патасам. Як адзначыў яшчэ ў 1899 годзе гісторык Мітрафан Доўнар-Запольскі, прадмова Цяпінскага „вельмі выдатная памятка палітычнае літаратуры таго часу”¹.

Час друкаваньня Цяпінскім евангелія не ўстаноўлены, бо друк кнігі ня быў даведзены да канца й таму ніякіх выхадных дадзеных у ёй няма. У бібліяграфічнай літаратуры ведамыя толькі два захаваныя экзэмпляры „Евангелія” Цяпінскага й абодва некамплетныя. Адзін зь іх знаходзіцца ў Ленінградзкай Публічнай Бібліятэцы. Гэты экзэмпляр евангелія беларускага арыяніна калісьці перахоўваў у сваёй бібліятэцы манахі Супрасьельскага, што пад Беластокам, манастыра. Паколькі з гэтым экзэмплярам кнігі шчытая й рукапісная прадмова Васіля Цяпінскага да „Евангелія”, з гэтага можна меркаваць, што ў Супрасьельскі манастыр трапіў экзэмпляр самога Васіля Цяпінскага, гэта відавочна была ягоная „аўтарская” адбітка набору кнігі.

Выглядае, што пасля пачатку працы над наборам і друкам кнігі паўсталі нейкія паважныя перашкоды, і Цяпінскі таму наважыўся выдаць ня ўсё евангеліе адразу, але спачатку толькі „першую часть”, якая, як кажацца ў рукапіснай прадмове, мела абыймаць „пісанія святога Матфея и святога Марка и початок Луки”. Ды ў ведамых цяпер захаваных двух экзэмплярах кнігі няма й гэтага. У экзэмпляры ленынградзкім ёсьць толькі евангеліе першае, ды частка, да

пачатку 14 разьдзелу, евангелья сьвятога Марка. Надрукаваны іх тэкст займае разам 63 балонкі (126 бачынаў) друку.

Некамплетнасьць кнігі, і зусім не надрукаваная, бо ведамая ў рукапісным толькі выглядзе, прадмова, паказваюць на тое, што друк і „першае часткі” евангелья зь нейкіх прычынаў быў абарваны. З гэтага-ж вынікае, што гаварыць можна толькі пра час друкаваньня „Евангелья” Цяпінскага, але не пра год яго выхаду, бо з друку кніга ніколі не паказалася.

Яшчэ ад мінулага стагодзьдзя час друкаваньня „Евангелья” рознымі аўтарамі вызначаецца вельмі розна і толькі прыблізна. Ведамы аўтарытэты бібліяграф кірылічных старадрукаў, Іван Каратаеў, у 1883 годзе час гэты падаў словамі: „каля 1580 году”.² Гэткага пагляду трымаўся пазьней і Аўхім Карскі ды М. Доўнар-Запольскі. Аднак архімандрыт Леанід, які ў 1884 годзе рэцэнзаваў бібліяграфію Каратаева, выказаўся, што евангелье Цяпінскага магло друкавацца толькі ў гадох 1560 — 1570.³ Падобнае думкі быў і А. Я. Віктараў, які час друку азначыў гадамі 1560 — 1580.

У міжваенных гадох В. Ластоўскі час друку „Евангелья” падаў словамі: „каля 1570 году”.⁴ Гэтае самае прыблізнае даты ў часе ўжо паваенным трымаліся й аўтары „Хрэстаматый беларускай мовы”⁵ ды Г. Я. Галенчанка, які ў 1968 годзе пісаў: „можна было-б датаваць „Евангелье” В. Цяпінскага пачаткам 70-х гадоў XVI ст.”.⁶ Але А. Ф. Коршунаў дапушчае шмат шырэньшы адрэзак часу: „Васіль Цяпінскі ў 70-80 гадах XVI ст. прыступіў да перакладу й надрукаваньня на беларускай мове Евангелья”.⁷

Як бачым, і па сьняньні існуе вялікая няпэўнасьць што да часу друкаваньня Цяпінскім евангелья. І гэта не зважаючы на тое, што ад даўжэйшага часу маем паказаньне, якое пазваляе ўдакладніць час друкаваньня Цяпінскім евангелья ды працу ягонае „ўбогае” друкарні зусім канкрэтным годам.

Справа ў тым, што 60 гадоў таму, у 1915 годзе, беларускі бібліяфіл Рамуальд Зямкевіч знайшоў няведамы раней дрэварытны партрэт Васіля Цяпінскага. Публікуючы ў 1919 годзе ў віленскім часопісе „Беларускае жыцьцё” артыкул пра Цяпінскага, Зямкевіч зьмясьціў і рэпрадукцыю выяўленага ім партрэту. Пра абставіны яго знаходу даў ён тады гэткую даведку:

Вельмі цікавы партрэт Васіля Цяпінскага, які тутакда даём, у рэпрадукцыі зьяўляецца першы раз. Партрэт Цяпінскага знайшоў ніжэй падпісаны ў 1915 годзе ў бібліятэцы пана Канстанціна Сьвятаполк-Завадзкага ў мястэчку Крошыне Наваградзкага павету. Партрэт быў паміж парванымі карткамі Берасьцейскай кальвінскай Бібліі, выдадзенай Мікалаем Радзівілам Чорным.

ВАСІЛЬ ЦЯПІНСКІ.

Дрэварыт з 1576 году.

Бібліятэка Святаполк-Мірскага ў часе вайны ўся знішчэная расейскімі салдатамі. З партрэта засталася адно копія, зробленая алоўкам на папярснай паперы, з каторай перарысаваны дакладна партрэт знаходзіцца ў калекцыі аўтара гэтае стацыі.⁸

Гэткая, паводле Зямкевіча, гісторыя знаходу цікавага партрэта беларускага рэлігійна-грамадзкага дзеяча пары Рэфармацыі ў Беларусі, партрэта, арыгінал якога, — праўдападобна адзіны захаваны экзэмпляр — загінуў, нажалі беспаваротна.

З падазенае ведамкі найперш вынікае, што рэпрадукаваны цяпер часта ў друку, выяўлены Рамуальдам Зямкевічам, партрэт Цяпінскага, гэта не рэпрадукцыя арыгіналу, але толькі зробленае ручно перарысоўкай алавіком „па папярснай паперы” яго копіі. Паясняе гэта нам тую няпэўнасць ды няўключнасць шрыхуўкі партрэта, што даецца заўважыць асабліва на рукавах. Гэта, выяўляецца, не арыгінальная шрыхуўка мастака, як з кампазіцыі ды агульнага выканання партрэта відаць дазнанага майстры справы, але толькі вынік прымітыўнае тэхнікі капіявання — „алоўкам па папярснай паперы”.

Як ужо згадвалася, на перакладной ды выдавецкай дзейнасці Цяпінскага, на выказаных у ягонай прадмове патрыятычна-асветніцкіх ідэйных мэтах выдання, і нават на выглядзе друку, на шрыфтах, вычуваецца моцны ўплыў выданняў Скарыны. Гэта-ж пацвярджае й знойдзены Зямкевічам партрэт. За прыкладам выяўна Скарыны, і Васіль Цяпінскі падрыхтаваў дрэварыт свайго партрэта на тое, каб змясціць яго ў евангеліі свайго перакладу й друку. Скарына свой дрэварытны партрэт даў, як ведама, аж у колькіх кнігах Бібліі свайго выдання.

Што пры выкананні партрэта Цяпінскага за ўзор быў узяты партрэт Скарыны з ягонае Бібліі, на гэта паказваюць некаторыя супольныя абодвум партрэтам дэталі. Гэтак, на партрэце Цяпінскага, як і на партрэце доктара Скарыны, дадзенае імя й прозвішча паказанае на партрэце асобой: **Василь Тяпинский**. На партрэце Цяпінскага, як і на партрэце доктара Скарыны, кірылічнымі цыфрамі даецца год выканання партрэта. На Скарынавым партрэце, як ведама, пастаўлены год 1517, на партрэце-ж Цяпінскага — год 1576.

Вось год выканання партрэта Васіля Цяпінскага — **1576** — важная вельмі арыентацыйная дата для азначэння часу друкавання ім „Евангелія”, калі мець на ўвазе, што рысунак партрэта ды дрэварытная яго кліша, былі, відавочна, падрыхтаваны для змяшчэння, — за прыкладам Скарыны, — у друкаванай якраз кнізе, у „Евангеліі”. Гэткім вось шляхам, на падставе ведамага году выканання партрэта, дахо-

дзім да часу дзейнасці друкарні Васіля Цяпінскага — **1576** год.

Дык, калі датаваць час выхаду „Евангелія” Цяпінскага, як выпэй было выяснена, немагчыма дзеля тае простае прычыны, што з друку яно як кніга, ніколі не паказалася, бо друк ня быў закончаны, дык можна затое зь вялкая цяпер пэўнаснай падаць час яе друкавання — **1576** год.

З пастаўленае на партрэце даты — 1576 год — можна дагадавацца, што ў гэтым якраз годзе Цяпінскі спадзяваўся закончыць друк свайго „Евангелія”. Гэта аднак-жа ня значыць, што ў гэтым годзе быў пачаты й набор ды друк кнігі. Закончыць захады над уладжаннем свае друкарні ды пачаць друкаванне ў ёй кнігі Цяпінскі мог і на год, ці й болей, перад гэтым. Паколькі ведаем пра друкаванне Цяпінскім аднае толькі кнігі, толькі „Евангелія”, з гэтага вынікае, што заказаны ў мастака й ужо аддрукаваны дрэварытны партрэт быў задуманы да змяшчэння ў гэтай якраз кнізе.

Выяўленне году друкавання Цяпінскім евангелія важнае гэтым, што гэты год пазваляе вызначыць урэшце храналогічнае месца друкарні Цяпінскага ў чарадзе паўставання й дзейнасці друкарняў XVI стагоддзя на беларускіх землях. Выяўляецца, што пасля Скарынавай, пасля друкарняў нясвіскай, заблудаўскай ды віленскай друкарні Мсціслаўца, друкарня Цяпінскага была з чаргі пятаю.

Выяўлены год друкавання кнігі важны й для будучага ўстанаўлення няведамае пакульшто крыніцы царкоўнаславянскага тэксту „Евангелія” Цяпінскага. Дата „1576 год” дазваляе адкінуць як крыніцу перадруку ўсе тэксты, што з’явіліся пасля 1576 году, прыкладам тэкст Новага Запавету 1580 году друкарні астроскай. На ўвагу затое, як магчымую крыніцу, браць ужо трэба віленскае Мсціслаўцава Евангеліе, што з друку паказалася ў сакавіку 1575 году, ды ўсе іншыя тэксты евангеліяў, што паўсталі перад 1576 годам.

THE PRINTING HOUSE OF CIAPINSKI by Vitaut Tumash

Summary: It has been established that the approximate period of activity of Vasil Ciapinski's printing house was some time between 1560 and 1580. Ciapinski was a petty nobleman of the Połacak (Polotsk) region who published his Byelorussian translation of the Gospels in the 16th century. In 1918, Ramuald Ziamkievič found the woodcut of a portrait of Vasil Ciapinski dated 1576 which was apparently prepared by him for inclusion in the

Gospel-book he was printing — following in the footsteps of Francis Skaryna who published a woodcut portrait of himself in his Prague edition of the Bible. The year 1576 inscribed on Ciapinski's portrait is solid evidence that he was printing his translation of the Gospels in that year and that his printing house was active then.

СПРЭЧКА ПРА ДАКУМЕНТЫ ЯКІХ НІКОЛІ НЯ БЫЛО

Рыгор Максімовіч

Гістарычныя вытокі ды нацыянальная ісота Вялікага Княства Літоўскага належаць да праблемаў, насвятленьне якіх у гістарычнай літаратуры дзеля розных прычынаў асабліва супярэчлівае. Даводзіцца, ціраз яшчэ й цяпер, сустракацца й зь меркаваннямі ў гэтых пытаннях фантастычнымі, на канкрэтных фактах неабалпертымі. Прыкладам памылковых выснаваў, што паўсталі зь неправераных ведамак, служыць можа й узнятая гадоў пару таму спрэчка пра справу ў навуковай літаратуры, здавалася-б, даўно ўжо выясьненую — пра ўрадавую мову Вялікага Княства Літоўскага.

Віктар Сукачэвіч, былы студэнт, пасля-ж і прафэсар віленскага міжваеннае пары польскага ўніверсітэту, ці бо ўніверсітэту колішнія сталіцы Вялікага Княства, у 1972 годзе ў парыскім польскім месячніку „Культура” змясціў артыкул, у якім пісаў:

Адным з апошніх дакументаў Рэчытаспалітай у літоўскай мове была справаздача дэлегатаў Вялікага Княства, што былі высланыя да Белаі Царквы на перамовы з Хмяльніцкім¹.

На ўвесе аўтар меў выяўна дакумент з паловы XVII стагоддзя, з году 1651-га, бо ў гэтым гэта годзе адбываліся ў Белаі Царкве перамовы з Вагдана Хмяльніцкім. Сваю інфармацыю аб дакумэнце, што быццам напісаны мовай „літоўскай”, у значанні лятувіска-жамоўскай, В. Сукачэвіч паўтарыў і ў артыкуле, што быў надрукаваны ў польскім лёнданскім зборніку „Памятник Виленский”. Там ён дадаў, што падае гэта паводле кнігі М. Рамэра „Літва”.²

У згаданай кнізе, якая з друку выйшла ў годзе 1908-м, Міхал Рамэр пра гэта пісаў:

Бадай ці не апошні афіцыйны дакумент напісаны ў мове літоўскай, гэта ліст, што быў пісаны зь Белаі Царквы прадстаўнікамі Літвы, якія зьехаліся там для перамоваў з прадстаўнікамі Хмяльніцкага; аўтарамі гэтага ліста былі: Адам Кісель, ваявода кіеўскі, Юры Глябовіч, ваявода Смаленскі, Вінцэнт Гансеўскі, стольнік В. К. Літоўскага, і Міхал Касакоўскі, падсудак брацлаўскі.³

¹ М. Довнар-Запольский. В. Н. Тяпинский, переводчик евангелия на белорусское наречие (Известия Отделения русского языка и словесности Имп. Академии наук, т. IV, кн. 3. С.-Петербург, 1899, б. 1034). Перадрук тэксту прадмовы Цяпінскага да „Евангелія” можна знайсці: В. Ластоўскі. Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі. Коўна, 1926, б. 410-415; таксама: Хрэстаматыя па старажытнай беларускай літаратуры, склаў А. Ф. Коршунаў. АН БССР. Мінск, 1959, б. 197-201.

² И. Каратаев. Описание славяно-русских книг напечатанных кирилловскими буквами, т. 1, с 1491 по 1652 год (Сборник Отделения русского языка и словесности. Имп. Академии наук, т. XXXIV, 2. С.-Петербург, 1883, б. 201).

³ Журнал Министерства народного просвещения. С.-Петербург, 5, 1884, б. 44.

⁴ В. Ластоўскі. Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі, б. 406.

⁵ Хрэстаматыя па гісторыі беларускай мовы, ч. I. АН БССР. Мінск, 1961, б. 161.

⁶ Г. Я. Галенчанка. Васіль Цяпінскі — паслядоўнік скарынінскай справы (450 год беларускага кнігадрукавання. АН БССР. Мінск, 1968, б. 175).

⁷ Хрэстаматыя па старажытнай беларускай літаратуры, склаў А. Ф. Коршунаў. АН БССР. Мінск, 1959, б. 196.

⁸ Romuald Ziemiński. Wasil Ciapinski (”Bielaruskaje žyćcio”, Wilnia, 14 lipnia 1919 h., b. 5).

Падаючы гэтую зацемку ў зноскы свае кнігі М. Рамэр як на яе крыніцу паклікаўся на лятувіскі часопіс 1907 году „Летувіс”. З гэтага вынікае, што самога дакумэнту, ці хоць-бы перадрукаванага арыгінальнага яго тэксту, аўтар ня бачыў.

На заяву В. Суканьніцкага пра справаздачу зь Белай Царквы дэлегатаў Вялікага Княства як пра „адзін з апошніх дакумэнтаў Рэчыпаспалітай у літоўскай мове”, зарэагаваў лістом, што быў надрукаваны ў той самай „Культуры”, З. С. Сямашка. Ён пісаў:

Не пярэчу, што гэтак было, ды мне здаецца, што гэты дакумэнт трэ было-б назваць хутчэй першым дакумэнтам Рэчыпаспалітай у мове літоўскай, а не апошнім, бо-ж мовай урадавай В. К. Літоўскага як перад, гэтак і ў пачаткавай пары ўгоды з Польшчай, была ня мова літоўская, а г. зв. руская, папярэдніца цяперашняе беларускае...

Пратэстантызм ды заніканьне лацінскае мовы... прычыніліся да ажыўленьня мовы літоўскай... і гэтым хіба можна тлумачыць зьяўленьне першага дакумэнту Рэчыпаспалітай — справаздачы зь перамоваў з Хмяльніцкім — у гэтай мове ў XVII стагодзьдзі.⁶

У навуковай гістарычнай літаратуры выясьнена даўно, што ніякіх — і ніводнага — пісаных жамойцка-лятувіскай моваю афіцыйных дакумэнтаў Вялікага Княства Літоўскага, пра што цяпер спрэчку завялі польскія аўтары, ніколі ня было. Дыскусія пра гэта ўзьнімаецца сяння, хоць пытаньне гэтае, як і сама канкрэтная справа мовы ліста зь Белай Царквы, аўтарытэтная былі выясьненыя даўно, а на пачатку гэтага стагодзьдзя між іншага й вучоным гэткае шырокае ды грунтоўнае гістарычнае веды, як Аляксандар Брукнэр.

Выдатны польскі мовавед, адначасны гісторык літаратуры й дасканальны знаўца старога культуры Рэчыпаспалітай, аўтар шматомных мануэнтальных выданьняў у гэтай галіне „Старапольская энцыклапедыя” ды „Гісторыя польскай культуры”, А. Брукнэр пра старую беларускую мову ў 1918 годзе пісаў:

Гэтая беларуская мова мае сваю шмат ранейшую й слаўнейшую прашласць чым маларуская ці вялікаруская, ды пад чужым літоўскім назовам яна ў ёй скрываецца. Была-ж яна моваю ўрадавай на ўсёй Ліцьве. Па-„літоўску”, т. зн. пабеларуску, пісаліся акты, летапісы, літоўскія статуты. Яна першая зьявілася ў друку, адным часам з мовай польскай, у Бібліі доктара Скарыны ў Празе ды Вільні каля 1520 году... Гэтым пісьменствам у 16 і 17 стагодзьдзях жыла ўся Русь...

На заглавачых балонках маскоўскіх кнігаў ціраз прычытаеш: перакладзеная зь „літоўскага” (г. зн. беларускага). Сянняшні літваман гатоў падумаць, што гутарка тут пра яго-

ную жамойцкую таворку. Навет палякі, прыкладам Рамэр, даваліся зьвесці голаму назову ды ў „літоўскім” лісьце Кісяля дапункваліся памятки жамойцкае мовы, пра якую ні Кісялю, ды й нікому іншаму, тады й ня сынілася. Словы аднаго гучаньня як-жа-ж рознае могуць мець значаньне.⁵

Гадоў дзесяць пазьней, у сваёй працы аб пісаным пабеларуску рукапісе 1510 году, тую самую гістарычную праўду А. Брукнэр яшчэ раз коратка выказаў словамі:

Увесь час кажам „літоўскі, ліцьвін”, але гэта толькі заміж „беларускі, беларус”, бо ў 1510 годзе пра запраўдную этнаграфічную Літву нікто й ня сыніў; Рэй яшчэ ў 1562 годзе ліцьвіном беларуса называў, а ў Маскве і ў XVII стагодзьдзі „литовский” тое самае, што „беларускі”.⁶

Ды ня толькі ў надрукаваных у Маскве кнігах перакладзеных зь беларускае мовы сустракаем азначэньне гэтае мовы „літоўская”. Тое самае можна знайсці й на тысячах дакумэнтаў тае пары датычных да Вялікага Княства Літоўскага, што ляжаць у старасховах Масквы. Дык у Маскоўшчыне XVI — XVII стагодзьдзяў беларускае „літоўскае” мовы з моваю балцкай, жамойцкай, ня быліталі, як цяпер, колькі стагодзьдзяў пасля, здараецца гэта зь некаторымі польскімі аўтарамі.

Ды ня толькі на ўсходзе Эўропы, у Маскоўшчыне, але й на захадзе шмат хто тае ды й ранейшае азначэньне гэтае мовы „літоўскай” разумеў мову славянскую, цібо беларускую. Энэй Сыльві Пікаляміні (пазьнейшы папа Пій II, 1458-1464) пісаў: „Літва... мяжуе з Польшчай ад усходу... мова народу славянская (Sermo gentis Sclavonicus)”.⁷ Гартман Шэдэль, аўтар слаўнае ў сваю пару нюрнбэрскае „Хронікі сьвету”, што тысячнымі тыражамі ды шмат разоў перавыдавалася ў мовах лацінскай, нямецкай ды іншых, у гэтай, выддазенай у 1493 годзе кнізе, пры вопісе Літвы падаваў: „Мова гэтага народу вэндыйская (Das gezueng diss volks is Windisch)”.⁸ Славянаў на захадзе тады часта называлі агульным назовам „вэнды”, іхную-ж мову „вэндыйскай”. Тое самае падаваў у 1511 годзе й Ян Коклес Норык у кнізе, што была выддазена ў Нюрнбэргу, калі пра ліцьвіноў пісаў: „Мову ўжываюць славянскую (Lingua utuntur Sclavonica)”.⁹ Ян Багемскі ў 1538 годзе, пры вопісе Літвы, чытачом паясьняў, што „Мова народу, як і палякоў, славянская (Sermo gentis, ut Polonis, Sclavonicus)”.¹⁰

Пазьней, у літаратуры стагодзьдзя XIX-га, назоў „літоўская” пераносіцца з мовы беларускае на мову лятувіска-жамойцкую, ды за ёю й замацоўваецца. Вось неўсьведомленьне зьмены значаньня пайма „літоўская мова” й даводзіць нека-

торых да хвалышывае ўявы пра нацыянальную істоту ўрадавае мовы Вялікага Княства Літоўскага. Карыстаючыся поймамі XIX-XX стагоддзяў немагчыма раскрыць правільна ды належна зразумець зьявы й падзеі колькі стагоддзяў ранейшыя, часоў тых, калі ў гэтыя поймаў ўкладаўся зусім іншы змест.

На разважанні ў сучасным друку пра „лятувіскую” быццам мову афіцыйных дакументаў Вялікага Княства Літоўскага можна было-б і не звяртаць увагі, як на зьяву прыпадковую. Ды ў каранёх падобных паглядаў ляжыць пашыраная сярод гісторыкаў польскіх яшчэ й сянняя ўява, што вядучую ды кіраўнічую ў Вялікім Княстве Літоўскім XV — XVII стагоддзяў, дзяржавы з жыхарствам у ня менш 80% славянскім, была не славянская беларуская (пазней паліянізаваная) шляхоцкая ды магнатская сацыяльная верахавіна, але балцкае мовы лятувіскія „фэўдалы”. Аўтары з падобнымі памылковымі ўяўленнямі ці ня ведаюць, ці сьведама заплішчваюць вочы на навуковыя працы да гэтага пытання тых польскіх і няпольскіх гісторыкаў, якія, як А. Брукнэр, беспастаўнасьць гэтага даўно ўсведамлялі ды выясьнілі.

Бярэ дзіва, што й аўтары, якія пра гісторыю Вялікага Княства шмат пісалі ды гадамі яе й з унівэрсытэцкіх катэдраў выкладалі, нейк не звяртаюць увагі, ігнаруюць, сьветчаньні здавалася-б гэтых аўтарытэтных XVI стагоддзя тагачаснікаў, як хоць-бы ведамага выдатнага дзяржаўнага мужа, вялікага канцлера літоўскага Льва Сапегі, які ў прадмове да напісанага пабеларуску ды ў 1588 годзе выдадзенага Статуту Вялікага Княства Літоўскага пісаў:

А есцьлі катараму народу стыд праў сваіх ня ўмець, пагатоўно нам, каторыя ня обчым якім языком, але сваім уласным правы сьпісанья маем і кожнага часу чаго нам патрэба ку адпору ўсякае крыўды ведацьі можам.

Дык законы Вялікага Княства ўкладалі, афіцыйныя граматы, акты, дакумэнты пісалі людзі таго народу, для якога беларуская мова Літоўскага Статуту была яго „языком уласным”. Сацыяльна й палітычна пануючая кляса гэтага гэта народу рупілася пра справы й патрэбы дзяржавы, была яе гаспадаром, ёю кіравала.

Вось да падобных аўтэнтчных аўтарытэтных сьветчаньняў тагачаснікаў ды памятак-дакументаў гэткае першараднае гістарычнае вагі, як Літоўскія Статуты, як летапісы Вялікага Княства Літоўскага, як колькісот тамоў пісанае пабеларуску Літоўскае Мэтрыкі, сотняў тысячаў захаваных дакументаў і актаў звяртацца трэба для належнага асэнсаваньня этнічна-народнае базы й нацыянальнае істоты Вялікага

Княства Літоўскага ды для ўсведамленьня пануючае ў ім культуры й мовы, а ня шукаць адказаў на гэтыя пытаньні ў лятувіскіх ці іншых палітычных часопісах нашага стагоддзя.

DISPUTE OVER NON-EXISTENT DOCUMENTS by Ryhor Maksimovich

Summary: Several years ago a discussion took place in a Polish journal "Kultura" centering on official documents from the 17th-century Grand Duchy of Lithuania, written allegedly in the Lithuanian language. It is well known among scholars that Byelorussian (and not Lithuanian) was the official language in the Grand Duchy of Lithuania. The discussion among the Polish authors arose from ignoring the fact that in the 17th century the Byelorussian language, especially in Muscovy, was quite often called "Lithuanian". This misconception demonstrates the importance of being aware of semantic changes in historical terms and concepts.

¹ Wiktor Sukiennicki. "Rara avis" czyli o Litwinach mówiących po polsku ("Kultura", Paryż, Nr. 12, 1972, b. 47).

² Wiktor Sukiennicki. Pomiędzy Niemcami a Rosją (Pamiętnik Wileński. Londyn, 1972, b. 148).

³ Michał Römer. Litwa. Lwów, 1908, b. 19.

⁴ Z. S. Siemaszko. List do Redakcji ("Kultura", Paryż, Nr. 3, 1973, b. 154).

⁵ Aleksander Brückner. Z niwy białoruskiej. Kraków, 1918, b. 3-5.

⁶ Aleksander Brückner. Rusko-polski rękopis z r. 1510 ("Slavia", VII, Praha, 1928, b. 10-11).

⁷ Pii Pontificis Maximi Historia Rerum ubique Gestarum cum Locorum descriptione. Parisiis, 1509, b. 109v-110.

⁸ Hartman Schedel. Das buch der chroniken und geschichten. Nürnberg, 1493, b. CCLXXVIII.

⁹ Jo. Coclei Norici Decastichon. In librum. Norinburgae, 1511, b. Kv-K. II.

¹⁰ Omnium Gentium Mores, Leges et Ritus. Ex multis clarissimis rerum scriptoribus a Joanne Boemo Aubano Teutonico nuper collecti et novissime recogniti. Antverpiae, 1538. b. 80v-81.

РОЗДУМ ПРА МУЗЫКУ

3 нагоды зборніка Э. Зубковіч „Край мой васільковы“*

Дзімітры Верасаў

У васнове беларускага музычнага фальклёру (як і ўсіх блізу славянскіх народаў) ляжыць натуральны мажорны або мінорны лад, прычым у Беларусі другі пераважае над першым. Апрача гэтага існуюць асаблівасці паслядавання мэлэдыі й гарманічных ступеняў, што выроўніваюць беларускую народную музыку ад музыкі іншых славянаў, скажам, расейцаў ці ўкраінцаў.

Натуральныя лады зарадзіліся яшчэ за сівой даўнінай, калі нашыя прашчурны сьпявалі песні пабудаваныя на сямёх асноўных гуках, задоўга яшчэ да таго, як з Захаду (з Італіі й Нымеччыны) прыйшоў да нас больш дасканалы храматычны гукарад, што карэнным парадкам зьмяніў увесь характар музыкі. Натуральныя лады не найстаравечнейшыя. Яшчэ задоўга да пачатку нашае эры існавала г. зв. „пэнтатонная“ сыстэма, што дасюль захавалася ў ар’ентальных народаў, прыкладам, у кітайцаў. Як відаць із слова „пэнтанонная“, мэлэдыі складаліся толькі з пяцёх гукаў. Узаемадачыненьні між імі можна адтварыць, ужываючы адны чорныя клявішы раялю (ёсьць і іншыя спосабы). Мэлэдыі, заснаваныя на „пэнтатонным“ ладзе, вельмі характэрныя й лёгка распазнаюцца.

Пасья зьявіліся грэцкія дыятанічныя лады, заснаваныя на сямёх гуках дыятанічнага гукараду. Яны маюць розныя назовы ў залежнасьці ад таго, які тон бярэцца за асноўны. Іх можна адтварыць, ужываючы адны белыя клявішы раялю. Гэтых ладоў сем: дарыйскі, фрыгійскі, лідыйскі, міксалідыйскі, эолійскі, лекрыйскі ды іянійскі. Усе яны ўвайшлі ў ужытак праваслаўнае царквы і затым часта завуцца „царкоўнымі“ ладамі. Шмат якія заходнія й расейскія кампазытары, нат у XIX стагодзьдзі, карысталіся гэтымі ладамі для стварэньня характэрных інтанацыяў (Брамэ, Мусаргскі).

* Э. Зубковіч. Край мой васільковы. 12 песняў на сярэдні голас з фартэпіянам. Ню Ёрк, Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва, 1972 г.

Натуральныя лады, ад якіх мы пачалі гутарку, зусім супадаюць з двума „царкоўнымі“ ладамі, гэта з іянійскім (мажорным) і эолійскім (мінорным). У п’яныні яны найбольш дасканалыя й выгядныя. У далейшай эвалюцыі музыкі, з выяўленьнем паўтонаў, зьявіўся храматычны гукарад з 12-ёх гукаў, што ўжываецца ўва ўсёй клясычнай музыцы. У працэсе далейшае „мадэрнізацыі“ ў XX стагодзьдзі зьявілася „атанальна“ абстрактная гармонія (Шоэнбэрг, Айўз), што падпарадкаваная ня гэтутлікі звыкламу да артадаксальнае музыкі вуху, колкі матэматыцы.

Пазьнейшы перыяд, пачынаючы ад 1930--1940-ых гадоў, музыка „авангарду“, якая, паводля ейнага заснавальніка Э. Варэса, нат не завецца музыкай, а „арганізаванымі“ гукамі, што часта камбінуюцца цяпер пры дапамозе кампютэра.

Я не магу адмаўляць прагрэсу ў музыцы, але павінен адзначыць, што із зьяўленьнем „храматызму“, зь якім мы гэтак звыкліся і ў оперы і ў царкоўнай музыцы, дый проста ў песнях, пачынаецца зьнікненьне тых каларытаў (трапнае для гэтага ангельскае слова „flavor“), што былі ўласцівыя народнаму творству. Упаасобку, ужываньне ўводных тонаў дэнацыяналізуе беларускую музыку.

Няма ўжо чаго й казаць пра „атанальную“ музыку. Тут ня можа быць і мовы ня тое, каб пра нацыянальнасьць, але й пра натуральныя людзкія эмоцыі. Музыка стаецца або як бы „высушанай“ або безупынна занадта напружанай. Звычайны слухач успрымае яе адно тады, як глядзіць адначасна кінафільм пра міжпланэтныя падарожжы або „фільм із здымамі“ („Spooky pictures“).

Дысанансавыя спалучэньні, звычайна патрэбныя ў клясычнай гармоніі для выразнасьці й для пераходу да асьвяжальнага адпружання, у „атанальнай“ гармоніі набываюць самаважкага значаньня: яны награвашчаныя адно на адно й трымаюць слухача ў сталым напружаньні. Для правільнага ўспрыманьня гэткае музыкі трэба вялізарная практыка, але няпрызвычаенаму слухачу яна выдаецца гэткай-жа дзікой і недарэчнай, як чалавеку, што жыў у XVIII стагодзьдзі, музыка Моцарта, якая на той час была занадта „мадэрнай“.

Народная музыка ня можа захавацца, калі яна не застанецца да пэўнае ступені кансэрватыўнай. Але гэта ня значыць, ведама, што кампазытар, які піша беларускую песню, строга трымаючыся дыятанічнага ладу, абмежаны ў сваіх мэлядычных і гарманічных рэсурсах. Магчымасьцяў для стварэньня новых і разнакіх мэлэдыяў і гармоніяў безліч; акорд кажнае зь сямёх ступеняў дыятанічнага ладу, апрача свайго асноўнага выгляду, мае прынамся яшчэ два звароты. Іх можна пераводзіць (мадуляваць) у якую хаця з 12-ёх танальнасьцяў храматычнага гукараду (ня ўводзячы храматызму ў самыя акорды).

Памножыўшы тры звароты акордаў на сем ступеняў ладу, а тады на дванаццаць магчымых танальнасцяў, мы атрымваем ($3 \times 7 \times 12 =$) 252 акорды, з якіх можна стварыць безліч камбінацыяў. Мяняючы рытм, тэмпы, нюансы й аркестраванне, можна стварыць цэлыя народныя оперы й сымфоніі, а ня толькі невялічкія песні.

Таленавіты кампазітар, што ўмела выкарыстоўвае ўсе гэтыя сродкі, творыць новы, свежы, паўнакроўны музычны твор, а галоўнае — ахварбаваны ў беларускія колеры. Гэткія смелыя й зырккі прыклады мы знойдзем у якім хаця творы Міколы Равенскага, аднаго зь лепшых беларускіх кампазітараў.

Зборнік „Край мой васільковы”, музыка Э. Зубковіч, выданы Беларускім Інстытутам Навукі й Мастацтва, я прааналізаваў зь вялікай цікавасцю. Вонкавы выгляд зборніка прыемны воку, але пераклад загаловку ў ангельскую мову (Golden Land of Mine) можа ўвесці ў блуд хоць якога амэрыканца, нат і таго, што ведае беларускую мову.

У ўводным артыкуле Алесь Карповіч, добры знавец беларускае музыкі, каротка прасачыў эвалюцыю гэтак званае „Міса”, прычым прыемна адзначыць, што ён згадаў імя Вольфа, якога звычайна „не заўважаюць”; а якраз ён, Вольф, надаў асабістага сэнсу фартапіннаму суправаджэнню, зрабіўшы яго ўжо не суправаджэннем, а непадпарадкаваным раўнапраўным партнёрам людскога голасу. Грэх адно, што А. Карповіч не згадаў чамусьці М. Мусаргскага, а абмежыўся адно да немцаў і аўстрыйцаў.

Мы ведаем шмат таленавітых жанчынаў-музыкаў: сыпачак, скрыпачак, піяністак. Але вельмі няшмат жанчынаў-кампазітараў. Дый тых, каго мы ведаем (Кляра Шуман, А. Пахмутава ды інш.), да ліку вялікіх ніяк ня прыпішаш. Дык творчасць Э. Зубковіч, жанчыны-кампазітара, ужо сама сабой усцешчае зьява: яна паказвае ня толькі ейны талент, але й бясспрэчнае веданне кампазітарскае тэхнікі (чым ня могуць пахваліцца некаторыя беларускія кампазітары — „вылучэнцы” і „самавылучэнцы”, незаслужана шанаваныя некаторымі кіраўнікамі беларускае грамадзасці).

Не магу поўнасьцю згадзіцца з А. Карповічам у тым, што інтанацыйная пабудова песні Э. Зубковіч блізка да народнае песні (вынятак „Дарога”), але можна з пэўнасьцю адзначыць, што Э. Зубковіч дасканальна валодае рознымі гарманічнымі прыхватамі ды нат арыгінальна стварае сваю собскую музычную мову (шэсць заключных тактаў „Дарогі” напісаныя памайстроўску, тут кампазітар выяўляе сваю індывідуальнасць).

Я думаю, што „Дарога” найлепшая рэч у зборніку. Трэ было-б, праўда, кампазітару ўсыцерагацца, наколькі мага, ад ужывання ўводнага тону до-дзёз у некаторых месцах мэлёдыі й адшаведным акампаніямоньне; і песня гучэла-б у натуральным міноры больш пабеларуску.

„О, край родны” — вельмі прыгожа гарманізаваная, хоць і з залётам некаторых нямецкіх песняў павянанага пэрыяду (1945 — 1948). Асабліва гэта знаць на ўступе (Gerhard Winkler, „Sterne über Florenz”).

„Мроень” — лірычная песня з адценьнямі восенскае мэлянхоліі ў духу Чайкоўскага.

„Мроя” — напісаная зь вялікім пачуцьцём, дасканальна гарманізаваная, цалком адказвае настрою паэзіі (Н. Арсеньнева).

„Вясновы вечар” — даволі цяжкая да выканання, але гарманізацыя найбольш нязвычайная з усіх твораў зборніка. Э. Зубковіч не баіцца смелых мадуляцыяў у ваддалены строй (зь мі-мінору ў фа-дзёз мажор), а гэта стварае асяважальную атмасферу й становіцца адкідае прач рутынасьць у музыцы. Асабліва добрыя мамэнтальныя дысануючыя сустрэчы гукаў сі й до (у мі-мінорны), што ствараюць пакутліва-палкі, хваляючы, якраз „вячорны” настрой. (Гэткім прыхватам я сам, грэшны, карыстаюся часцяком, не магу ад яго адмовіцца; ён стаўся істотнай часткай, паважуся гэтак сказаць — майго „стылю”). Побач з „Дарогай” „Вясновы вечар” — залатая крупінка зборніка.

„Знае сэрца” — прыемная музыка зь некаторым адценьнем раньняга „вагнэрызму”. У заключных акордах спакойна-трасветлена два разы праходзіць павялічанае трыгучча (рэ-фа-дзёз, сі-бэмоль), што заклікальна замірае ў піянісыма.

Э. Зубковіч заўсёды ўдаецца лірычная музыка. Дуэт „Асеньныя песні” змрочна лірычны й просты, як старасвецкі раманс. Тэкст у канцы песні, аднак, крыху зааптымистычны як на самую мэлёдыю.

„Родны край” — просты без прэтэнсіяў на арыгінальнасьць з плаўным суправаджэннем. Песня ў гэткім духу шмат сустракаецца ў расейскім (але не беларускім) фальклёры („Ах ты, доля, мая доля”). Сваёй звычайнасьцю вялікага ўражання яна ня робіць. У гармоніі цікава адзначыць адначаснае гучаньне тонікі й дамінанты: ля-мажорнае гучаньне на басавым остынато (намагальным паўторы) гуку рэ. Выходзіць прыгожа!

Цяпер застаецца адно „паспрачацца” з А. Карповічам і адзначыць слабыя (на маю думку, ведама) рэчы зборніка. Не ўважаючы на некаторую арыгінальнасьць мэлёдыі й гармоніі, „Ветру” я ўважаю за адну зь няўдалых рэчаў. Песня трымае выканальніцу ў вузкіх рамках барджэй альтовае,

а ня мѣцца-саправажае тэсытуры. Паколькі (як я здагадаюся) песня прызначаная для выканання сп-няй Лізай Маркоўскай, гэта таленавітая з чароўным голасам спявачка ня здолее паказаць сябе тут ува ўсёй паўніні.

„Я душу нявыгойна параніў” — слабая рэч і музыкай і тэкстам; яна нагадвае банальныя мяшчанскія раманы. Кампазытарскага натхнення ня вычуваецца.

„Ой, ты край мой залаты” — хоць напісаная ўмелаю рукою, але рэч пасярэдня-звычайная.

І нарэшце „Калыханка” — пад яе дзіцё не засыне. Тут, здавалася-б, больш за ўсё павінна вычувацца беспасярэднясць і „беларускасць”, якіх няма ў песні. Вязумоўна, што тут, як нідзе, патрэбен натуральны лад (мажорны або мінорны).

Музыку можа тварыць той, хто валодае трыма канечна патрэбнымі кампазытару якасцямі: талентам, ведамі, і, галоўнае, пачуццём шчырасці ў дачыненні да сябе й да іншых. Без наяўнасці іх лепш ня пісаць, нічога добрага ня выйдзе! Э. Зубковіч носіць у розуме й сэрцы ўсе гэтыя тры элементы, і затым ейная музыка будзе жыць.

Гісторыя музыкі знае прыклады, калі шчырасць кампазытара прыводзіць яго да боскіх узвышшаў тварэння (ня толькі ў вузка рэлігійным разуменні). Але часам той-жа самы музыка, як гэта ні парадасальна, аддаецца пад уладу страху за сваё быццё, або, яшчэ горш, кіруючыся кар’ерыстычнымі мэтамі, дагаджае пануючым уладам, забіваючы гэтым мастацтва ў самым зародку. Прыклад гэткіх мэтамарфозаў — Д. Пастаковіч: то ўзлёт да нябёсаў, то ўпадак у плюгаўства. Нашыя кампазытары на эміграцыі ня знаюць палітычнага страху, але часамі паддаюцца падхалімнаму ілжэ-патрыятызму. І музыка іхная благая. Іншыя-ж, зь некаторымі здольнасцямі, ня маюць нат элементарных ведаў.

Дзякаваць Богу, Э. Зубковіч усім гэтым ня грэшчыць!

THOUGHTS ON MUSIC by Dzimitry Vierasau

Reflection on the character of Byelorussian music and a critical appraisal of the musical compositions of Elsa Subkovich published as a collection of songs, **Golden Land of Mine**.

УСТАЎНЫЯ ГРАМАТЫ БЕЛАРУСКАЕ НАРОДНАЕ РЭСПУБЛІКІ

Янка Запруднік

Працягваючы публікаванне дакументаў і матар’ялаў да гісторыі Беларускае Народнае Рэспублікі (БНР)*, ніжэй змяшчаем у арыгінале й ангельскім перакладзе тэксты трох Устаўных Граматаў Рады БНР, у якіх сьцісла выкладзеная праграма нацыянальна-дзяржаўнага будаўніцтва ў 1917-1918 гадох. Ад 1921 году тэксты гэтых граматаў у СССР ніколі не перадрукоўваліся, згодна з практыкай савецкае гістарыяграфіі, паводле якое партыйная інтэрпрэтацыя падзеяў важнейшая за дакументы, што гэныя падзеі адлюстроўваюць, і затым тэксты дакументаў непажаданыя да ведама народу не падаюцца. Гэтак сталася й з Устаўнымі Граматамі Рады БНР.

Тэксты ўсіх трох граматаў друкаваліся ў кнізе С. Канчара „Белорусский вопрос” (Петротрад, 1919, б.б. 76-82), у кнізе Ф. Турука „Белорусское национальное движение” (Москва, 1921, б.б. 110-116), у нарысе гісторыі Беларусі Я. Найдзюка „Беларусь учора й сёння” (Менск, 1943, б.б. 166-171), ды ў брашуры Н. Недасека „1918-1948” (выд. Бацькаўшчына”, Остэргофэн, 1948).

У кнізе Канчара дзьве першыя граматы пададзеныя парасейску, трэцяя — пабеларуску. У Турука толькі першая парасейску (з зазначэннем, што яна „падаецца ў тым выглядзе, у якім выдрукаваная ў Канчара”), дзьве наступныя — пабеларуску. У Найдзюка й Недасека ўсе тры — пабеларуску, але з пэўнымі розніцамі супраць беларускіх тэкстаў у Турука. Міжсобку, аднак, тэксты Найдзюка й Недасека ня розняцца.

Зьмешчаныя ніжэй тэксты граматаў падаюцца ў вясноўным паводля Турука. Беларускі-ж тэкст першае граматы, што розніцца ад Канчаравага й Туруковага расейскага варыянту, падаецца паводля Найдзюка (адкуль узяў тэкст Най-

* Дакументы й матар’ялы да гісторыі Першага Ўсебеларускага Кангрэсу 1917 году й Рады Беларускае Народнае Рэспублікі гл. у „Запісах” кн. 2 (1963), 181-204, кн. 3 (1964), 131-176 і кн. 4 (1966), 217-246.

дзюк, устанавіць не ўдалося). Ангельскі пераклад першае граматы зроблены зь беларускага тэксту. Розніцы ў варыянтах тэкстаў усіх трох граматаў адзначаныя ў зносках.

У сучаснай савецкай гістарыяграфіі тэма БНР апрапоўваецца не дзеля ейнае гістарычнае важнасці, а як рэакцыя на тое, што пра БНР пішадца ў замежжы. А гэта партыйныя гісторыкі сочаць вельмі пільна, трымаючы вока й на тым, што публікуецца Беларускім Інстытутам Навукі й Мастацтва. Гэта, прыкладам, Вадзім Круталевіч, які спецыялізуецца на тэме БНР-БССР, адзначыў быў у 1972 годзе: „Ужыццёўленне нацыянальнае палітыкі і, упаасобку, нацыянальна-дзяржаўнае будаўніцтва — цэнтральная тэма ў „навуковай” прадукцыі гэтака звананага Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва ў Нью-Ёрку” (В. А. Круталевіч. Фальсифікацыя історыі стварэння БССР — адно из направлений антисоветизма. Материал в помощь лектору, Минск, 1972, бб. 2-3).

У таго-ж Круталевіча ёсць цэлы шэраг артыкулаў на тэму нацыянальнае палітыкі партыі на Беларусі ў 1917-1922 гадох. У вадным з іх, асагалоўленым „Ходам гісторыі” („Польмя”, 1972, №7), раўнууючы шмат месца прысвечана тром Устаўным Граматам (бб. 185-196). Тэкстаў, зразумела, Круталевіч не падае, — гэта было-б супярэчна з духам партыйнае „аб’ектыўнасці” — як не падалі іх і рэдактары вялікага дакументальнага зборніка „Із історыі ўстаноўлення советской власти в Белоруссии и образования БССР” (Минск, 1954).

Трымаючы пад забаронай тэксты непажаданных сабе дакументаў ды іншыя першакрынічныя матэрыялы, партыйным гісторыкам лягчэй даваць рады зь іхнай „інтэрпрэтацыяй”. Гісторыю тварэння БНР яны няўхільна звязваюць з нямецкай акупацыяй. Паводля „Беларускае Савецкае Энцыклапедыі”, БНР была абвешчана „ва ўмовах акупацыі Беларусі нямецкімі войскамі” (БелСЭ, т. 2, б. 227). Тое самое кажацца і ў трэйцім выданні „Большой Советской Энциклопедии” (Москва, 1970, б. 127): „З дазволу нямецкага камандавання Беларускай Рада стварыла марыянэтакны ўрад Беларускае Народнае Рэспублікі”.

Тымчасам Усебеларускі Кангрэс 1917 году, ад якога бярэ свой арганізацыйны пачатак БНР, быў скліканы ў Менску якраз пад балышавікамі, і гэта яны збройнай сілаю разганалі ў канцы сьнежня 1917 году гэны Кангрэс. Пра тое, што ўрад БНР быў створаны яшчэ да прыходу немцаў у Менск, светчыць таксама першая Устаўная Грамата, датаваная 21-м лютага 1918 году. Грамата гэтая пачыналася словамі: „Родная старонка наша апынулася ў новым цяжкім стане. Дзе цяпер улада, што была тут, няведама, мы стаімо перад тым, што наш край можа быць заняты нямецкімі войскамі”. І калі немцы занялі Менск, палітыка Рады БНР у духу „поўнага са-

мавызначэння” ад гэтага не змянілася. Яна пайшла ўперак зь нямецкімі акупацыйнымі інтарэсамі, чым і тлумачыцца пераслед ўраду БНР немцамі.

У кнізе савецкага аўтара А. Малашкі „К вопросу об оформлении однопартийной системы в СССР” (Минск, 1969, б. 93) чытаем: „Трэба сказаць, што ў плянны нямецкіх акупантаў не ўваходзіла стварэнне самастойнае беларускае буржуазнае дзяржавы. Ужо 25 лютага (1918 г.) германскі камандант сілай заняў будынак „Народнага Сакратарыяту”, ськінуў беларускі сьцяг і правёў у памешканні ператрус, у выніку якога былі забраны грошы й разгнаныя службоўцы”. Факт гэты ў злагоджаным сфармуляванні сьцьвердзіла й „Беларуская Савецкая Энцыклапедыя” (т. 2, б. 227): „Кіраўнікі БНР... па розных прычынах не атрымалі прызнання ні ад Германіі, ні ад Польшчы, ні ад краін Антанты”.

Няпрызнаньне кайзэраўскай Нямецкай Беларускае Народнае Рэспублікі ня было толькі пасыўным актам, аб’якавым стаўленьнем да жадання беларусаў, а цягнула за сабою актыўны пераслед тых, хто прабаваў ужыццяваць нацыянальна-дзяржаўнае будаўніцтва ў духу трох Устаўных Граматаў. Красамоўнае святчаньне гэтага можама знайсці ў газэце „Известия” таго часу, якое аніак нельга западозрыць у пра-БНР-аўскіх сымпатыях.

„У вакупанавым Заходнім краі, — пісала гэтая газэта, — немцы стварылі адзінаўладства, г. зн. узялі ўладу вылучна ў свае рукі, апрача трыкутніка Асіпавічы-Рагачоў-Жлобін, дзе немцы супольна з палякамі... Палякі-ж зусім ня лічацца з жыхарствам. Ніякіх іншых прадстаўніцтваў немцы ўжо зусім ня церпяць. Беларускаю Радую разганалі з 8 кулямётамі, а менскі Савет з 2-ма” („Известия”, 29. III. 1918).

Разгон немцамі Рады БНР, гэтак як і разгон балышавікамі Усебеларускага Кангрэсу, не змяніў аднак незалежнаскае палітыкі ўраду Беларусі, што ішла ўперак пільнаў нямецкіх акупацыйных уладаў ды іхных польскіх саюзнікаў. Няпоўныя два тыдні пасля вышэй пададзенага паведамленьня газэта „Известия” інфармавала ізноў: „У „Газэце Польскай” зь Менску паведамляюць, што нямецкімі ўладамі зачынены Беларускі Сакратарыят. Прычынамі зачынення сталіся: 1. Прызначэнне Сакратарыятам спецыяльнага камісара для ваенных справаў; 2. Стварэнне беларускага каманднага складу; 3. Узброенне грамадзінаў” („Известия”, 10. IV. 1918).

Забарона дзейнасці ўраду БНР суправаджалася далей сыстэматычным пераследам жыхарства беларускае сталіцы, як пра гэта колькі дзён пасля ізноў пісалі „Известия”: „Немцы палююць на людзей, ловаць пагалоўна ўсіх у дамах і на вуліцах. У горадзе паніка. Жыхарства тэарызаванае” („Известия”, 24. IV. 1918).

Нямецкая палітыка на Беларусі ў 1918 годзе робіцца больш зразумелай, калі ўчытацца ў сэнс трох Устаўных Граматаў Рады БНР, у іхную незалежніцка-дэмакратычную ськіраванасць. Беларускі народ заклікаўся першай Устаўной Граматай „узяць свой лёс ва ўласныя рукі”. Другая грамата абвешчала „вольнасьць слова, друку, сходаў, забастолак, хаўрусцаў; бязумовную вольнасьць сумленьня, незацэпнасьць асобы і памешканьня”. Ня менш важны й іншы момэнт: „У рубяжох БНР, — дэкларавала другая Устаўная Грамата, — права прыватнае ўласнасьці на зямлю касуецца. Зямля перадаецца бяз выкупу тым, што самі на ёй працуюць. Лясы, вазёры і нутро зямлі абвешчаюцца ўласнасьцю Беларускае Народнае Рэспублікі”. Гэта канкрэтныя даводзі, што будавалася рэспубліка ня „буржуазная”, як хвалішыва ўгаворвае сваім чытачом савецкі друк, але народная, дэмакратычная. Дзеля гэтага вось друкаваць тэксты граматаў, падаць праўду, савецкаму друку пры ягоным прынцыпе „партыйнае аб’ектыўнасьці”, не пад сілу.

Сам-жа факт, што другая й трэцяя Устаўныя Граматы былі выдадзеныя пры нямецкай акупацыі Менску — довад таго, што Рада БНР трактавала нямецкую ўладу як часовую ваенную зьяву. Гарантаваньне-ж у граматах асноўных дэмакратычных свабодаў пры адначасным абвешчаньні свабоды нацыянальнае, дзяржаўнае суверэннасьці беларускага народу, хоць, б’ючы па ідэі чужое ўладу на Беларусі, у прынцыпе было ськіраванае супраць кажнага гвалтаўніка волі беларускага народу, практычна біла перш-наперш па нямецкай акупацыйнай уладзе, што ў гэным часе знаходзілася ў сталічным Менску ды акупавала вялікую частку беларускае тэрыторыі. Гэтае палітычнае значаньне Устаўных Граматаў БНР кайзэраўскі ўрад і нямецкія акупацыйныя ўлады на Беларусі добра разумелі і дзеля гэтага ваража паставіліся да дзейнасьці ўраду БНР, перасьледавалі яго.

Устаўныя Граматы Рады БНР — адно частка вялікага дакумэнтальнага матар’ялу, ад публікаваньня якога пасьлядоўна ўхіляюцца кантраляваньня Кампартыя гісторыкі савецкае Беларусі. Гісторыю БНР-БССР яны пішучь не на аснове дакумэнтаў, а кіруючыся г. зв. „ленінскай мэтадалёгіяй” ды пастановамі ЦК КПСС і ЦК КПБ. Калі-ж даваць веры гэтым пастановам, дык Кампартыя фармулявала й разьвязвала нацыянальнае пытаньне на Беларусі згодна зь леньніскай нацыянальнай праграмай ды інтарэсамі беларускага народу. Дакумэнт-ж паказваюць, што нацыянальна-дзяржаўнае будаўніцтва на Беларусі ў духу абароны інтарэсаў народу, ягонае нацыянальнае суверэннасьці, ішло паперадзе большавіцкага трактаваньня „белорусского вопроса” і храналёгічна і праграмава. Нацыянальная-ж палітыка большавікоў на Бе-

ларусі была нічым іншым, як рэакцыяй на дзейнасьць Рады БНР.

Сваеасаблівы водгук гэтага зафіксаваны ў сучаснай канстытуцыі БССР, другі артыкул якое кажа, што савецкая ўлада замацавалася на Беларусі ў выніку „разгрому беларускае нацыяналістычнае контррэвалюцыі”. Вынікам, аднак, гэнага „разгрому” — разгрому БНР — сталася БССР, пераапрааненая ў савецкую фікцыю ідэя дзяржаўнае незалежнасьці Беларусі. Значаньне трох Устаўных Граматаў БНР, такім парадкам, заключаецца ня толькі ў палітычным аспэктце — у тым, што ў іх сфармуляваны асноўныя палітычныя ідэалы беларускае нацыянальнае рэвалюцыі — але і ў аспэктце гістарычным: ведаць іхны арыгінальны тэкст трэба тым, што яны сталіся адной з важных прычынаў стварэньня БССР.

ТЭКСТЫ УСТАЎНЫХ ГРАМАТАЎ

1-я Уставная Грамата к народам Беларусі

Новый грозный момент переживает наша родина. Бывшая в крае власть бесследно ушла. Ныне мы стоим перед возможным занятием края немецкими армиями.

Мы должны взять свою судьбу в собственные руки. Белорусский народ должен осуществить свое неотъемлемое право на полное самоопределение, а национальные меньшинства — на национально-персональную автономию.

Право наций должно найти свое осуществление путем созыва на демократических началах учредительного собрания.

Но и до созыва последнего вся власть в Белоруссии должна принадлежать населяющим ее народам.

Исполнительный Комитет Совета 1-го Всебелорусского Съезда, пополненный представителями революционной демократии национальных меньшинств, осуществив задачу, возложенную на него Съездом, объявляет себя временной властью Белоруссии, приступающей к управлению краем и к скорейшему созыву Всебелорусского Учредительного Собрания на основе всеобщего, прямого, равного, тайного и пропорционального избирательного права для всего взрослого населения без различия национальности, вероисповедания и пола.

Временную народную власть в крае, ставящую себе задачей защиту и укрепление завоеваний революции, будет осуществлять созданный нами Народный Секретариат Белоруссии, каковой с сего числа вступил в исправление своих обязанностей.

Дана в Минске-Белорусском, 21 (8) февраля 1918 г.

**Исполнительный Комитет Совета
1-го Всебелорусского Съезда.**

1-я Ўстаўная Грамата да народаў Беларусі

Родная старонка наша апынулася ў новым цяжкім стане. Дзе цяпер улада, што была тут, няведама, мы стаімо перад тым, што наш край можа быць заняты нямецкімі войскамі.

Мы павінны ўзяць свой лёс ва ўласныя рукі. Беларускі народ павінен здзейсніць сваё права на поўнае самаазначэнне, а нацыянальныя меншасці на нацыянальна-пэрсанальную аўтаномію.

Правы нацыі павінны знайсці сваё здзейсненне шляхам склікання на дэмакратычных асновах Устаноўчага Сойму.

Але і да склікання Устаноўчага Сойму ўся ўлада на Беларусі павінна належаць тым народам, якія на ёй жывуць.

Выканаўчы Камітэт Рады першага Ўсебеларускага Зьезду, папоўнены прадстаўніцамі рэвалюцыйнай дэмакратыі нацыянальных меншасцяў, здзяйсняючы мэты Зьезду, абвешчае сабе часовай уладай на Беларусі для кіравання краем і склікання, як можна хутчэй, Ўсебеларускага Устаноўчага Сойму на аснове агульнага права для ўсякага дарослага, ня лічучыся з нацыянальнасцю, вызнаннем і родам.

Часовую народную ўладу краю, якая ставіць сабе мэтай абарону і зацвярджанне заваяванняў рэвалюцыі, будзе здзейсненіца створаныя намі Народны Сакратарыят Беларусі, які ад гэтага дня пачаў выконваць свае абавязкі. Пэрсанальны склад Сакратарыяту будзе апублікаваны пасля.

Дадзена ў Менску-Беларускім 21 (8) лютага 1918 г.

**Выканаўчы Камітэт Рады
Ўсебеларускага Зьезду.**

2-я Ўстаўная Грамата да народаў Беларусі

У часе сусветнай вайны, што бурыва адны моцныя дзяржавы і аслабляе другія, абудзілася Беларусь да дзяржаўнага жыцця. Пасля трох з паловаю вякоў няволі ізноў на ўвесь свет кажа беларускі народ аб тым, што ён жыве і будзе жыць. Вялікі Народны Збор — Ўсебеларускі Зьезд 5—17 снежня 1917 року, дбаючы аб долі Беларусі, зацвярдзіў на яе землях рэспубліканскі лад. Вышаўняючы волю Зьезду і баронячы дзяржаўныя правы народу, Спаўняючы Камітэт Рады Зьезду гэтак пастанаўляе аб дзяржаўным устроі Беларусі і аб правах і вольнасцях яе грамадзян і народаў:

1. Беларусь у рубяжох рассялення і лічэбнай перавагі беларускага народу абвешчаецца Народнай Рэспублікай.

2. Асноўныя законы Беларускай Народнай Рэспублікі зацвярдзіць Устаноўчы Сойм Беларусі, скліканы на асновах

агульнага, роўнага, простага, патаёмнага і прাপарцыянальнага выбарчага права, не зважаючы на род, народнасць¹ і рэлігію.

3. Да часу, пакуль зьбіраецца Устаноўчы Сойм Беларусі, заканадаўчая ўлада ў Беларускай Народнай Рэспубліцы належыць Радзе Ўсебеларускага Зьезду, дапоўненай прадстаўнікамі нацыянальных меншасцяў Беларусі.

4. Спаўняючая і адміністрацыйная ўлада ў Беларускай Народнай Рэспубліцы належыць Народнаму Сакратарыяту Беларусі, які назначаецца Радаю Зьезду і перад ёю трымае адказ².

5.³ У рубяжох Беларускай Народнай Рэспублікі абвешчаецца вольнасць слова, друку, сходаў, забастовак, хаўрусаў; бязумоўная вольнасць сумлення, незачэпнасць асобы і памешкання.

6. У рубяжох Беларускай Народнай Рэспублікі ўсе народы маюць права на нацыянальна-пэрсанальную аўтаномію; абвешчаецца роўнае права ўсіх моваў народаў Беларусі.

7. У рубяжох Беларускай Народнай Рэспублікі права прыватнае ўласнасці на зямлю касуецца. Зямля перадаецца без выкупу тым, што самі на ёй працуюць. Ласы, вазёры і нутро зямлі абвешчаюцца ўласнасцю Беларускай Народнай Рэспублікі.

8. У рубяжох Беларускай Народнай Рэспублікі ўстанаўляецца найбольшы 8-гадзінны рабочы дзень.

Абвешчаючы ўсе гэтыя правы і вольнасці грамадзян і народаў Беларускай Народнай Рэспублікі, мы, Спаўняючы Камітэт Рады Зьезду, абавязуемся пільнаваць законнага парадку жыцця ў Рэспубліцы⁴, сыцерагчы інтарэсаў усіх грамадзян і народаў Рэспублікі і захаваць⁵ правы і вольнасці працоўнага люду. А таксама даложым усіх сілаў, каб склікаць у найбліжэйшым часе Устаноўчы Сойм Беларусі.

Усіх верных сыноў Беларускай зямлі клічам памагчы нам у цяжкой і адказнай⁶ нашай працы.

Спаўняючы Камітэт Рады 1-га Ўсебеларускага Зьезду.
Выдана ў Менску-Беларускім 9 сакавіка 1918 року.

3-я Ўстаўная Грамата Рады Беларускае Народнае Рэспублікі

Год таму назад народы Беларусі разам з народамі Расеі сьцінулі ярмо расейскага царызму, які найцяжэй прыціснуў быў Беларусь; ня пытаючыся народу, ён кінуў наш край у пажар вайны, якая чыста зруйнавала гарады і вёскі беларускіх. Цяпер мы, Рада Беларускай Народнай Рэспублікі, ськідаем з роднага краю апошняе ярмо дзяржаўнай залежнасці, якое гвалтам накінулі расейскія цары на наш вольны і незалежны край. Ад гэтага часу Беларускай Народнай

Рэспубліка абвешчаецца незалежнаю і вольнаю дзяржавай. Самі народы Беларусі у васобе Устаноўчага Сойму пастаноўяць аб будучых дзяржаўных зьвязях Беларусі.

На моцы гэтага традыцы сілу ўсе старыя дзяржаўныя зьвяззі, якія далі магчымасьць чужому ўраду падпісаць і за Беларусь трактат у Берасьці, што забівае на сьмерць беларускі народ, дзелічы зямлю яго на часткі. На моцы гэтага ўрад Беларускай Народнай Рэспублікі мае ўвайсьці ў зносіны з зацікаўленымі старанамі, прапануючы ім перагледзець тую частьціну Берасьцейскага трактату, якая датычыць Беларусі, і падпісаць мірную ўмову з усімі ваяваўшымі дзяржавамі.

Беларуская Народная Рэспубліка павінна абняць усе землі, дзе жыў і мае лічбную перавагу беларускі народ, а ласьне: Магілёўшчыну, беларускія часткі Меншчыны, Гродзеншчыны (з Гродняй, Беластокам і інш.), Віленшчыны, Віцебшчыны, Смаленшчыны, Чарнігаўшчыны і сумежных часткаў суседніх губерняў, заселеных беларусамі.

Беларуская Народная Рэспубліка зацьвярджае ўсе тыя правы і вольнасьці грамадзян і народаў Беларусі, якія абвешчаныя Ўстаўной Граматай ад 9 сакавіка 1918 року.

Абвешчаючы аб незалежнасьці Беларускай Народнай Рэспублікі, Рада яе пакладае свае надзеі на тое, што ўсе любячыя волю народы дапамогуць беларускаму народу ў поўнай меры здзейсьніць яго палітычна-дзяржаўныя ідэалы.

Рада Беларускай Народнай Рэспублікі

Дана ў Менску-Беларускім
24^е сакавіка 1918 року.

¹ у Канчара — „национальность”.

² у Турука — „атвет”; у Канчара — „и перед ею ответственному”.

³ у Канчара ўвесь гэты пункт прапушчаны.

⁴ у Канчара — „обязуемся быть на страже закона и порядка в Республике”.

⁵ у Канчара — „и охранять”.

⁶ у Турука — „атветнай”.

⁷ Паседжаньне Рады БНР для прыняцця пастановы аб незалежнасьці Беларускае Народнае Рэспублікі было скліканае 24 сакавіка й таму трэцяя Ўстаўная Грамата датаваная 24 сакавіком 1918 году. Само прыняццё канчатковага тэксту трэцяе граматы адбылося аднак-жа, пасля ўсяночных абмяркоўваньняў і спрэчак, ужо на сьвятаньні 25 сакавіка. 25 сакавік дзеля гэтага, а ня 24 сакавік быў запраўдным днём абвешчання незалежнасьці Беларускае Народнае Рэспублікі.

CONSTITUENT CHARTERS

of the Council (Rada) of the Byelorussian Democratic Republic
(Feb. 21 — March 24, 1918)

Translated by Thomas E. Bird and Jan Zaprudnik

The First Constituent Charter.* Directed to the Peoples of Byelorussia.

Our native land has found itself in a new and difficult situation. The fate of the regime that was here previously is not known. We face the possible occupation of our land by German troops.

We must take our fate into our own hands. The Byelorussian people must assert their right to full self-determination, and the national minorities their right to national and personal autonomy.

The rights of nation should find realization by means of a Constituent Assembly convened on democratic principles.

However, even before convening the Constituent Assembly, all power in Byelorussia should belong to the peoples residing therein.

The Executive Committee of the Council (Rada) of the First All-Byelorussian Congress, supplemented by representatives of the revolutionary democracy of the national minorities and fulfilling the goals imposed upon it by the Congress, declares itself to be the Provisional Authority in Byelorussia to govern the land and to convene as soon as possible an All-Byelorussian Constituent Assembly based on universal voting rights for the entire adult population without distinction of nationality, religion, or sex.

The Provisional National Authority in the land, having assumed the tasks of defending and strengthening the revolutionary achievements, will carry out these tasks through the National Secretariat of Byelorussia, which has been established and which, from this date on, has assumed the exercise of its responsibilities. The names of the members of the Secretariat will be published later.

Given in Byelorussian Miensk (Minsk), February 21 (8), 1917.

The Executive Committee of the Council
of the First All-Byelorussian Congress

* Translation from the Byelorussian original which differs slightly from its Russian version.

**The Second Constituent Charter.
Directed to the Peoples of Byelorussia.**

During this World War in which some powerful states have been destroyed and others liberated, Byelorussia has awakened to national life. After three and a half centuries of subjugation, the Byelorussian nation again declares to the entire world that it is alive and will remain alive. The Great National Assembly — the All-Byelorussian Congress of December 5-17, 1917, concerned about the fate of Byelorussia, confirmed a republican government within its territory. Carrying out the will of the Congress and defending the national rights of the people, the Executive Committee of the Council (Rada) of the Congress, decrees the following concerning the political structure of Byelorussia and the rights and freedoms of her citizens and peoples:

1. Byelorussia, within the borders of the numerical majority of the Byelorussian people, is declared to be a Democratic Republic.

2. The fundamental laws of the Byelorussian Democratic Republic will be confirmed by the Constituent Assembly of Byelorussia, convened on the principles of a universal, equal, direct, secret, and proportional voting law without regard to sex, nationality, or religion.

3. Until such time as the Constituent Assembly of Byelorussia convenes, the legislative authority in the Byelorussian Democratic Republic shall belong to the Council of the All-Byelorussian Congress, augmented by representatives of the national minorities of Byelorussia.

4. The executive and administrative authority in the Byelorussian Democratic Republic shall belong to the National Secretariat of Byelorussia which shall be appointed by the Council of the Congress and be responsible thereto.

5. Within the borders of the Byelorussian Democratic Republic freedom of speech, press, assembly, and the right to strike and organize unions are proclaimed; as well as unconditional freedom of conscience, and the inviolability of the individual and of residence.

6. Within the borders of the Byelorussian Democratic Republic all peoples have the right to national and personal autonomy; and equal rights for all the languages of the peoples of Byelorussia are proclaimed.

7. Within the borders of the Byelorussian Democratic Republic the right to private ownership of land is abolished. The land is to be given over without payment to those who till it. Forests, lakes, and natural resources are declared to be the property of the Byelorussian Democratic Republic.

8. Within the borders of the Byelorussian Democratic Republic a working day of a maximum of eight hours is established.

Proclaiming all these rights and freedoms for the citizens and peoples of the Byelorussian Democratic Republic, we, the Executive Committee of the Council of the Congress pledge to guard the legal order of life in the Republic, ensure the interests of all the citizens and peoples of the Republic, and preserve the rights and freedoms of the working people. We shall also apply all our strength to convene the Constituent Assembly of Byelorussia in the very near future.

We call on all faithful sons of the Byelorussian land to assist us in our difficult and responsible labors.

**The Executive Committee of the Council
of the First All-Byelorussian Congress**

Given in Byelorussian Miensk (Minsk), March 9, 1918.

**The Third Constituent Charter of the Council (Rada)
of the Byelorussian Democratic Republic.**

A year ago the peoples of Byelorussia, together with the peoples of Russia, threw off the yoke of Russian tsarism, which had oppressed Byelorussia most of all and, without asking the people, precipitated our land into the conflagration of war which totally destroyed Byelorussian cities and villages. Now we, the Council (Rada) of the Byelorussian Democratic Republic, have cast off from our native land the last vestige of national dependence which the Russian tsars imposed by force upon our free and independent land. From this time on, the Byelorussian Democratic Republic is proclaimed an independent and free state. The peoples of Byelorussia themselves, under the aegis of their Constituent Assembly, shall determine the future national relations of Byelorussia.

By virtue of this, all former national relations lose their force — relations which made it possible for a foreign government to sign the Treaty of Brest for Byelorussia, thus destroying the Byelorussian people by partitioning their land.

By virtue of this, the government of the Byelorussian Democratic Republic will establish relations with interested parties by proposing to them a review of that part of the Treaty of Brest which concerns Byelorussia and the signing of peace treaties with all belligerent states.

The Byelorussian Democratic Republic should include all those lands where the Byelorussian people constitute a numerical majority, namely: the Mahileu (Mogilev) region, the Byelorussian

parts of the regions of Miensk (Minsk), Horadnia (Grodno) (including the cities of Horadnia, Bielastok, and others), Vilnia, Viciebsk (Vitebsk), Smalensk, and Čarnihaŭ (Chernigov), as well as adjacent parts of neighboring gubernias, inhabited by Byelorussians.

The Byelorussian Democratic Republic confirms all those rights and freedoms of the citizens and peoples of Byelorussia which were proclaimed by the Constituent Charter of March 9, 1918.

Proclaiming the independence of the Byelorussian Democratic Republic, its Council expresses the hope that all freedom-loving peoples will assist the Byelorussian people to achieve fully their political and national ideals.

**The Council (Rada) of the Byelorussian
Democratic Republic**

Given in Byelorussian Miensk (Minsk)
March 24, 1918.

**CONSTITUENT CHARTERS OF THE BYELORUSSIAN
DEMOCRATIC REPUBLIC by Jan Zaprudnik**

Summary: The establishment of the Byelorussian Democratic Republic in 1917-1918 is treated with increased frequency by Soviet historiography while the documentation pertaining to the problem continues to be withheld. Among the seminal documents unavailable to most researchers are the three constituent charters of the Council (Rada) of the Byelorussian Democratic Republic, published here in the original and in English translation.

**ДЫПЛЯМАТЫЧНЫ ПАШПАРТ
УРАДУ БЕЛАРУСКАЕ НАРОДНАЕ РЭСПУБЛІКІ**

Янка Запруднік

Дзяржаўныя дакументы й акты Беларускае Народнае Рэспублікі сянныя ў архівах Беларускай ССР пад замкамі, недаступныя нават і гісторыкам. Дзеся гэтага тут даецца вопіс дыпляматычнага пашпарту ўраду Беларускае Народнае Рэспублікі ды зьмешчаная фатарэпрадукцыя аднае яго бачыны, як цікавага дакументальнага сьветчання зь дзейнасьці ўраду БНР.

Пашпарт выстаўлены 19 красавіка 1919 году ў Горадні для аташэ Беларускага Пасольства на Украіне Аляксандры Галавінскага ды з подпісам тагачаснага старшыні Рады Міністраў Беларускае Народнае Рэспублікі Антона Луцкевіча.

Пашпарт вялікага фармату, 22 см. на 33 см., мае чатыры бачыны. На бачыне першай надрукаваны ў мовах беларускай, французкай і нямецкай загаловачны напіс:

**Дыплёматычны пашпарт
Passeport Diplomatique
Diplomatischer Pass**

Угары, зь левага боку, наклееная фатаграфія аташэ А. Галавінскага з прыкладзенай на ёй круглаю пячаткай Міністэрства Загранічных справаў БНР.

На другой бачыне, зь левага боку ўгары, нумар пашпарту — 81, а ніжэй надрукаваны беларускі тэкст з дапіскамі рукою каму, дзе, калі ды на які час пашпарт выстаўлены.

Тэкст усяе другое бачыны, друкаваны й пісаны рукою, гэтакі:

**Мы,
Урад Беларускай Народнай Рэспублікі
імянем Беларускага Народу,**

просімо ўсе ваенныя і цывільныя ўстановы чужаземных Дзяржаў і загадваемо ўсім прыслухоўным нам ваенным і цывільным уласцям, каму гэты пашпарт будзе паказаны, дазволіць свабодны

праезд атташе Беларускага Пасольства на Украіне Аляксандру Галавінскаму і даваць яму ў патрэбе усялякую дапамогу.

Выданы ў Горадні
19 красавіка 1919 г.

Старшыня Рады Народных Міністраў
(—) Ант. Лутцкевіч

(Круглая пячатка з Пагоняй у сярэдзіне ды напісам на аточыне):
БЕЛАРУСКАЯ НАРОДНАЯ РЭСПУБЛІКА
Міністэрства Загранічных Спраў

(Дзеля слаба адціснутае на пашпартце пячаткі на фата-
рэпрадукцыі яе ня відаць).

Пашпарт мае моц
да 19-X-1919 г.

(Унізе рукою дапісана):
Пашпарт прадоўжаны да 10. X. 20 году.

(Круглая пячатка з Пагоняй у сярэдзіне ды напісам на аточыне
набеларуску й пафранцуску):

ПАСОЛЬСТВА БЕЛАРУСКАЙ НАРОДНАЙ РЭСПУБЛІКІ
НА УКРАЇНЕ

На другой бачыне развароту надрукаваны французскі пе-
раклад вышэй прыведзенага беларускага тэксту:

№. 81

Traduction.

Nous,
le Gouvernement de la République Démocratique
Blanche-Ruthénienne,
au nom du Peuple Blanc-Ruthénien,

requérons toutes les Autorités militaires et civiles établies dans les autres
pays, et ordonnons à toutes les Autorités militaires et civiles placées sous
nos ordres auxquelles le présent Passeport sera produit de laisser passer en
tout liberté Attaché à la Légation Blanche-Ruthénienne en Ukraine Alex-
ander Golovinskij, et de lui preter, en cas de besoin, toute aide et as-
sistance.

Fait à Grodno, le 19 — IV — 1919.

Le Président du Conseil des Ministres
(—) Antoine de Loutckewitch

(пячатка)

Passeport valable pour 19. X. 1919.

№ 81.

trećci jego hranic, a zjot.

У Празе, dne 2. června 1920.

Platno tri mesia.
Dějin n. L.
6. VI. 20.
Odjezd.

Мы,

Урад Беларускай Народнай Рэспублікі,

іменем Беларускага Народу,

просімо ўсе ваенныя і грамадзянскія установы чужа-
земных Дзяржаў і загадваем усім прыслухоў-
чым нам ваенным і грамадзянскім уласцям, каму
гэты пашпарт будзе паказаны, дазволіць сва-
бодны праезд атташе Беларускага
Пасольства на Украіне Аляксандру
Галавінскаму

і даваць яму ў патрэбе усялякую дапамогу.

Выданы ў Горадні,
19 красавіка 1919 г.

Старшыня Рады Народных Міністраў:

Antoine de Loutckewitch

Пашпарт мае моц
да 19 - X - 1919 г.

Пашпарт прадоўжаны да 19. X. 20 год.

Беларускі Пашпарт на Украіне
Ген. люты Галавінскі
Міністэрства замежных спраў
19. IV. 1919 г.

(Унізе дапіска пафранцуску рукой беларускага паста на Украіне аб прадоўжэнні пашпарту да 19. X. 1920 г. зь ягоным подпісам і пячаткай пасольства).

На чацвёртай бачыне надрукаваны нямецкі тэкст пашпарту:

№ 81.

Uebersetzung.

Wir,

die Regierung der Weissruthenischen Volksrepublik,

im Namen des Weissruthenischen Volkes

ersuchen hiermit alle Militär- und Zivilbehörden der anderen Staaten, sämtlichen uns untergebenen Militär- und Civilbehörden aber befehlen wir ausdrücklich, auf Vorzeigung dieses Attaché bei der Weissruthenischen Gesandtschaft in der Ukraina Alexander Golowinski frei und ungehindert reisen, auch notigenfalls in Schutz und Beistand angedeihen zu lassen.

Gegeben Grodno, den 19-IV-1919

Der President des Ministerrates
(—) Anton v. Lutzkewitsch

(пячатка)

Reisepass gültig auf 19. X. 1919.

(Унізе дапіска рукой панямецку беларускага паста на Украіне аб прадоўжэнні пашпарту да 19. X. 1920 г. зь ягоным подпісам і пячаткай пасольства).

На бялугох усіх чатырох бачынаў пашпарту адбітыя ў гадох 1919-1920 візы, пячаткі, штэмпалі зь пісанымі рукою анатацыямі розных міністэрстваў замежных справаў, кансулятаў, вайсковых і паліцыйных уладаў ды ўзьмежных станцыяў Лацьвіі, Летувы, Польшчы, Нямецчыны, Аўстрыі, Чэхаславаччыны, Украіны.

Паколькі для візаў і праездных штэмпалёў на бачынах пашпарту не хапіла месца, дык да пашпарту даклеяная дадатковая балонка, уся першая бачына якой ды палавіна бачыны другое, задрукаваная пячаткамі й штэмпалямі. Усіх пячатак і штэмпалёў на пашпарце каля 50-ці. Адбітыя яны ў Рызе, Коўні, Варшаве, Бэрліне, Празе, Сухадоле, Дэчыне, Казятках, Эйткунах, Вірбалях, Мажэйках ды колькі іншых месцах назовы якіх цяжка расчытаць. Ёсць на пашпарце й штэмпель Стацыйнае Каманды Галіцкага Корпусу ды дазвол Чэскага Прамысловага Банку на перавоз 2000 марак.

На некаторых візах падаецца й мэта падарожжа. Прыкладам, на візе 5 жніўня 1920 году Лацьвійскае Легацыі ў Коўні адзначана, што яна выстаўленая на выезд да Рыгі „на Балтыйскую канфэрэнцыю”.

Вялікі лік візаў на пашпарце аташэ БНР А. Галавінскага паказвае, што дыпламатычныя пашпарты ўраду Беларускае Народнае Рэспублікі прызнаваліся й ушаноўваліся ўладамі й уладамі розных краёў Эўропы. Гэта-ж довад таго, што ў гадох 1919-1920 дзяржавы цэнтральнае й заходняе Эўропы прызнавалі Беларускаю Народную Рэспубліку й ейны ўрад „дэ факто”. Ведама, што шмат дзяржаваў прызнавала іх тады й „дэ юрэ”.

Пасля абвешчання незалежнасці Беларускае Народнае Рэспублікі яна была прызнаная больш як дванаццацма дзяржавамі, а ў замежных сталіцах былі заснаваныя прадстаўніцтвы й кансуляты БНР.¹ Дзейнасьць гэтых прадстаўніцтваў зь вялікім недаваленьнем адзначае савецкі прапагандыст М. Сташкевіч. Ён піша: „У гэты час нацыяналісты мелі ў Бэрліне Беларускаю місію (выдавала на нямецкай мове „Весьці Беларускага прэс-бюро”, газету „З роднага краю”), у Рызе — Ваенна-дыпламатычную місію ў Латвіі й Эстоніі, у Празе — Раду беларускай калёніі, у Парыжы — дыпламатычную місію. Празь іх лідэры нацыяналізму настойліва прапагандавалі ідэю „нацыянальнай незалежнасці” Беларусі”.²

Я. Запруднік

THE DIPLOMATIC PASSPORT OF THE BYELORUSSIAN DEMOCRATIC REPUBLIC by Jan Zaprudnik

Summary: Description of the Diplomatic Passport issued in 1919 to Alexander Halaŭinski, an attaché of the Government of the Byelorussian Democratic Republic, accredited to the Government of the Ukrainian Democratic Republic in Kiev.

¹ M. Abramchik. Belorussia. Reprinted from the Symposium “Captive Nations in USSR”. Munich, 1963, p. 9.

² М. Сташкевіч. Непазбежнае банкруцтва. Мінск, 1974, б. 91.

КНІГАПІС

Гравюры Францыска Скарыны. Уступны артыкул, сістэматызацыя гравюр і мастацтвазнаўчы аналіз Л. Барзнык. Фотарэпрадукцыі і фотарэстаўрацыя П. Захарэнікі. Мінск, выдадзена „Беларусь”, 1972, 12+148 б. (ненумараваных).

На камплетны перадрук дрэварытаў усіх выданняў доктара Францішка Скарыны чакалі даўно ўсе тыя, што ягоную мастацка-графічную спадчыну цэняць, яе вывучаюць, а зь іх у першую чаргу мастацтвазнаўцы ды гісторыкі друку. Зрэалізаванае яно магло быць толькі ў СССР, бо толькі там, у кнігасховішчах Масквы ды Ленінграду, знайсці можна Скарынавыя кнігі ў прыблізнай камплетнасці. Цяпер гэткае выданне ўрэшце з’явілася.

Вялікая, фармату фоліё, кніга зьмяшчае — у арыгінальнай вялічынне — рэпрадукцыі каля 50 Скарынавых дрэварытаў, больш за 30 заставацца, каля 160 вялікіх і малых ініцыялаў, адбіткі блізу ўсіх бачынаў загаловачых ды некаторых, цікавейшых сваім графічным афармленьнем і ломкай, бачынаў тэксту. Артыкул уводны, „мастацтвазнаўчы аналіз” дрэварытаў ды камэнтары да іх дадзеныя ў мовах беларускай і расейскай.

Хоць папера кнігі звычайная крайдаява, для рэпрадукцыі мастацка каштоўных твораў неадпаведная, бо малатрывалая, ды сам перадрук выкананы дбайліва. Прызнаньне за гэта належыцца працаўніком менскага паліграфічнага камбінату ў якім альбом друкаваўся, мастаком У. і М. Васальгам, якія кнігу мастацка афармлялі, фатаграфу П. Захарэніку, што не шкадаваў часу і захадаў, каб дрэварыты з вялікай рупнасцю перафатаграфавалі, арыгінальныя іх выгляд як найдакладней перадаць, да гэтага-ж, вялікім лікам дадзеных у павялічэнні дэталю з’вярнуць увагу на асаблівае тэхнікі рысунку ды майстравства рэзкі ў дрэве. Адзначыць трэба ўкладзеную вялікую рупнасць выдавецтва „Беларусь”, каб пры адведзеных на гэта сціплых матэрыяльных ды тэхнічных магчымасцях належна выдаць знакамітую мастацкую спадчыну выдатнага дзеяча беларускае культуры пары Рэнесансу.

Рэпрадукаваць мастацка-графічную спадчыну выдатнага вучонага-гуманісты ў поўнай камплетнасці выдаўцы ўсё-ж не далі рады. Няма, прыкладам, цікавае загаловачнае бачыны Скарынавага Часаслоўца. Непаказаныя некаторыя

ініцыялы вялікія ды колькідзiesiąт меншых. Загаловачная-ж бачына „ва ўсю Біблію” рэпрадукаваная з моцна пашкоджанае балонкі — лепшае, выдавочна, знайсці не ўдалося. З трох варыянтаў партрэта доктара Скарыны, што зьмешчаныя ў кнігах ягонае Бібліі, варыянт кнігі ЦАРСТВАЎ (№ 34) узяты з экзэмпляра кнігі, у якой частка балонкі з партрэтам адарваная. Гэты варыянт захаваўся ў добрым стане ў экзэмпляры кнігі ЦАРСТВАЎ Брытанскага Музею. Быў ён ужо й рэпрадукаваны.¹ Партрэт КНІГІ ЦАРСТВАЎ цікавы гэтым, што ўнізе на ім няма пчалы, а ў левым рагу няма манерамы мастака. На рэпрадукцыі ў альбоме гэтага ня відаць, бо частка з манерамай паказанага там дрэварыту адарваная.

Варыянт другі гэтага-ж партрэта, пад № 33, як кажацца ў даведцы да яго, паходзіць быццам з кнігі СЫРАХА. У запраўднасці-ж гэта рэпрадукцыя не арыгіналу, але няўдалае перарысоўкі гравёра Ал. Флорава, што была зробленая ў 30-х гадох мінулага стагоддзя, ці бо тады, калі фататэхніка яшчэ не існавала.² Як Скарынаў твар на гэтай ручной копіі здэфармаваны можна бачыць, калі прыраўнаць яе да рэпрадукцыі таго самага варыянту партрэта выкананай спосабам тэхнічным, што зьмешчана ў ведамай 1888 году манераграфіі П. В. Валадзімірава „Доктар Франціск Скорина”.

Пра трэці варыянт, № 35, сказана, што ўзяты ён з кнігі БЫЦЦІЯ. А. Няміроўскі ўважае, што ў кнізе БЫЦЦІЯ Скарынавага партрэта наагул няма: „праз памылку запраўдны водзіск прынятая вельмі блізкая да арыгіналу рэпрадукцыя выкананая рукою, найхутчэй у XIX стагоддзі, ды ўклеяная між першай і другой балонкай экзэмпляра што знаходзіцца ў Дзяржаўнай Публічнай Бібліятэцы імя М. Е. Салтыкова-Шчадрына”.³ Ды гэты самы дакладна варыянт, як рэпрадукаваны ў альбоме, у 1926 годзе рэпрадукаваў ды апісаў, з даведкай, што партрэт узяты якраз з кнігі БЫЦЦІЯ, гэты выдатны знавец Скарынавых дрэварытаў, як Мікола Шчакаціхін.⁴ Дык ён напэўна існуе, хоць мо й ня у тым экзэмпляры кнігі, які аглядаў Няміроўскі.

Прыраўнаўшы ідэнтычныя рэпрадукцыі і ў Шчакаціхіна і ў альбоме, да рэпрадукцыі дадзенае Валадзіміравым ды таксама партрэта з кнігі ЦАРСТВАЎ, можна бачыць, што рэпрадукаваны пад № 35 партрэт напэўна ня з копіі ручнай, а што гэта фатакопія з арыгіналу. Перадаць гэтак дакладна ў кожнай дэталі свомасці рысунку арыгіналу ручная копія ня ў стане. Калі-б паслы правэркі выявілася, што рэпрадукцыя і Шчакаціхіна, і тая, што ў альбоме, запраўды ўзятыя з уклеянае ў кнігу копіі, дык копія гэтая зробленая з арыгіналу спосабам тэхнічным, а ня ручной перарысоўкай, і змяшчэнне яе ў альбоме ніякая загана. Застаецца тады толькі ўсталяваць зь якое Скарынавае кнігі паходзіць арыгінал.

Хоць у альбоме даюцца табліцы складзеных альфабэтных парадкам Скарынавых ініцыялаў, ды, нажаль, няма там для дасьледнікаў гісторыі друку вельмі важных альфабэтных табліцаў самых малых і вялікіх літараў Скарынавага праскага ды віленскага шрыфтоў. Вялікую патрэбу гэтых табліцаў для дасьледнікаў гісторыі кірылічнага кнігадруку ўсьведамляў ужо ў XIX ст. І. Сахараў, які іх і даў у сваім альбоме 1849 году „Образцы славянорусского книгопечатания с 1491 года”.

Ды шрыфты ў Сахарава капіяваныя ручным спосабам і таму формы Скарынавых літараў перададзеныя ня з гэткай дакладнасьцю, як іх цяпер перадае фатарапрадукцыя ды якая канечная для дасьледнай працы навукоўцаў над старадрукамі. Без альфабэтных табліцаў усіх літараў усіх шрыфтоў Скарынавых праскае й віленскае друкарняў, пры адначасным пропуску аж колькідзiesiąцх ініцыялаў Скарынавых выданьняў, навуковая ўжытковасьць альбому, як аўтарытэтная даведніца дасьледнікам старадрукаў, сваёй некамплектнасьцю моцна абмежаваная.

З выданьня можна бачыць, што ўкладальнік кнігі, мастак Лявон Баразна, мастацкую спадчыну доктара Скарыны зьбіраў ды да друку рыхтаваў з асаблівай рупнасьцю. Ягоная трагічная сьмерць перад надрукаваньнем кнігі хіба адна з прычынаў вышэй адзначаных ейных недахопаў. Выдавочна гэтым паясьняецца й некаторая недапрацаванасьць артыкулаў уступнога ды камэнтарнага, якія робяць уражаньне сырых накідаў. Таму, бадай, няма ў кнізе й бібліяграфіі літаратуры пра мастацкую спадчыну доктара Скарыны. У кнізе згадваюцца толькі тры працы — П. В. Валадзімірава, М. Шчакаціхіна ды В. Стасова.

Няма ў альбоме й важных дасьледнікам давадак, зь якога экзэмпляра кнігі ды якога кнігазбору паасобныя дрэварыты рэпрадукаваныя. Інфармацыі абмяжоўваюцца толькі паказаньнем, зь якога Скарынавага выданьня дадзены дрэварыт паходзіць, што для навуковых мэтаў выяўна недастаткова. Шкада, што гэтых важных давадак не парупіліся даць тыя, каму каштоўную працу Л. Баразны пасьля ягонай сьмерці давялося завяршаць, яе рэдагаваць ды друкаваць. Як „навуковыя родактары” ў кнізе названыя А. І. Жураўскі, П. В. Масьленікаў і Г. В. Штыхаў.

Паважную засьцярогу даводзіцца зрабіць і пра спосаб разьмяшчэньня дрэварытаў у альбоме. У камэнтарах Л. Баразна спробваў, за прыкладам М. Шчакаціхіна, даць сваю сюжэтна-мастацкую „сыстэматызацыю” дрэварытаў Скарынавых выданьняў, ды, „для лепшага іх успрыманьня й аналізу”, падзяліў дрэварыты аж на пяць групаў. Наколькі гэты падзел штучны меркаваць можна зь ягоных-жа словаў: „Фактычна паміж другой і трэцяй групамі гравюр істотнай розь-

ніцы няма... да трэцяй групы можна аднесці тыя, дзе асноўная дзея перанесеная з цэнтру ў левы куток”.

Кажны аўтар пры разглядзе дрэварытаў, пэўна-ж, можа іх адвольна сабе групаваць, „сыстэматызаваць” пасвойму. Бада гэтым разам тая, што Л. Баразна дрэварыты на свой лад перагрупаваў ня толькі ў сваім разглядзе, але й зьмяшчаючы іх у альбоме. Гэтым тая аўтэнтычная чароднасьць, у якой дрэварыты зьяўляліся ў выданьнях Скарыны й у якой яны хіба-ж і паўставалі, разбураная. У выніку, дрэварыты што друкаваліся найпасьней — віленскія 1522 году з МАЛОЙ ПАДАРОЖНАЙ КНІЖКІ — апынуліся пасярэдзіне дрэварытаў праскае 1517-1519 гадоў Бібліі. І дрэварыты праскія татальна ператасаваныя, без аніякае ўвагі на чароднасьць зьяўленьня іх у друку, а значыцца й паўстаньня.

Гэткае пераблытаньне арыгінальнае чароднасьці напэўна нікому не дапаможа ў „лепшым успрыманьні й аналізе” дрэварытаў, як дарма спадзяваўся ўкладальнік альбому. Куды лягчэй было-б прасачыць эвалюцыю прыёмаў рысаваньня мастака якраз пры строга захаванай чароднасьці зьяўленьня дрэварытаў, ды, асабліва, не перамешваючы праскія зь віленскімі.

Спрэчны таксама вельмі пагляд Баразны, што мастаком, які рысваў усе праскія дрэварыты Скарынавых выданьняў, колькідзiesiąт іх заставаў ды соткі аздобных ініцыялаў, гэта сам доктар Скарына. Думку гэтую ціраз выказвалі, яшчэ ад мінулага стагодзьдзя, і аўтары іншыя, хоць ніякіх канкрэтных на гэта довадаў ніхто ніколі ня прывёў. У кардынальнай супярэчнасьці з гэтым паглядам стаіць факт, што ў левым ніжнім куце Скарынавага партрэта зь ягонай Бібліі дадзена манаграма, якую звычайна адчытваюць як складзеную зь літараў МЗ, хоць у запраўднасьці ў ёй тры літары — МТЗ. Гэта выяўна манаграма таго мастака, які партрэт рысваў.

Паколькі тымсамым стылем і манерай, як партрэт Скарыны, выкананая й большыя іншых дрэварытаў праскае Бібліі, з гэтага вынікае, што МТЗ, ці МЗ, і быў ці адзіным, ці, найменш, галоўным мастаком друкаваных у Бібліі дрэварытаў ды заставаў. Хто, які мастак скаваны пад літарамі манаграмы — ніхто яшчэ не раскрыў, хоць спробу выясьніць гэта рабіў у 1888 ужо годзе Валадзіміраў. Ды фактам ёсьць, што манаграма складаецца ня з першых літараў імя й прозьвішча доктара Францішска Скарыны, а, значыцца, ня ён аўтар і свайго партрэта, і ўсіх іншых, ці, найменш, большыні дрэварытаў праскае Бібліі.

Супярэчнасьць тэзы пра Скарынавае аўтарства дрэварытаў Бібліі з дадзенай на адным з гэтых дрэварытаў не ягонай манаграмай, Л. Баразна намагаўся давесці да нейкае

суладнасьці тым, што манаграму збыў словамі: „вэнзель зь літар М і 3”, які, паводля ягонае дагадкі можа азначаць „Малеванне зьдэлаў” або „Малеванне жыздзитель”. Дадзены-ж пад партрэтам напіс вязьзю „Доктар Франціско Скорина” Л. Баразна назваў „подпісам мастака”. Напіс гэты, тымчасам, толькі звычайнае, гэнымі часамі часта мастакамі на партрэтах падаванае, паясьненне, хто, якая асоба на рысунку прадстаўленая. Дык гэта ніякі „подпіс мастака”. Цяпер падобныя напісы даюцца звычайна не на самых партрэтах, але друкам пад імі.

Калі ўзяць на ўвёт з аднаго боку лік дрэварытаў у Бібліі, больш 40, яе колькідзсят заставіцаў ды соткі дрэварытных ініцыялаў, а з другога даволі кароткі час друку 23 біблійных кнігаў у Празе — два з паловай толькі гадоў, — трэба прызнаць, што праектаваць, рысаваць ды й рэзаць у дрэве гравюры самому Скарыну, пры ўсёй вялікай адміністрацыйнай і рэдакцыйна-выдавецкай працы, было бадай не пад сілу. Ляжалі-ж на ім адказныя ды працаёмкія іншыя абавязкі — перакладаньне тэкстаў біблійных кнігаў, пісаньне прадмоваў ды камэнтараў, чытаньне кароткіх шпарка друкаваных кнігаў, падрыхтова друкарні ды дагляд усяго працэсу друкаваньня. Для чалавека аднаго, навет і вельмі складанымі масавымі працавітага, як доктар Скарына, займацца пры ўсім гэтым яшчэ й праектаваньнем, рысаваньнем ды выразаньнем дрэварытаў, дрэварытаў часта зь вельмі складанымі масавымі сцэнамі, было-б станоўка зашмат.

У сваёй кампазыцыі, рысунку, выкананьні дрэварыты праскае Бібліі трактаваньня з асабліва вялікай увагай да кожнае дэталі, кожнага штрыха. Гэта-ж сказаць трэба й пра заставіцы ды ініцыялы. З гэтага відаць, што выкананьня яны прафэсійным мастаком, мастаком, які меў за сабой добрую школу ды шмат гадоў практычнага дазнаньня ў галіне кніжнае ілюстрацыі. Каб доктар Скарына, які спачатку студыяваў „навуку вызваленьня”, пасля-ж мэдыцыну, меў час і магчымасьць гэтак грунтоўна авалодаць яшчэ й майстроўства дрэварытнага мастацтва, ягоны жыцццяпіс ніякіх паказаньняў на гэта не дае.

Калі ўжо дапушчаць, што доктар Скарына быў і ілюстратарам сваіх выданьняў, дык можна было-б прыпісваць яму аўтарства дрэварытаў віленскіх, і толькі мо некаторых, але ня ўсіх, праскіх. Хоць і на падмацаваньне згоды пра Скарынавае аўтарства віленскіх дрэварытаў ніякіх канкрэтных довадаў няма, ды з такім паглядам не стаіць і ў супярэчнасьці манаграма МТЗ, ці МЗ, бо на віленскіх дрэварытах ніякае манаграмы мастака няма. Да гэтага віленскія дрэварыты — і ілюстрацыі, і заставіцы, і ініцыялы, — маюць крыху іншы характар як праскія. Істоту адрознасьці азначаць можна ня гэтак яркава ў іх выражанымі, як у дрэварытах

праскіх, рэнэсансавымі прыкметамі. Вось з гэтых меркаваньняў Скарынавае аўтарства віленскіх дрэварытаў, ды мо й некаторых праскіх, магчымае. Пытаньне, што ў сваіх выданьнях рысаваў сам Скарына стаіць яшчэ да высьсьненьня дасьледнікам Скарынавае выдавецкае спадчыны.

Не зважаючы на ўсе хібы, недагледы ды выказаньня і ў уводным артыкуле, і ў камэнтарах вельмі спрэчныя пагляды, кніга — паважны ўклад у скарынаведзе. Найбольшая яе каштоўнасьць — самыя рэпрадукцыі дрэварытаў. Сабраная ўрэшце ў блізу камплетнай паўніні ды выдзена тыражом 5000 экзэмпляраў, мастацка-графічная спадчына доктара Скарыны стае цяпер даступна ўсім, і галоўна — шырокім колам мастацтваведаў і дасьледнікаў гісторыі друку.

З высокакаснага выкананьня дрэварытаў праскае Бібліі меркаваць можна, што мастак, які іх стварыў, напэўна шмат рысаваў ужо й перад гэтым. Ня спынілася хіба-ж ягонае мастацкая дзейнасьць і з ад'ездам доктара Скарыны з Прагі. Дык сьляды ягонае творчае працы павінны быць нейдзе ў Чэхіі, Нямеччыне, ці нейкім іншым краі. Трэба за імі толькі добра разглянуцца, трэба іх адшукаць.

Вось кніга Скарынавых дрэварытаў, калі трапіць у рукі гісторыкаў-адмыслоўцаў кніжнае ілюстрацыі захаду Эўропы першае палавіны XVI ст., можа дапамагчы да высьсьненьня, хто скрыты пад манаграмай МТЗ. Дасьледнікі Скарынавае выдавецкае спадчыны чакаюць даўно на выяўленьне імя таго таленавітага мастака, які стварыў гэтыя выдатныя гравюры, і між імі знакаміты партрэт выдатнага вучонага Беларусі — доктара навукаў вызваленьня і мэдыцыны, Францішка Скарыны „з слаўнага града Полацака”.

С. Брага

¹ Сымон Брага. Партрэты доктара Скарыны („Конадні”, кн. 7. Нью Ёрк — Мюнхен, 1963, б. 144).

² Палеографічныя сьнімки шрыфтоў. Москва, 1836, табл. III, № 4.

³ Е. Немировский. Альбом старопечатных гравюр („В мире книг”, № 2. Москва, 1973, б. 74).

⁴ Мікола Пічкаціхін. Гравюры і кніжныя аздобы ў выданьнях Францішка Скарыны (У зборніку: Чатырохсотлецьце беларускага друку, 1525-1925. Інстытут беларускае культуры. Менск, 1926, б. 195).

Грамоти XIV ст. Упорядковання, вступна стаття, коментарі і словники-показчики. М. М. Пенцак Академія наук УРСР. Пам'ятки української мови. Київ, Видавн. „Наукова думка”, 1974, 256 б.

Мета видання, як кажацца ў прадмове, даць для моваведных патрэбаў зборнік тэкстаў тых граматаў XIV ст. ўсходняславянскіх ды сумежных зь імі земляў”, у якіх „выражаныя азнакі ўкраінскае мовы”. Пра прыніцышы, якімі кіраваўся ўкладальнік зборніка пры падборы граматаў для перадруку, у прадмове сказана:

XIV стагодзьдзе пакінула цімала граматаў розных усходняславянскіх ды сумежных зь імі земляў. У гэтым выданні зьмешчана іх 84. За падставу для вызначэння дакумэнту як памятки з больш ці менш выражанымі азнакамі ўкраінскае мовы паслужылі гістарычныя й моваведныя навуковыя працы ў якіх ёсць на гэта аргументы. Зразумела, што гэтыя аргументы ня можна ўважаць раўнавартаснымі, таму што яны ня маюць аднолькавых крыніцаў, а часта й дастатковае пераконлівасці. Але, паколькі выданьне памятак яшчэ не разьвязвае адпаведных тэарэтычных праблемаў зь гісторыі ўкраінскае мовы (яно толькі дасьць пэўны матэрыял для дасьледаваньняў), нам выдавалася дамэтным выкарыстаць і найменшыя довады як падставу для таго, каб залічыць той ці іншы дакумэнт да памятак ўкраінскае мовы.

З вышэй сказанага бачым, што падбіраліся граматы для кнігі бязь нейкае крытычнае моваведнае правэркі, каб сьцьвердзіць ці й запраўды „азнакі ўкраінскае мовы” ў іх ёсць. Зборнік складаўся спосабам механічным: зьмяшчаліся ўсе тыя граматы, пра якія нехта каліколучы напісаў, што ў іх ёсць ўкраінскія асаблівасці, навет калі гэта было напісана й не моваведам ды без „дастатковае пераконлівасці”. Для ўкладальніка даволі было навет „найменшых довадаў”, каб грамату залічыць да „памятак ўкраінскае мовы”.

Перагляд граматаў кнігі паказвае вынік гэткага ня крытычна-моваведнага, але рэгістрацыйна-механічнага падбору тэкстаў. Кідаецца найперш у вочы, што бальшыня граматаў зборніка паходзіць наагул ня зь земляў ўкраінскіх, але з краёў сумежных ды часта з прастораў ад Украіны вельмі далёкіх. З 84 усіх граматаў кнігі больш за 30 напісана на землях беларускіх, каля 20 у Польшчы, Малдавіі ды іншых краях, і толькі 34 граматы паходзяць зь земляў ўкраінскіх.

Граматы кнігі беларускага прастору пісаныя ў Лаўрышаве й Нягневічах пад Наваградкам, у Горадні, Троках, Вільні, Маладэчне, Менску, Полацку ды мясдох іншых, ці бо на ўсёй беларускай тэрыторыі. Калі-ж браць на ўвагу мясцо-

васьці, справы якіх у граматах крапаюцца, ды асобаў, ад імя якіх яны выстаўлены, дык у кнізе знойдзем граматы князёў полацкіх выстаўленыя полацкім манастыром (68, 74, 76), граматы князёў смаленскіх і мсьціслаўскіх, запісныя граматы Лаўрышаўскаму манастыру, што каля Наваградка (13, 35, 84, 85).

Ммат у кнізе граматаў вялікіх князёў літоўскіх. Князі-ж гэтыя, як ведама, узгадоўваліся ў традыцыях беларускай культуры й у сваіх канцэлярыях мелі беларускіх пісцоў, якія ім рэдагавалі й пісалі граматы. Таму мова граматаў гэтых князёў, калі іх яны выстаўлялі ня ў Вільні й навет і вонках беларускай тэрыторыі, тагачасная беларускае пісьмовая мова. Прыклад гэтага — выстаўленыя ў Кракаве граматы князя Ягайлы, або пісаныя ў Луцку граматы князя Вітаўта.

Бальшыня граматаў кнігі сваім зместам да земляў ўкраінскіх някага, навет і пасярэдняга дачынення ня мае. Прыклады: полацкая грамата 1399 году князя Вітаўта выстаўленая купцом Рыгі ў справе гандлю з купцамі Полацку; Вітаўтавыя граматы выдадзеныя віленскаму біскупу, ды шмат іншых. У кнізе зьмешчаныя й угода Кейстута ды іншых князёў літоўскіх з польскім караём Казімерам; угода Альгерда, Кейстута і князя смаленскага з князямі брацкім ды цверскім; пісаная ў Вільні ўгода Ягайлы з князем смаленскім, ды падобныя.

Наколькі граматы перадрукаваныя без „дастатковае пераконлівасці”, што яны ўкраінскія сваёй моваю, меркаваць можна з таго, што ў зборнік трапіў і вялікі лік граматаў, якія гэтка выдатны знаўца беларускае мовы, як Аўхім Карскі, уважаў за памятку якраз мовы беларускай ды зь іх браў прыклады старое беларускае пісьмовае мовы калі пісаў сваіх „Беларусаў”.

Стагодзьдзе XIV для земляў ўкраінскіх пара вельмі цяжкая. Зьнішчаны, заняпалы Кіеў 122 гадоў знаходзіўся пад татарами, пакуль у 1362 годзе яго ня вызваліў князь Альгерд ды не далучыў да Вялікага Княства Літоўскага. Землі Галіцыі зь Львовам у палавіне XIV ст. захапіла Польшча. Спустошаныя на вялікіх прасторах татарскімі няспыннымі рабаўнічымі наездамі ўкраінскія землі перажывалі тады пару асабліва цяжкага эканамічнага й палітычна-культурнага заняпаду. Таму ня дзіва, што ўкладальнік зборніка стаў перад цяжкім заданьнем — скуль узяць ўкраінскія граматы, каб запоўніць бачныя невялікае навет кнігі.

Давалася ў зборнік улучыць, на падставе „найменшых довадаў”, вялікі лік граматаў і дакумэнтаў пісаных на землях не ўкраінскіх, не ўкраінскаю моваю, ды асабліва шмат граматаў беларускіх і месцам паходжаньня, і моваю. Вось

гэтак у выданні Акадэміі навук Украінскае ССР з'явілася кніга, на якой зь ня меншым абгрунтаваньнем можна было-б паставіць і загалолак „Памяткі беларускае мовы”. Ня шмат зь перадрукаваных у зборніку граматаў, калі ня лічыць каля 20 галіцкіх, не падыходзіла-б пад гэткі загалолак кнігі.

Р. Максімовіч

George Y. Shevelov. *Belorussian versus Ukrainian: Delimitation of Texts before A.D. 1569* (The Journal of Byelorussian Studies. London, vol. III, №2, 1974. pp. 145-156).

Аўтар — ведамы мовавед, прафэсар славянскіх моваў Каломбійскага ўнівэрсытэту ў Нью Ёрку. Апрача публікацыяў агульных з славянскае філялёгіі, Г. Ю. Шэвлялёў, які паходзіць з Украіны, выдрукаваў і шмат працаў, што кранаюць розныя праблемы ўкраінскае мовы. Мае ён і колькі важных публікацыяў з галіны мовы беларускай. Кніжным выданьнем у 1953 годзе выйшла ягоная праца *The Problems in the Formation of Belorussian*. Лінгвістычна шырокі навуковы круггляд з глыбокім уніканьнем у праблемы гістарычнага разьвіцьця моваў славянскіх, і асабліва ўсходняславянскіх, пры адначаснай добрай ведзе моваў украінскай і беларускай, дае аўтару ўсе дадзеныя канечныя для аўтарытэтнага разгляду складанага пытаньня пра спосаб разьмежаваньня старых беларускіх і ўкраінскіх пісьмовых памятак.

Спрэчкі, як разьмежаваць беларускія й украінскія тэксты часу ад канца XIV й да XVII стагодзьдзя, вядуцца ўжо блізу сто гадоў і, тымчасам, бяз выніку. Як кажа аўтар, у дыскусіі выказваліся А. Карскі, П. Жытэцкі, В. Ластоўскі, Н. Амелчанка, Е. Тымчанка, І. Агіенка, А. Жураўскі, Л. Шакун, Л. Гумецкая, В. Струмінскі, П. Плюшч, Ф. Жылка, А. Мартэль, Х. Станг, М. Жаўтабрух, П. Тымашанка ды іншыя.

Даходзяць да гэтага тыя, што ўдзел у дыскусіі бралі пасярэдня, вызначаючы той ці іншы тэкст як беларускі або украінскі — справа сама сабой быццам бязьвінная, калі робіцца гэта мімаходзь, ды яна можа мець паважныя кансэквенцыі, калі пры верагоднай публікацыі мова тэксту вызначаецца першы раз. Прыклады гэтага: граматы XIV-XV стагодзьдзяў, якія выдаў В. Розаў — „Украінскі грамоты” (Кіеў, 1928) — ці ўсе яны ўкраінскія? І. Агіенка ўвёў у навуковы зварот Апостала ды Пасланьні з Крэхіва, публікуючы вялікую кнігу пад загалоўкам „Украінска літаратурна мова XVI ст.”, І. Крэхівскі Апостол 1560-х рр.” (Варшава, 1930) — ці гэты тэкст запраўды ўкраінскі? „Граматыка словенска” І. Ужэвіча ўлу-

чаная І. Біладзідам у сэрью „Пам’яткі украінскай літаратурнай мовы XVII ст.” (Кіеў, 1970), ды выданая як „перша граматыка власнае украінскай мовы”. Ці яна гэтакія? Дашкевіч апублікаваў турэцкія дыпляматычныя лісты гадоў 1541-1543 як быццам-бы напісаныя ўкраінскаю мовай. Яны безь ніякіх сумленьняў беларускія. Як ведама, зь беларускага боку падобныя протэсты меў Ластоўскі.

Гэткія „анэксіі” тым, хто іх чыніць, праўдападобна здаюцца важнымі для ўзьявічваньня культурных традыцыяў дадзенага народу, хоць у істоце яны пазбаўляюць гэты народ свае запраўднае гісторыі, бо пад цяжарам чужых элемэнтаў ейная будыніна ўгінаецца ды навет развальваецца. Гэта вось сталася зь раньняй гісторыяй расейскае мовы: яна вельмі здэфармаваная ды як навуковая цэласць блізу я ёсць дзеля масавага ўлучэньня ў яе нерасейскіх дадзеных. Трымаецца яна як бяскрытычна прыняты падбор супярэчлівых у істоце пшамтаў, якія трымае разам сіла пазанавуковага ціску. Падобны стан можа лёгка зайснаваць і ў гісторыі ўкраінскае ды беларускае моваў і літаратураў сярэдняга пэрыяду, калі нацыяналістычная пражэрлівасьць ня будзе раскрытая як адзін зь сяміх сьмяротных грахоў. Самаабдарваньне коштам суседа большь небясьпечнае за dona Danaorum.

Небясьпека анархіі ў гісторыі сярэдня-ўкраінскае ды сярэдня-беларускае моваў накладае абавязак вярнуцца да стагадовае дыскусіі ды спрабаваць глянуць нанова на яе й на ейную праблему. Выглядае, што апрача добрае волі, якая, трэба дапушчаць, ёсць па абодвух баках, патрэбная ня нейкая рэвалюцыя ў падыходзе да пытаньня, але толькі большая прэцызійнасьць у вызначаньні розных аспектў праблемы. Пры разьмяжоўваньні беларускіх ды ўкраінскіх тэкстаў сярэдняга пэрыяду існуюць найменш тры магчымыя падыходы, і важна вельмі іх ня бытаць. Тэксты можна азначаць і класіфікаваць з гледзішча гісторыі літаратуры, гісторыі стандартнае мовы ды гісторыі мовы гутаркавай (б. 145-6).

Літаратурныя праблемы пары крануць у артыкуле коратка. Аўтар уважае, што гаварыць трэба пра „адзіны літаратурны працэс” дадзенага пэрыяду для абодвух краёў, паколькі:

...беларусы ды большыня ўкраінцаў (усе, за выняткам Букавіны й Закарпацця), жылі ў істоце ў вадным краі, належалі да тае самае веры з гэтай самай царкоўнаславянскай мовай, і мелі супольныя інтарэсы ды супольных ворагаў (і нішто гэтак не адзіночыць, як супольныя ворагі!). Ня было ніякіх перашкодаў у вольнай цыркуляцыі ідэяў, кнігаў, людзей... (146).

Літаратурны працэс пэрыяду можна было-б найбольш здавальняюча прадставіць як гісторыю гэтых павязаных міжсобку культурных цэнтраў як Вільня, Заблудава, Астрог-Дэрмань, Львоў, пазьней Ворыта-Куцейн ды іншыя (147).

Аўтар уважае, што справа падобная, хоць і больш складаная, і з стандартнаю моваю, ці, дакладней, стандартнымі мовамі: царкоўнаю ды сьвецкаю. Царкоўнаю моваю засталася ў істочце царкоўнаславянская ня толькі ў літургічных кнігах, але таксама і ў арыгінальных творах. Мясцовыя асаблівасці прасякалі ў гэтыя тэксты, але нясьведама. Калі-ж ход пра сьвецкую мову, дык Г. Ю. Шэвчэў уважае, што:

Калі заставацца ў межах пары, што канчаецца 1577 годам, ды калі пакінуць з боку вонкавыя ўплывы, пераважна лексычныя й сынтаксычныя паліянізмы, — азначэньне Карскім гэтае мовы як беларускае (зробленае ў 1893 годзе!) прынцыпова правільнае. Ісці можна навет і далей ды казаць пра ейную паўночна-цэнтральную беларускую дыялектную аснову...

Пагляд, быццам беларуская ды ўкраінская мовы былі ў гэтай стандартнай мове сьведама сынтэзаваныя, неадпаведны. У віленскай вялікакняжскай канцылярыі, дзе гэтая мова фармавалася, для гэтакага сынтэзу ня было ўмоваў. Парафразаючы папулярную прымаўку, тарнавалася тут правіла *Cuius caput eius lingua*. Да гэтага ды куды важнейшым было тое, што ў часе, пра які тут ход, за выняткам першых дзесяцігодзьдзяў фармаваньня гэтае мовы, у тэкстах, што напісаныя ў Вільні й ейных ваколіцах, ўкраінскія асаблівасці няма.

У беларускую стандартную мову ўкраінцы, калі ёю карысталіся, час-часом уводзілі некаторыя ўкраінскія асаблівасці, дакладна таксама, як было гэта й з мовай царкоўнаславянскай. У гэтых выпадках можна гаварыць пра ўкраінізмы ў гэтай мове... (147-8)... (Мова гэтая) была супольнаю мовай для беларусаў і ўкраінцаў так, як царкоўнаславянская мова была іхнаю стандартнаю моваю царкоўнаю... У гісторыі беларускае ды ўкраінскае літаратурных моваў уважаць яе трэба за адну мову, мову, што сфармавалася ў паўночна-цэнтральнай Беларусі... Калі нехта гаворыць пра ўкраінскую літаратурную мову XVI стагодзьдзя (разглядаючы пэрыяду), сьведама ці нясьведама ўжывае друсонавы тэрмін. Гэта правільна, калі разумеецца пад гэтым мова, якую ўжывалі ўкраінцы; памылкова, калі разумеецца стандартная мова, заснаваная на ўкраінскіх дыялектах ды сфармаваная ўкраінцамі для свайго карыстаньня. Гэтае ўкраінскае літаратурнае мовы ў гэтым часе ня было (149).

У вадваротнасць да адзінаства стандартнае пісьмовае мовы, бязь ніякіх сумляваньняў ня было адзінаства ў мове гутарка-

вай. І ня была яна таксама нейкім толькі зборам рэгіянальных дыялектаў. Гэтыя дыялекты, поўна-ж, існавалі, ды яны выяўлялі падпарадкаваліся больш агульным узорам... Гісторыка-фналягіі, сынтаксу ды лексыкі гэтых моваў не павінна ўводзіць у блуд рэальна-аднароднасьць пісьмовае мовы...

Сяньня мы ня ў стане правесці размежаваньня тэкстаў, абшрахоўчыся на розьніцы ў слоўніку. Але немагчыма згадзіцца й з Жураўскім, калі ён кажа, што поўнае размежаваньне будзе магчымае толькі пасля выхаду старабеларускага ды стараўкраінскага гістарычных слоўнікаў. Гэта стаўляньне возу перад канём. Каб мець гэтыя слоўнікі, трэба найперш ведаць, якія тэксты для якога скарыстаць. Размежаваньне бясспрэчна мусіць папярэджаць укладаньне...

На пачатку, размежаваньне тэкстаў сяньня ў прынцыпе магчымае. Для вялікага ліку тэкстаў яно можа быць праведзенае на аснове фанэтычных ды правапісных асаблівасцяў... (149-50).

Для размежаваньня беларускіх ды ўкраінскіх тэкстаў пэрыяду Г. Ю. Шэвчэў суліць браць на ўвёт дзевяць аднакаў-заменаў у пісьмовай мове ды шэсьць найчасцей сустраканых у ёй водхінаў-памылак. **Замены** аўтар падае гэтакі:

1) Замена літары **ѣ** на **е** ўва ўсіх становішчах сьветчыць пра беларускасьць паходжаньня тэксту, захаваньне літары **ѣ** ўва ўсіх становішчах — пра ўкраінскасць, захаваньне **ѣ** толькі ў становішчах пад націскам пры замене яе на **е** не пад націскам — пра паходжаньне з тэрыторый палескіх гаворак, пераходных ад беларускае да ўкраінскае мовы.

2) Замена старых злучэньняў **ръ і рь** на **ры** ў становішчы паміж зычнымі сьветчыць пра беларускасьць або палескасць паходжаньня тэксту, замена іх на **р** — пра ўкраінскасць.

3) Рафлекс старога **ѣ** насаваго (як польскае **e**) як літара **я** сьветчыць пра беларускасьць або палескасць, як літара **ѣ** — пра ўкраінскасць.

4) Замена літары **ѣ** на **и** (і) ў укосных склонах займеньніка (**у**) **весь** сьветчыць пра беларускасьць або палескасць, захаваньне **ѣ** — пра ўкраінскасць.

5) Заканчэньні некаторых праслоўяў на **-куле/-куль, -туле/-туль** (зь літарай **у**) сьветчыць пра беларускасьць (або, магчыма, палескасць), а на **-коле/-коль, -толе/-толь** — пра ўкраінскасць.

6) Часьцейшае ўжываньне літары **ѡ** пасля зазубных („шыпчых“) больш сьветчыць на карысьць беларускасьці паходжаньня тэксту, часьцейшае ўжываньне літары **ѡ** — на карысьць ўкраінскасці (**жона** — **жена**).

7) Дыспалатызацыя (зацьврдзеньне) **р** у напісаньнях **ръ, ры, ра, ру** заміж **рь, ри, ря, рю** сьветчыць больш на ка-

рысьць беларускасці або палескасці паходжання тэксту й менш — на карысць украінкасці (урад — уряд).

8) Дыспалітызацыя зазубных больш сьветчыць на карысць беларускасці або палескасці.

9) Канчатак роднага склону множнага ліку заўсёды ў выглядзе -ей больш сьветчыць на карысць беларускасці, ужываньне канчату -ый побач зь -ей — на карысць украінкасці.

Замены 1-6 праводзіліся больш рэгулярна, як замены 7-9. У вадрознасьць ад заменаў, водхіны ад традыцыйнага правапісу ніколі не стасаваліся сыстэматычна, ды й зьяўляліся яны ў тэкстах ня сьведама, але як незнарочны адбітак запраўднае вымовы. Зьвяртаць трэба ўвагу на гэтыя водхіны:

1) Аканьне ў тэкстах беларускага паходжання пры ня-аканьні ў тэкстах паходжання ўкраінскага або палескага.

2) Адрозьніваньне літараў і ды ы ў тэкстах беларускага паходжання, блытаньне іх у тэкстах паходжання ўкраінскага й часткава палескага.

3) Канчатак -е ў зборных назоўніках ніякага роду ў тэкстах беларускага або палескага паходжання пры канчату -я ў тэкстах паходжання ўкраінскага.

4) Прыстаўное в у тэкстах беларускага паходжання.

5) Большы нахіл замяняць літару и на ы на пачатку словаў пасля прыназоўнікаў у тэкстах беларускага паходжання.

6) Замена л на в пасля о з ь і перад зычнымі (і ў мужчынскім родзе адзіночнага ліку прошлага часу) у тэкстах раньняе пары дадзенага пэрыяду сьветчыць на карысць беларускасці іхнага паходжання.

Аўтар уважае, што пры дапамозе вышэй пададзеных заменаў ды водхінаў вызначаньне беларускасці або ўкраінкасці тэкстаў дадзенае пары магчымае ды часта зусім ня цяжкае. Г. Ю. Шэвчэў кажа:

У супаставе зь імі ня можа бадай быць сумляваньняў што да беларускага характару гэтых аповесьцяў, як Трыстан, Гвідон, Атыла, Троя, Страсьці Хрыстовы, Пра Трох Каралёў, О умучаньні Пана нашага Есу Крыста, ды бальшыні твораў жудоўствуючых (з выняткам магчыма Шэстакрылу, Тайная тайных ды Кнігі Эстэры). Гэтыя тэксты ў істоце вольныя ад якіхколіх ўкраінскіх заменаў ці водхінаў.

З другога боку існуюць тэксты бяспрэчна ўкраінскія, як Перасопніцкае Евангелье 1556-1561 гадоў ці Евангелье 1560 году зь Вербы. Але чыста ўкраінскія тэксты рэдкія; часцей даводзіцца мець справу з тэкстамі, якія спалучаюць украінскія й беларускія асаблівасьці. Гэтыя тэксты паходзяць звычайна, хоць не заўсёды, з Украіны... (152).

Для часу да 1569 году характэрна, што ўкраінскія копіяў зь беларускіх арыгіналаў болей як наадварот дзеля вядучае палітычнае ды культурнае ролі якую мела перад Люблінскай вуніай паўночная, беларуская частка Вялікага Княства Літоўскага.

Дарма было-б вёсьці спрэчкі пра тое, якімі — беларускімі ці ўкраінскімі — наклеякамі пазначыць, выходзячы з гістарычнае фаналёгіі, марфалёгіі ці сынтаксу, тэксты моўна мяшаныя. Давядзецца прызнаць іхны мяшаны характар ды выкарыстоўваць іхныя украінзмы для гісторыі ўкраінскае мовы, іхныя-ж беларусызмы для гісторыі беларускае мовы... (153).

Справа ясная, што канкрэтныя сьпісы ўкраінскіх ды беларускіх тэкстаў XIV й XV стагодзьдзяў сяньня ўсё яшчэ толькі ў сфэры жаданьняў. Гэта заданьне ня лёгкае, і ў гэтых сьпісах будучь, ды і мусяць быць, — дзеля мяшаных тэкстаў, — некаторыя паўторы. Ды гэткае размежаваньне правесці мы цяпер у стане. Для гэтага нарасла ўжо выстацальная колькасць веды. Патрэбная толькі стрыманасьць ды дысцыпліна (154).

Вось гэтыя галоўныя думкі Г. Ю. Шэвчэва пра разгляданую ім праблему. Калі ход пра літартурны працэс часу да 1569 году, які аўтар уважае за адзіны для земляў беларускіх й ўкраінскіх, дык нельга забывацца пра дамінуючую ў ім ролю культурна-духовых цэнтраў Беларусі. Літаратурная актыўнасьць на землях украінскіх да 1569 году была вельмі-ж сьціплая. У вагульным літаратурным працэсе ейная роля была невялікая, пэрыфэрычная, „украінная”.

Згаданы аўтарам Астрог-Дэрман як літаратурна-духовы асяродак выявіўся адно пасля заснаваньня ў 1570-х гадох князем Астроўскім астроскае школы. Тагачасны-ж Кіеў гістарычнымі абставінамі быў зьведзены да ролі памежнага „ўкраіннага” абароннага замку Вялікага Княства Літоўскага для стрымваньня татарскіх наскокаў і жыў пад бязупынным загрозай.

Яшчэ ў 1482 годзе татары захапілі й сам Кіеў, зрабавалі ды спалілі места й замак, жыхароў пагналі ў няволу ды страшэнна спустошылі вялікія прасторы навакольных земляў. І пазьней, блізу кожнага год і аж да палавіны XVI ст., татары рабаўнічымі наездамі нясутынна спустошылі паўдзённыя ўкраінныя землі Вялікага Княства. Пра разьвіццё ў гэтых абставінах у Кіеве нейкага паважнейшага культурна-духовага жыцьця не магло быць і гутаркі.

Калі-ж ход пра Львоў, які ад палавіны XIV ст. знаходзіўся ў валоданьні Польшчы, пра яго вось што кажа М. Грушэўскі: „Львоўская „сталічная” Русь... у XIV і XV ст. была цалком незначною вялічынёй”. Паводле складу жыхароў,

прызнае Грушэўскі, места тады ня было і ўкраінскім. Украінцы ў Львове жылі толькі:

... у праваслаўным гетто, малым „рускім раёне”, у які замкнула русінаў — у суседстве гетто жыдоўскага — прывілеяванае каталіцкае мяшчанства, ня пушчаючы на „рынак”... Складаўся ён з кароткае вуліцы, што вяла ад рынку на ўсход ды дагэтуль захавала назоў „Рускай”, і яшчэ кароткай пераходнай, што цяпер завецца Бляхарскай...¹

Пра самое літаратурнае творства таго часу на ўкраінскіх землях М. Грушэўскі выказваецца гэтак:

З гледзішча кніжнае прадукцыі... стагоддззі XIV, XV і першая палавіна XVI, усё яшчэ сцвяленца перад вачыма даследніка гэткаю пустою бесплоднай пустыняй, што ён бянтэжыцца, стае, баючыся пушчацца ў пазбаўленую ўсякіх ар'ентацыйных знакаў пустэчу.²

Дык ня дзіва, што вялікую частку тому 5-га свае „Гісторыі ўкраінскае літаратуры”, тому, які абыймае час XV-XVI ст., М. Грушэўскі быў змушаны запіўніць разглядам літаратурных твораў, што паўсталі на беларускіх землях, былі напісаныя беларускімі аўтарамі ды беларускаю моваю. Разглядае ён іх як „тыповыя” ды „характэрныя” і для літаратурна-духовых працесаў таго часу на ўкраінскіх землях. У томе шмат месца адведзена гэтакім ведамым аўтарам з гісторыі старога беларускага літаратуры, як Скарына, Будны, Цяпінскі, Кміта-Чарнабыльскі, Рымша, Мялешка ды іншыя. Разглядаюцца ў ім і летапісы Вялікага Княства Літоўскага, а таксама аповесці аб Трыстане, Троі, Трох Каралёх ды іншыя, якія Г. Ю. Шэвчэў уважае якраз за бяспрэчна беларускія.

Істотная змена зайшла толькі пасля 1569 году. Калі ход пра Львоў, дык у выніку захопу Польшчаю ўкраінскіх земляў Вялікага Княства Літоўскага ў часе Люблінскае вуні, дастаў ён на поўначы ды ўсходзе вялізнае прастораю ўкраінскае „заплечча”. З далучаных да Польшчы земляў львоўскае ўкраінскае духавенства і мяшчанства мела цяпер вялікае эканамічнае, рэлігійнае і нацыянальна-палітычнае падтрыманьне, першым чынам ад гаспадарска магутных, палітычна ўплывовых праваслаўных магнатаў новадалучаных земляў. У выніку, пасля Люблінскае вуні Львоў хутка ўзняўся да пазыцый гістарычна важнага рэлігійнага і культурна-асветнага ўкраінскага асяродку. Да году-ж 1569 гэта — „нязначная вялічыня”.

Пераходзячы да закранутых аўтарам пытанняў мовы, найперш трэба адзначыць правільнасьць заўвагі пра няма-

тазгоднасьць чакаць для „поўнага разьмежаваньня” тэкстаў на выхад старабеларускага ды стараўкраінскага гістарычных слоўнікаў, як раіць А. Жураўскі. Пры існуючай тэндэнцыі ня толькі паасобных украінскіх аўтараў, але й Акадэміі навук Украінскае ССР у „памяткі ўкраінскае мовы” удлучаць шляхам „анэксіі” вяліка беларускія граматы, граматыку ўжывіча ды шмат іншых бяспрэчна беларускіх тэкстаў, лёгка здагадацца, што складзены на іхнай аснове „стараўкраінскі” слоўнік разам з запраўды ўкраінскай лексыкай, дасць бадай усю лексыку й мовы старабеларускае. Гэткі слоўнік для разьмежаваньня тэкстаў быў-бы, зразумела, зусім няпрыдатны. У супаставе з такім слоўнікам усе тэксты выглядалі-б на ўкраінскія, беларускіх не засталася-б, „разьмяжоўваць” ня было-б і чаго.

У цэлым, праблема разьмежаваньня тэкстаў пастаўленая аўтарам у роўніцу, у якой яна й павінна быць — строга моваведную, бяз тых ці іншых нацыянальна-патрыятычных меркаваньняў. Разгледжаная яна хоць і каротка, але ўнікліва і фахова, выходзячы з моваведных дадзеных ды культурна-гістарычных абставінаў пары. Важны асабліва запрапанаваны аўтарам падбор тых 15 важнейшых фанэтычна-правапісных адзнакаў, абавіраючыся на якія разьмежаваньне тэкстаў можа быць праведзенае.

Назначаны аўтарытэтным славістам-моваведам канкрэтны спосаб дзеяньня, спадзяёмся, будзе выдатнаю дапамогаю пры разьлітваньні таго пытаньня, дыскусія аб якім вядзецца ўжо сто гадоў.

Р. Максімовіч

¹ Михайло Грушевський. Історія української літератури, т. V. Українська академія наук. Київ, 1926, б. 151-152.

² Тамсама, б. 3.

Aleksandra Bergman. Antoni Łuckiewicz (1884-1946). Szkic biograficzny. („Przegląd historyczny”, Warszawa, zesz. 4. 1974, 667-685).

Зь беларускім палітычна-грамадзкім жыцьцём пад Польшчай міжваенных гадоў А. Бэргман мела блізкую беспасярэдняю сутычнасьць, бо ад 1925 году была сябрам Камуністычнае Партыі Заходняй Беларусі. У розных польскіх і беларускіх выданьнях Польшчы яна апошнімі гадамі надрукавала колькі цікавых артыкулаў зь гісторыі беларускага палітычнага руху XX ст. Ейныя нарыскі пра „Нашу ніву”,

пра Браніслава Тарашкевіча, пра Беларускую Сялянска-Работніцкую Грамаду, пра Камуністычную Партыю Заходняй Беларусі, адзначаюцца багаццем фактаў зацэрпнутых і з архіўных, і з публікаваных матар'ялаў.

І біяграфічны нарыс пра Антона Луцкевіча напісаны з шырокім выкарыстаннем дадзеных з архіваў Вільні, Варшавы, Масквы, вестак узятых з пэрыядычнага друку, інфармацыяў сабраных ад радні Луцкевічаў ды грунтоўнага перагляду публіцыстычнае спадчыны А. Луцкевіча.

Пасля кароткіх даведак аб родзе Луцкевічаў ды пра школьную й універсітэцкую адукацыю братоў Івана й Антона, аўтарка пераходзіць да палітычна-грамадзкае дзейнасці Луцкевіча Антона. Дзейнасць гэтая пачалася ў веку 18 гадоў з заснаваньнем у 1902 годзе Беларускае Рэвалюцыйнае Грамады (перайменаванае праз год на Беларускую Сацыялістычную Грамаду), ды, асабліва, пасля зьяўленьня ад 1906 году „Нашае нівы”, галоўным рэдактарам і публіцыстам якое быў ён.

Матар'ялы Антона Луцкевіча, вельмі рознага характару й зместу, друкаваліся пад рознымі псеўдонімамі, крыптонімамі й бязь іх у кожным нумары „Нашае нівы”. На бачнах тыднёвіка выступаў Антон Луцкевіч — найчасцей пад псеўдонімамі Антон Навіна — і як уніклівы літаратурны крытык. Талент А. Луцкевіча і як публіцысты, і як літаратурнага крытыка, высака цанілі Максім Багдановіч і Максім Гарэцкі.

„Нашаніўскі” час аўтарка ўважае за найвыдатнейшую й найслаўнейшую пару нацыянальна-грамадзкае дзейнасці А. Луцкевіча. Пазнаёміўшыся зь ягонай публіцыстычнай спадчынай тае пары, яна адкідае як памылковыя зьвінавачаньні савецкіх аўтараў А. Луцкевіча ў „буржуазным-нацыяналізм”. Ягоньня пагляды былі народныя, сацыялістычныя й ніколі не „буржуазныя”. Не „буржуазным”, але народна-дэмакратычным быў і галоўны ідэйны кірунак „Нашае нівы”.

А. Бэргман зьвяртае ўвагу на асаблівыя мэтады некаторых аўтараў БССР, якія, калі даюць цытаты з артыкулаў „Нашае нівы” на довад ейнае радыкальнасці, не раскрываюць псеўдонімаў А. Луцкевіча, іхнага аўтара; калі-ж знаходзяць у гэтых артыкулах нейкі „нацыяналізм”, тады псеўдонімы раскрываюць.

Аналягічную зьяву адзначае А. Бэргман і ў выданьнях савецкіх навуковых устаноў. Пры перавыданьні Акадэміяй навук БССР твораў Максіма Багдановіча імя Антона Луцкевіча, дзе яно сустракаецца, або замененае імём Луцкевіча Івана, або зусім выпущанае. Прыкладам, у вершы Багдановіча, што прысьвечаны „пану Антону Навіне”, гэтак імя й прозьвішча пры перадруку рэдактары выпусьцілі (М. Баг-

дановіч. Збор твораў, т. І. Мінск, Акадэмія навук БССР, 1969, б. 228 і 489).

У біяграфічным нарысе адцёмлена нязвычайна шпаркая ў ходзе бурных падзеяў гісторыі эвалюцыі палітычных паглядаў А. Луцкевіча ды й іншых беларускіх дзеячоў тае пары. Эвалюцыя гэтая ішла ад патрабаваньня для Беларусі спачатку мясцовага самакіраўніцтва, пасля — аўтаноміі, і ўрэшце — праз канцэпцыю фэдэрацыі — поўнае дзяржаўнае незалежнасці. Эвалюцыя гэтая адбылася на працягу 15 толькі гадоў ды завяршылася абвешчаньнем 25 сакавіка 1918 году ў Менску незалежнасці Беларускае Народнае Рэспублікі.

Даволі шырока разгледжаны ў нарысе дачыненні польскага ўраду й уладаў, ды асабліва Ю. Пілсудскага, да ўраду Беларускай Народнай Рэспублікі, заўсёды няшчырыя, крывадушныя, з скрытаю мэтай зьліквадаць яго як перашкоду ў наважанай анэксіі заходнябеларускіх земляў. Тагачасны прэзыдэнт Польшчы, І. Падэрэўскі, каб спыніць непажаданую польскаму ўраду дыпламатычную акцыю А. Луцкевіча ў Парыжы ў пару падрыхтоўкі Варсальскае канфэрэнцыі, у жніўні 1919 году запрасіў яго, як прэмера ды міністра замежных спраў БНР, да Варшавы на афіцыйныя перамовы. Калі-ж А. Луцкевіч да Варшавы прыехаў, сам І. Падэрэўскі на другі дзень выехаў да Парыжа, з Луцкевічам навет не прывітаўшыся. Польскія-ж улады не далі А. Луцкевічу візы для павароту да Парыжа, хоць у Польшчу прыехаў ён на запыт галавы дзяржавы, з дыпламатычным пашпартам Беларускай Народнай Рэспублікі ды з польскай дыпламатычнай візай. Тэкст ліста А. Луцкевіча ў гэтай справе да І. Падэрэўскага, узяты з архіву Падэрэўскага, надрукаваны пры канцы артыкулу.

Нарыс выяўляе таксама пазыцыю А. Луцкевіча ў справе камуністычнае інфільтрацыі кіраўніцтва Беларускай Сялянска-Работніцкай Грамады. Ён станоўка быў супраць гэтага ды пратэставаў, калі ў цэнтральную рэдакцыю выданняў Грамады быў уведзены агент Масквы Ян Вабровіч; называў яго „насланым камісарам”. Дзеля разыходжання з правадзірамі Грамады ў справе допуску ў ейнае кіраўніцтва камуністых, А. Луцкевіч у Грамаду й не запісаўся. Паводля аўтарытэтнага сьветчання ў гэтай справе Тарашкевіча, якое знаходзіцца ў ягонай 1933 году рукапіснай аўтабіяграфіі, А. Луцкевіч працаваў толькі ў выданьнях Грамады, як прафэсійны журналіст, сябрам-жа Грамады ён ніколі ня быў. Тарашкевіч кажа, што А. Луцкевіч „сяброўскага білету Грамады не хацеў браць і ня ўзяў”.

Агульная ацэна А. Бэргман Антона Луцкевіча й як грамадзкага дзеяча, і як чалавека, пазытыўная. Паводля яе

А. Луцкевіч сфармаваўся на пачатку стагоддзя найперш як дзеяч нацыянальны, дэмакрат, тыповы прадстаўнік асветніцкага руху; гэтакім ён застаўся і праз усё жыццё... За найбольшы скарб народу ўважаў ён культуру, а сваё заданьне бачыў перш за ўсё ў тварэнні й ахове культурных вартасцяў... Дзейнасць ягонаю можна трактаваць як тыповую для беларускай сацыял-дэмакратыі" (б. 690).

Цікавы пагляд А. Бэргман на сучасныя зьвінавачваньні савецкіх аўтараў А. Луцкевіча ў „нацыяналізьме". Яна кажа:

Чытач крыху знаёмы з праблемамі беларускага руху ведае, што ў прасе левага кірунку на працягу дзесяцігодзьдзяў Луцкевіча трактавалі як нацыяналістычнага дзеяча. Таму можа дзіўна, што ўва ўсёй гэтай працы я старанна высьцерагалася гэткага азначэньня. Уважаю, што ўжываньне такога тэрміну спалучаецца з залічаньнем да сацыяльна правых колаў, Луцкевіч-жа да правых ніколі не належаў. Быў ён нацыяналістым у тым сэнсье, што справу беларускую, ці бо нацыянальную, ставіў над усе іншыя, у гэтым і над справу клясавую" (б. 691).

Свой нарыс пра А. Луцкевіча аўтарка канчае словамі:

ягоныя заслугі для беларускага адраджэнскага руху, для беларускае культуры, выдатныя й бясспрэчныя. Хіба нішто сяньня не стаіць на перашкодзе, каб гэта сьцьвердзіць (б. 692).

Як ведама, для падобнай справядлівай ацэны вялікіх заслугаў А. Луцкевіча перад беларускім народам у Беларускай ССР „перашкоды" ня толькі існуюць, але месца ім у савецкім друку наагул няма.

Прызнаць трэба, што хоць і з прабеламі, часткова дзеля нястачы патрэбных матар'ялаў, біяграфічны нарыс напісаны зь вялікім укладам дасьледнае працы, а ў паасобных пытаньнях і з рэдкай у публікацыях камуністычнага сьвету аб'ектыўнасьцяй. Калі паўстае адначасна й цімала засьцерагаў што да правільнасьці інтэрпрэтацыі ў нарысе прычыннае ўзаемазвязі падзеяў і фактаў, або матываў паступаньня А. Луцкевіча, дык вытлумачыць іх лёгка бяручы на ўвагу абавязак аўтаркі трымацца ўстаноўленых партыйных схэмаў і штампав.

Як заважылі партыйныя штампы на рэдакцыі артыкулу відаць хоць-бы з падобных прыкладаў, калі арышт ды зьнішчэньне ў канцлягярох А. Луцкевіча зьбіваецца кароткім графаўным савецкім з'фэмізмам — „быў інтэрнаваны" (б. 689), або калі аўтарка кажа, што „беларускі эміграцыйны ўрад у 1925 годзе ў Бэрліне разьвязаўся" (б. 682). Урад ня мог у Бэрліне „разьвязацца" дзеля тае простае прычыны,

што сябры ўраду, якія ў Бэрліне ехалі з тым, каб выехаць у БССР, свае міністэрскія мандаты афіцыйна перад гэтым 4. 10. 1925 склалі на рукі старшынёй Рады БНР Пётры Крэчэўскага й таму на „бэрлінскай канфэрэнцыі" ўраду БНР яны не рэпрэзэнтавалі.

Неабгрунтаваны зусім і закід А. Луцкевічу, чаму ён „ня мог зразумець", што займаючы на працэсе Грамады анты-камуністычнае становішча ды запярэваючы сваю прыналежнасьць да Грамады, гэтым пазьней быццам „у вялікай меры аблягчыў санацыі расправу з усім беларускім рухам" (б. 685). Расправа гэтая зусім не залежыла ад тае ці іншае палітычнае пазыцыі А. Луцкевіча, але шмат ад таго, што зразу-ж пасля разгрому Грамады ў Польшчы, у БССР быў пачаты крываваы прасьлед усяго беларускага нацыянальнага актыву, уключна з камуністамі. Адначасна ішло безагляднае нішчэньне ўсіх праяваў беларускае нацыянальнае культуры, пра што вельмі-ж далікатна згадвае й А. Бэргман, называючы гэта ізноў-жа тыповым для партыі аўфэмізмам — „запіраньне некаторых рысаў беларускае традыцыі" (б. 687).

У працэсе гэтага „запіраньня некаторых рысаў" загінула тымчасам соткі беларускіх пісьменьнікаў, навукоўцаў, мастакоў, дзесяткі тысячаў беларускае інтэлігенцыі, крыху-ж пазьней і ўсе правадчыкі Грамады, што апынуліся ў СССР — Тарашкевіч, Рак-Міхайлоўскі, Мятла, Бурсэвіч. Пры масавай крывавай расправе Масквы над беларускай інтэлігенцыяй у беларускай-жа рэспубліцы, санацыйны ўрад Польшчы пачуўся свабодным прыступіць да падобнае ліквідацыі ўсякае беларускае культурна-нацыянальнае дзейнасьці й на землях Заходняе Беларусі.

Дык па абодвух баках рыскае мяжы ішла таты, сынхрынізавана ды на выперадкі, жорстка расправа над беларускім народам двух абнагледных каляніяльных нацыяналізмаў, што пачуліся абое zagrożанымі ў сваіх вялікадзяржаўных інтарэсах раптоўным ростам беларускага палітычна-нацыянальнага руху ды творчымі дасягненьнямі беларускае культуры. А. Бэргман тымчасам віну за расправу над беларускім народам па польскім боку былое рыскае мяжы неспадзявана перакінула на адну, ды зусім нявінную асобу — на А. Луцкевіча!

Парадоксам гучыць і пастаўлены закід А. Луцкевічу, чаму ў гадох 1918-1920 ён „прыняў памылковую праходную ар'ентацыю" (б. 691). Ведама, што „правільную" ар'ентацыю „праўсходнюю" меў тады пісьменьнік Цішка Гартны, старшыня першага ўраду БССР, і з тым канчальным вынікам, што зьнішчаны ён быў у савецкіх турмах колькі гадоў перад гэтым як загінуў у іх А. Луцкевіч. Дакор А. Луцкевічу пра „памылковы выбар" у гэткім гістарычным кантэксьце

нагадвае партыйную „дыялектычную лёгіку” сталінскае парты.

На завяршэнне звярнуць можна ўвагу на адзін яркавы прыклад асэнсоўвання аўтаркай ходу гістарычных падзеяў з савецкіх партыйных пазыцыяў. А. Бэргман кажа, што А. Луцкевіч

неабгрунтавана пры кожнай нагодзе хваліўся, што той ці іншы ход савецкае ўлады быў вымушаны націскам беларускіх незалежнікаў... Уважаў, прыкладам, стварэнне БССР за пачобны вынік акту незалежнасці 25 сакавіка 1918 году (б. 682).

Як сама А. Бэргман тымчасам падае (у зноскы на б. 675), кіраўнікі бальшавіцкае партыі на землях Беларусі (па нацыянальнасці, як правіла, не беларусы), аж да канца 1918 году й слухаць не хацелі пра патрэбу стварэння ня то што беларускай рэспублікі, але хоць якое адміністрацыйнае тэрытарыяльнае адзінкі пад беларускім назовам. Аж да восені 1918 году ў дачыненні да земляў Беларусі яны настырліва трымаліся вялікадзяржаўніцкага назву „Западнае Область”, якую 25 кастрычніка таго-ж году перайменавалі на „Западную Комуна”. І толькі пад націскам з цэнтру партыі, з Масквы, выяўна зробленым дзеля абвешчання ў Менску Беларускае Народнае Рэспублікі ды дзейнасці ейнага ўраду, 1. І. 1919 году ў Смаленску была ўрэшце абвешчаная Беларуска-я ССР.

Дык факты й дакументы даводзяць, што пагляд А. Луцкевіча быў правільны: без БНР не дайшло-б і да стварэння БССР. Абвешчанне ў Смаленску й пазнейшае стварэнне БССР, было бяспрэчна палітычна вымушанаю рэакцыяй на блізу гадовае ўжо існаванне й дзейнасць ураду Беларускае Народнае Рэспублікі.

Гісторыкам мець важна таксама на ўвазе, што акт незалежнасці Беларусі 25 сакавіка 1918 году быў канкрэтным вынікам беларускае нацыянальна-адраджэнскае працы папярэдняе „нашаніўскае” парты, галоўнымі ідэйнымі ініцыятарамі ды правадырамі якое былі якраз браты Іван і Антон Луцкевічы. Як пастулят самое лёгкі ступень вынікае і тэза, што і само паўстанне БССР было абумоўленае, між іншага, і папярэднія дзейнасці братоў Луцкевічаў. Бязь іхнае „нашаніўскае” працы БССР сяння ня было-б, а толькі — „Западная область” РСФСР.

А. Багровіч

Czesław Madajczyk. Dokumenty w sprawie polityki narodowościowej władz polskich po przewrocie majowym ("Dzieje najnowsze", Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, rocznik IV, № 3, 1972, 137-169).

Аўтар апублікаваў, з уводным артыкулам ды камэнтарами, два пратаколы з нарадаў польскіх уладаў міжваеннае парты ў справе палітыкі да г. зн. „нацыянальных мяшчынаў” — беларусаў, украінцаў, жydоў, немцаў, лятувісаў. Дакумент першы, гэта пратакол паседжання 1926 году першага санацыйнага ўраду. Другі — пратакол канферэнцыі ў 1929 годзе ў Луцку „крэсовых” ваяводаў.

Асыміляцыйная палітыка ўрадаў Польшчы міжваеннае парты ў дачыненні да жыхароў няпольскае нацыянальнасці, якое становіла каля 40% усяго жыхарства дзяржавы, добра ведамая. Існуе пра гэта й багатая літаратура. Хто з „нацыянальных мяшчынаў” жыў тады ў межах польскай дзяржавы, той ведае, што мэта адміністрацыі ўсіх урадаў Польшчы — санацыйных і не санацыйных, — была тады адна: магчыма хуткая дэнацыяналізацыя ды паліяцыя ўсіх жыхароў ня польскае нацыянальнасці. Зьмены палітыкі ў гэтай галіне паасобных урадаў былі зьменамі толькі спосабаў дэнацыяналізацыі, а ня вызначанае ей канчатковае генасіднае мэты.

Пацвярджаюць гэта й апублікаваныя Мадаічыкам дакументы, якія цікавыя тым, што раскрываюць матывацыю асыміляцыйнае палітыкі ды ацэну яе вынікаў на ўрадава-адміністрацыйных верхавінах Польшчы. Ніжэй прыводзяць некаторыя выказванні ў часе гэтых нарадаў польскіх міністраў і ваяводаў, што датычаць да беларускага жыхарства.

Першы дакумент, гэта пратакол паседжання рады міністраў Польшчы, якое адбылося 18. 8. 1926 году, ці бо тры месяцы пасля „маёвага перавароту” Пiлсудскага. На паседжанні былі прысутныя ўсе 12 міністраў, улучна зь Юзефам Пiлсудзім, які ў урадзе займаў тады становішча міністра вайсковых справаў. Бёў нараду прэм’ер К. Бартэль, які, адкрываючы паседжанне, выказаў свой агульны пагляд на стан нацыянальнага пытання ў дзяржаве. Галоўныя думкі прэм’ера былі гэтакія:

Справу паставіць трэба практычна. Адкідаючы ідэю асыміляцыі нацыянальнай, трэба стварыць абставіны для асыміляцыі дзяржаўнай. У галіне рэлігійнай прэм’ер адзначыў, што праваслаўныя духоўнікі маюць уроджанае пачуццё лаяльнасці да ўлады, але не знаходзяць падтрымання ад улады польскай. Стварэнца небяспэка, што калі дзяржава не заапакуецца праваслаўнай царквой і духавенствам, дык гэтае духавенства можа перайсці да палітычнага абозу беларускае й украінскае мяшчынаў.

Калянізацыя непажаданая. Тое, што было зроблена ў гэтай галіне да гэтага часу, абярнулася супроць дзяржавы. Насаджванне асадніцтва мясцовае жыхарства ўважае сабе за крыўду. Дык калянізацыі крэсаў ня трэба браць на ўлік да часу, калі будучь спарадкаванне аграрныя дачыненні, а завезены лад ды парадак створаць на гэтых землях адпаведныя ёй умовы.

Ідэю асыміляцыі нацыянальнай, якая выражаецца найперш мерапрыемствамі экстэрмінацыйнымі, трэба ўважаць за няўдалую. Але ня можна прызнаць за адпаведнае і прысцяшанне працэсу нацыянальнага ўсведамлення. Трэба задумацца, як стварыць грунт для асыміляцыі дзяржаўнай, якая можа ўрэшце стацца натуральным памостам да асыміляцыі культурнай, а за ёю — і нацыянальнай.

Міністар справаў вайсковых, Юзэф Пілсудзкі, раіў не перабольшваць значэння праблемы нацыянальных мяншын. Пры яе парадкаванні дзяржава ня можа адсоўваць на другі плян сваіх асноўных інтарэсаў. Кардынальныя паступляюць польскае рацый стану, гэта загарантаванне належных правоў польскай мове. Мову польскую трэба вучыць ува ўсіх школах на тэрыторыі дзяржавы; у польскай мове мусіць вяскіцца ўсякая дзяржаўная праца; суды, урадаванне адміністрацыйнае, самаўрады павінны весціся ў польскай мове. Сьмелая заява, што існуе адна дзяржаўная мова... ня ёсць несправядлівасцяй у дачыненні да мяншын, і, наадварот, нястача становіцца палітыкі ў гэтым кірунку была-б крыўдаю для польскае большыні. Асадніцтва на крэсах ня ёсць няўдачай.

Характарыстыка беларусаў у прапанове міністра нутраных справаў (Казімера Младзяноўскага — А. Б.) правільная, казаў Пілсудзкі. Мова іхная гэткая цяжкая і неразвільная, што ня можа быць моваю школаў і ўрадаў. Падумоўваючы свае заўвагі, міністар вайсковых справаў яшчэ раз падчыркнуў, як дзяржаўную і нацыянальную канечнасць, патробу загарантавання справядлівых правоў мове польскай.

Міністар зямельнае рэформы, Вітальд Станевіч, між іншага заявіў, што аграрная палітыка на „крэсах“ вялася ня з гледзішча патрэбаў усходніх земляў, але экспляатацыі гэтага краю.

Міністар веравызнанняў і асьветы, Антон Суйкоўскі, прыгадаўшы, што перапіс жыхарства дзяржавы 1921 году выявіў 69% палякаў, сказаў, што лік гэты за высокі, калі ўзяць на ўвагу, што сямсот колькідзсят тысячачу жыдоў ды 505 тысячачу праваслаўных падчас перапісу было залічана ў палякі. Калі-ж ход пра тэрыторыю, дык беларуская стыхія займае 14%, украінская 22.7% агульнае паверхні дзяржавы. Можна прыпушчаць, што 39% тэрыторыі дзяржавы мае няпольскую большыню.

Утраквістычная (двумоўная — А. Б.) школьная сыстэма прыносіць найгоршыя вынікі. Праваслаўнага жыхарства ў Польшчы 11.3%, з чаго расейцаў толькі пяцьдзсят тысячачу. Не зважаючы на гэты мінімальны лік, расейцы маюць у Польшчы 13 прыватных гімназіяў, у якіх русыфікуюць беларусаў і ўкраінцаў.

Праваслаўнае духавенства на Вальні й Палесьсі паходзіць з мясцовага жыхарства, на поўначы-ж 2/3 складаецца з прыбылых з Расеі. Што да беларускага жыхарства, міністар веравызнанняў і асьветы выказваецца за стварэнне для яго свайго ўласнага школьніцтва, у якім польская мова была-б аднак-жа моцна пастаўленая, каб гэтак зрабіць лягчэйшым пашырэнне ўплываў польскае культуры.

Другі агублікаваны Мадайтчыкам дакумэнт, гэта пратакол канфэрэнцыі ваяводаў з „Крэсаў Усходніх“, што адбылася ў Луцку на Вальні 2-3 сьнежня 1929 году, ці бо два з паловай гады пасля „маёвага“ перавароту. Прысутнымі былі: ваяводы віленскі Ўладыслаў Рачкевіч, наваградзкі Зыгмунт Бэчковіч, палескі Ян Крагельскі, вальныскі Гэрык Юзэфкі, дзевяць вышэйшых урадоўцаў ды начальнік аддзелу міністэрства нутраных справаў з Варшавы. Ваяводы беластоцкага ня было, бо гэтае ваяводзтва, хоць было заселенае пераважна беларускім жыхарствам, польскі ўрад не залічаў да „Крэсаў“, але да „цэнтральнае Польшчы“.

На нарадзе абмяркоўвалася галоўна нацыянальная палітыка адміністрацыі на Вальні. Пра палітыку ў дачыненні да беларусаў больш канкрэтна выказаўся наваградзкі ваявода Бэчковіч, які заявіў:

Беларускі рух у наваградзкім ваяводстве дзеля большае сьведомасці сярод масаў ды блізіні да Менску, шмат мацнейшы чым на Віленшчыне. Дзеля гэтага неабходна як найхутчэй навіязаць кантакт з цвярозымі дзейнымі беларускага грамадства. Гэткім пачаткам арганізацыі (выдавочна памылка пры перадруку, заміж „арэнтацыі“ — А. Б.) беларусаў на Варшаву мае быць таварыства беларускае бursy, што будзецца (у Наваградку — А. Б.). Утраквізацыя школаў і сярод беларусаў, і сярод палякоў непапулярная. Трэ было-б бадай імкнуцца да моцнае рывалізацыі лепшай польскай школы з горшай беларускай, і гэткім спосабам старацца дасягнуць павольнага зьнікнення гэтае апошняе.

Школьныя візытатар, Юліян Панятоўскі, асьцарагаў перад занадта павярхоўнымі ці механічнымі мэтамі асыміляцыі ды перад залішне гвалтоўнай ліквідацыяй школаў украінскіх ці беларускіх, пакуль выпрабаваны тып школы двухкультурнай не загарантуе дзяржаўнай думцы ўдачу ў асьветнай палітыцы на „Крэсах Усходніх“.

На заканчэнне канфэрэнцыі было прынята колькі агульных пастановаў. Апошняя зь іх, „Спэцыяльная паста-

нова трох ваяводаў”, датычыла да беларускае праблемы. Даслоўны тэкст гэтае пастановы ў перакладзе гэткі:

Тры прысутныя на съездзе ў Луцку ваяводы крэсаў усходніх, а менавіта Віленскі, наваградскі й палескі, з выняткам ваяводы вальнскага, пастанаўляюць звярнуцца да ўраду, каб узяў пад развагу, ці ня трэ было-б завесці ў беларускія школыныя падручнікі заміж „граждані” лацінскі альфабэт, асабліва таму, што прапагандныя падручнікі, якія выдаюцца на тэрыторыі савецкай, паслугоўваюцца ўжо гэтым якраз альфабэтам для агітацыйных мэтай сярод беларускага жыхарства.

У апублікаваных дакумэнтах звяртаюць найперш увагу выказаныя пагляды Юзэфа Пілсудскага, фактычнага тады дыктатара Польшчы, бо яны перш за ўсё вызначалі нацыянальную палітыку санацыйных урадаў. Выяўляецца, што з усіх сяброў ураду, што выказваліся ў часе нарады, Юзэф Пілсудскі стаў на пазыцыях найбольш безагляднае палянізацыі. Для „загарантавання належных правоў польскай мовы” на ня польскіх, ціраз у 80-90%, землях, ён ставіў катэгарычнае дамаганьне, каб у ўрадах, у самаўрадах, у судах як мова ўрадавання дапушчалася там толькі польская мова. Гэта практычна значыла, што беларускі селянін і ў судзе, і у воласці, і з польскім паліцыянтам быў забавязаны гаварыць моваю, якое ён, як правіла, ня знаў. Зь міністраў адзін толькі Пілсудскі бараніў ды апраўдваў і насаджаньне на „крэсах” польскага асадніцтва.

Завостраная санацыйным урадам палянізацыйная палітыка праявілася хутка ўва ўсіх галінах жыцця ня польскага жыхарства дзяржавы. Як падае Ч. Мадайчык, лік беларускіх школаў, які з 514 у 1920/21 годзе, ужо ў годзе 1922/23 быў сагнаны да 22, у 1926/27 быў зьведзены да 3-х. Таму аднакжа, што пачалі паўставаць беларускія тайныя школы, у 1927/28 годзе ўрад быў змушаны лік беларускіх школаў ізноў павялічыць да 23-х. Столькі-ж было адкрыта й школаў утравістычных, польска-беларускіх. Дадаць тут трэба, што колькі гадоў пазней і гэтыя ўсе 46 школаў былі ізноў зыквідаваныя. Закрытыя паступова былі й усе беларускія сярэднія школы, што яшчэ існавалі — 4 гімназіі ды заснаваная ў першыя гады санацыйных урадаў дзяржаўная настаўніцкая сямінарыя.

І на прасторах з украінскаю большынёй жыхарства, дзе яшчэ ў 1926/27 годзе было 920 пачаткавых школаў з украінскай мовай навучання, у 1930/31 годзе, для „загарантавання належных правоў польскай мове”, было пакінута іх ўжо толькі 139. За часамі аўстрыйскімі (у 1910/11 годзе) на гэтым-жа прастооры, але без Вальні, украінскіх школаў было 2450.

Гэткі-ж лёс, як беларускіх школаў, быў і той беларускай „бурсы” ў Наваградку, пра якую ваявода Бэчковіч казаў, што таварыства яе пабудовы мае быць „пачаткам ар’ентацыі беларусаў на Варшаву”. На прыабыццую дзяржаўную дапамогу на пабудову будынку для вучняў Наваградзкае Беларускае Гімназіі, зразу-ж заснаваўся будаўляны камітэт, які, нечакаючы на дапамогу, сваімі сіламі ды ахвярна працай вучняў гімназіі і іхных бацькоў, пачаў звозіць патрэбныя будаўляныя матар’ялы, выкапаў равы пад фундамент. Калі польскі сойм урэшце прызнаў 250.000 злотых на пабудову, будынак хутка быў пастаўлены, накрыты, заставалася толькі закончыць яго ў сярэдзіне.

Тымчасам у сувязі з антыбеларускім курсам Масквы ды масавымі прасьледамі ў БССР, завастраецца й палітыка санацыйных уладаў да беларусаў пад Польшчай. У Наваградку на месца Бэчковіча ваяводам назначаецца слаўны пазней арганізатар канцэнтрацыйнага лягеру ў Картускай Барозе Костэк-Бернацкі. Далейшая выплата для будаўляня камітэту соймае дапамогі стрымліваецца. Паўстае пагроза перадачы будынку крэдытарам за паробленьня на конта спадзяваных сумаў соймае дапамогі даўці. Адміністрацыя абяцае выплаціць рэшту сумы на пабудову толькі тады, калі будынак будзе перададзены ў распараджэнне магістрату. Магістрат-жа, калі за атрыманыя грошы будынак выканчыў, перадаў яго ня згодна з зацверджаным пастановаю сойму прызначэннем, не для вучняў беларускае гімназіі, але пад школу польскую. Дык будынак, а разам і ўся ўкладзеная ў яго пабудову ахвярная праца беларускіх бацькоў і вучняў, былі забраныя пад установу для палянізацыі беларускіх дзяцей.

Калі на паседжанні рады міністраў В. Станевіч наракаў на аграрную палітыку эксплятацыі „крэсаў”, дык таму, што ён добра знаў, як гэтая палітыка біла балюча на толькі па беларускай вёсцы, але й па польскіх дварох, пра інтарэсы якіх, як сам абшарнік зь Віленшчыны, ён, зразумела, у першую чаргу дбаў.

Да як нізкага жывцёвага стандарту былі зьведзеныя тады жыхары ўсходніх „крэсаў”, дае прыклады й Ч. Мадайчык. У ваяводзтвах, што прастораю займалі 1/3 тэрыторыі дзяржавы, ці бо ў тых трох ваяводзтвах беларускіх ды Вальнінскім, ваяводы якіх у 1929 годзе раіліся ў Луцку, было толькі 4% усіх прамысловых прадпрыемстваў дзяржавы, на іх жужываўся толькі 1% усяе электрычнае энэргіі. Заработная плата мясцовага работніка дасягала толькі 35-45% вышынй заробтнае платы на землях польскіх.

У выніку, знайшліся дасужыя прадпрыемцы, якія наважыліся эксплятаваць і сам факт нізкае платы работніка, ды нажываць гэтак сабе капіталы. Колькі гадоў перад вайной яны для гэтага заклалі на беларускіх землях дзье большыя

мадэрныя хвабрыкі. Дзякуючы вельмі нізкай плаце работнікам інвэстыцыя капіталу давала ім добрыя прыбыткі не звязваючы і на тое, што хвабрыкі працавалі галоўна на прывознай сыравіне. Была гэта хвабрыка гумовых вырабаў „Ардаль” у Лідзе ды хвабрыка радыёапаратаў „Электрыт” у Вілыні.

Да пачатку вайны санацыйныя ўлады зьліквідавалі татальна ня толькі ўсё беларускае пачаткавае й сяродняе школьніцтва, але адміністрацыйнымі загадамі пазакрывалі і ўсе масавыя культурна-асветныя ды нацыянальна-грамадскія беларускія арганізацыі. Забароненае было выдаванне й важнейшых палітычна-грамадскіх газэтаў й часопісаў, уключна з органамі Беларускае Хрысціянскае Дэмакратыі.

Апошнімі перад вайной гадамі дайшло й да гэтага, што больш актыўныя беларускія грамадскія дзеячы адміністрацыйна-паліцыйнымі загадамі прымусова высяляліся з „крэсавых” ваяводзтваў. Вынікам гэткае эканамічна-культурнае й нацыянальнае палітыкі было тое, што спадзяванні беларускага жыхарства як на адзіны магчымы ратунак усё больш кіраваліся на ўсход, на беларускую там рэспубліку, на Савецы. У сваёй масе яно не ўсведамляла, што й там гэта быў якраз час безагляднага масавага партыйнага тэрору ў якім загінулі мільёны нявіннага жыхарства.

Нацыянальная палітыка польскіх уладаў міжваеннае пары дасягнула гэтага, што зь беларускага палітычнага жыцця шпэцылі зусім прапольскія кірункі й ар'ентацыі, якія існавалі ў часе Першае Сусветнае вайны ды колькі гадоў яшчэ й пасля. Сярод беларусаў былое Заходняе Беларусі польскае 20-гадовае панаванне выкараніла дазваньня ўсё прапольскія сымпатыі. Ня існуюць яны сяння й сярод раськіданай на трох кантынэнтах сьвету беларускай палітычнай эміграцыі, зьвінаваньне ў палянафілстве сярод якое тэрнуецца цяпер часам толькі як дэмагагічная прыхватка ў спробе дыскрэдытаваць непажаданых сабе палітычных супраціўнікаў.

А. Багровіч

М. Я. Грынблат. Белорусы. Очерки происхождения и этнической истории. АН БССР. Минск, 1968, 288 б.

Аўтар энтограф і цікавейшыя таму канцавыя разьдзелы ягонае кнігі, дзе даецца воліс паасобных этнічна-нацыянальных асаблівасьцяў матэрыяльнае й духовае культуры беларусаў. На пачатку-ж разглядаюцца пытаньні што выходзяць далёка за межы этнаграфіі — пытаньні этнагенэзу беларускага народу. У гэтай галіне разважаньні аўтара не самастойныя. Ён намагаецца толькі абгрунтаваць узьвешдз-

ную да рангі партыйнае догмы старую вялікадзяржаўную канцэпцыю Масквы пра паўстаньне беларускага, расейскага ды ўкраінскага народаў з „аднаго караня” — з „народнасьці старарускае”.

Грынблат прызнае, што пагляд пра існаваньне пары „рускага адзінства” зьявіўся ў гісторыкаў царскае самаўладнае Расеі ня гэтак і даўно, бо толькі ў першай палавіне мінулага стагодзьдзя, найперш у К. Калайдовіча. Гэта, паводля аўтара, было „вельмі важным дасягненьнем расейскае гістарыяграфіі” (б. 21). Прызнаньне ў 1930-х гадох і савецкімі гісторыкамі гіпатэзы пра пару „рускага адзінства” Грынблат адзначае як асабліва выдатную падзею, бо гэта „намясло зьнішчальны ўдар па буржуазна-нацыяналістычных тэорыях” (б. 36).

Дык зварот савецкіх аўтараў пары сталінскага дэспатызму да вялікадзяржаўных канцэпцыяў расейскіх „буржуазных” гісторыкаў часоў царскага самаўладства Грынблат уступае як эпахальнае навуковае дасягненьне. Вось з падобных, чыста палітычных, пазыцыяў Грынблат і выдзе свой разгляд паасобных пытаньняў этнагенэзу беларускага народу.

„Адзіная народнасьць стараруская”, як кажа аўтар, складалася на аснове ўсходняславянскіх плямёнаў ужо ад XI стагодзьдзя. Праіснавала-ж яна, быццам, да стагодзьдзя XIII, і толькі ў стагодзьдзі наступным на яе базе пачалі фармавацца тры асобныя — беларуская, расейская ды ўкраінская — „народнасьці”.

Гэткі пагляд стаіць у кардынальнай супярэчнасьці з сьветчаныямі старых летапісаў ды фактамі гісторыі. Нестар, першы ведамы ўсходняславянскі летапісец, што жыў у другой палавіне XI ды пачатку XII стагодзьдзя, знаў на ўсходзе Эўропы толькі славянскія плямёны ды іхныя палітычна-дзяржаўныя цэнтры, гарады і княствы, а ня нейкую адну „народнасьць”. У сваім летапісе ён плямёны гэтыя назваў ды падаў прыблізнае месца іх пасяленьня.

Нестар таксама адзначыў, і ціраз, што славянаў усходу Эўропы „Русяй” калісьці не называлі. Гэтак, паводле яго, называліся спачатна толькі тыя нарманы-варагі, якія запанавалі найперш у Ноўгародзе, а пасля ў Кіеве. Каб ня было сумлеваў, што варагі-Русы не славяне, Нестар адцёміў, што на славянскіх землях яны былі чужынцамі, „находнікамі”, ды што толькі пазней, у выніку даўжэйшага іх панаваньня, „ад гэтых варагаў прызвалася Руская зямля” — землі Кіеўшчыны.

Дык нейкае адзінае „старарускае народнасьці” летапісец ня знаў. А ён-жа гістарычную запраўднасьць часу свайго й блізкае сабе пары папярэдняе напэўна ведаў лепш за сучаснага прапагатаара партыйных вялікадзяржаўных канцэпцыяў

Грынблята. Агульна ведама, што й заходнія, і паўдзёння славянскія народы склаліся на папярэдняй пляменнай базе шляхам яднання блізкіх сабе па мове ды звычаях плямёнаў суседніх. У іх ніколі ня было нейкіх часовых „супольнасцяў” — славянскае заходняе ці паўдзённае „адзіннае народнасці”. Гэткіх пераходных этнагенэтычных фармацыяў гісторыя там ня знае. Ня было часоўці падобнага і ў славянаў усходніх. Дык „стараруская народнасць” XI-XIII стагоддзяў ня факт гісторыі, але габінэтны твор ідэалёгаў вялікадзяржаў.

Пастаўленае ў кнізе заданне — раскрыццё важнейшых этнічна-нацыянальных рысаў беларускага народу ў працэсе гістарычнага іх узнікнення, ды развіцця — лятгічна вымагае-б накіравання ўвагі найперш на асаблівасці найбольш для народу характэрныя, ад суседзяў адрозныя. Грынблят тымчасам наадварот — сваю ўвагу кіруе найперш на гіпатэтычную „супольнасць” і мала месца прызначае на выяўленне ды вопіс розніцаў. У выніку, паасобныя стара-вечныя рысы беларускае этнічна-нацыянальнае самабытнасці ён больш затушовае, як раскрывае.

Хоць увесё ўжо пачатак кнігі заняты разглядам усходняславянскага „адзіства”, далей дадзены яшчэ й адмысловы раздзел „Некаторыя рысы супольнасці ў культуры ўсходніх славянаў”. Ход сваіх разважанняў тут аўтар вядзе прыблізна гэткім спосабам: продкі й беларусоў, і ўкраінцаў, і расейцаў калісьці сахой аралі, бараной баранавалі, касой калілі, вудай ды невадамі рыбу лавілі, з сабакамі на паляванне хадзілі, на ваўкоў капалі воўчыя ямы — з гэтага ясна, што „общерусское единство” было! Гэткім дасужым метадам лёгка, пэўна-ж, давесці „адзіство” з народам расейскім кажнага народу Эўропы, ад Пірэнейскіх да Уральскіх гораў, ды і за імі.

Каб ня было сумляванняў пра „общерусскую” супольнасць беларусоў з расейцамі, Грынблят маўчком пераходзіць над тым важным этнічным фактарам этнагенэзу народу расейскага, які адрознівае яго кардынальна ад народу беларускага — над вялізным уграфічным яго субстратам. З тых самых меркаванняў пра важную ролю субстрату балцкага ў этнагенэзе народу беларускага аўтар абмяжоўваецца кароткаю заўвагай, што „Славянзацыя балцкіх плямёнаў, якія жылі ў старажытнасці на паўночным захадзе й у сярэдняй паласе цяперашняй тэрыторыі Беларусі, зьяўляецца фактам агульнапрынятым у гістарычнай навуцы” (б. 116). Важных этнагенэтычных гэтага кансквэнцыяў Грынблят аднак ня толькі не разглядае, але пра іх нават і не ўспамінае. Наадварот, ён разоў колькі ўпікае маскоўскага археалёга В. В. Сидова, чаму ды нашто той ролю балцкага субстрату ў станаўленні беларускага народу раскрывае ды „выпучвае”.

Ледзь ня цэлы раздзел кнігі адведзены затое аўтарам справе вельмі абмежанага значання — магчымага зьбеларушчання лятувіскага жыхарства вузкае, сумежнае зь беларусамі, паўночна-заходняе паласы. Гэта ўжо Грынблят „выпучвае”, бо да лятувісаў беспадстаўна далучае яцьвягаў, латыгальцаў, ды іншыя балтамоўныя плямёны, лятувісамі якія ніколі ня былі.

І замоўчванне этнагенэтычнае ролі балцкага субстрату, і непамернае выпучванне значання ды вагі маргінальнае тэрытарыяльнае зьявы — магчымае асыміляцыі некаторых сумежных лятувіскіх воласцяў, — абумоўленыя, зразу-мела, патрэбаю датарнавацца да вымаганьняў савецкае афіцыйнае гістарыяграфіі, якая імкнецца Вялікае Княства Літоўскае прадставіць як дзяржаву лятувіскую, што беларусаў падбівала, няволіла, нацыянальна прыгнятала. Гэткая тэза Маскве канечна патрэбная зь меркаванняў вялікадзяржаўнае прапаганды, каб захопніцкія крывавае войны, якія на працягу колькіх стагоддзяў вялі маскоўскія князі й цары для падбою земляў Беларусі, сьняня прадстаўляць як „брацкае вызваленне” расейскім народам народу беларускага ад „чужанацыянальнага” панавання ды ўціску.

Ня толькі паважныя гісторыкі, але й гэткія карыфэй марксызму, як Марк ды Энгельс, добра ведалі, пра гэта ціраз і пісалі, што Вялікае Княства Літоўскае, у адваротнасць Княству Маскоўскаму, у магутную дзяржаву вырасла ня столькі шляхам агрэсіі ды падбою, колькі мірным узьяднаньнем сумежных прастораў, ды што па сваім этнічна-нацыянальным складзе была гэта на 80% славянская дзяржава, зь беларускаю мовай як урадавай на ўсіх, нават і неславянскіх, прасторах княства.

Хоць гадоў сто ўжо таму Марк ды Энгельс Вялікае Княства Літоўскае ўважалі за дзяржаву славянскую, да гэтае гістарычнае праўды й сьняня ніяк ня можа дайсці Грынблят. У выніку ён і апынуўся ў сытуацыі парадаксальнай: „марксысты”, што стаіць на пазыцыях ня Маркса, але расейскага царскага й савецкага вялікадзяржаўя — на пазыцыях анты марксавых.

Канкрэтная вартасць кніжкі Грынблята абмежаная да збору ў пераліку — далёка ня поўнага ды аднабаковага — зьяваў і фактаў з галіны беларускае этнаграфіі. Карысная яна й як наглядны прыклад спосабу, якім савецкі аўтар намагаецца ўбудоваць канкрэтыя факты беларускае гісторыі й этнаграфіі ў супярэчныя ім схэмы сучаснае партыйнае гістарыяграфіі.

Нейкіх самастойных выснаваў у паважнейшых пытаннях у кнізе няма. Прыкладам, пагляд аўтара на этнагенэз беларускага народу ведаць можна й ня чытаючы ягонае кніжкі. У „чыстым” выглядзе ён пададзены ў адпаведных „тэзісах”

ЦК КПСС, якія аўтар увесь час паўтарае, якія цытуе, на якія, як на абсалютную дагматычную праўду, паклікаецца (прыкладам б. 174).

Ведама, што схалястыкі сярэднявечча абмяжоўваліся да бяскрытычных паясьненняў непахісных дагматычных праўдаў Бібліі. Тэсцыгу гадоў пасыла і аўтар XX стагоддзя сваё „навуковае” заданьне зводзіць да камэнтаваньня толькі ды „даводжаньня” абсалютнае правільнасьці партыйных догмаў. І таму кніжка добры таксама прыклад і ведамае яскравае да ідэнтычнасьці аналёгіі сучаснага аўтарытарнага савецкага марксысцкага мысьленьня з дагматычным мысьленьнем сярэднявечных хрысьціянскіх тэалёгаў.

А. Барговіч

Colours of the Native Country: Stories by Byelorussian Writers. Minsk, "Byelarus" Publishers, 1972, 272 pp.

У гэтым зборніку прадстаўлены 18 беларускіх савецкіх пісьменьнікаў¹ готулькімі-ж апавяданьнямі, напісанымі ў часе ад 1927 па 1964 год. Апавяданьні гэтыя пераклалі ў гладкую гутаркавую ангельскую мову (з агульным брытанскім адценьнем і правапісам ды сям-там із шкоцкімі выразамі!) Р. Ліптаў (8 апавяданьняў), М. Мінец (4) і А. Уайс (7).

На сямёх бачынах уступу, пад загалоўкам „Сага зьлёнага лесу”, доктар філялягічных навук аў праф. Алега Лойка дае агляд слаўных мамэнтаў гісторыі Беларусі ад часоў „Слова аб палку Ігаравым”, аўтар якога, як думае Лойка, нарадзіўся на Беларусі, аж да часоў па Другой Сусьветнай вайне. Не абыходзіцца пры гэтым ён без гэтакіх неабгрунтаваных цверджаньняў, як: „ад канца XIII стагодзьдзя Белая Русь (ці нат „Расейя” — White Russia) трапіла ў рукі літоўскіх князёў... на працягу цэлага перыяду ад XV да XVIII стагодзьдзя ніжэйшыя клясы народу былі адарваныя сілаю ад нацыі тае самае рэлігіі й паходжаньня, ад расейскага народу... толькі перамога Вялікае Кастрычніцкае Рэвалюцыі адчыніла матчынасьці для сацыяльнага, эканамічнага й культурнага наступу, Белая Русь ("White Russia") сталася запраўды свабоднай”...

„Беларуская літаратура, — піша Лойка, — раўнуе маладая. Першы арыгінальны зборнік вершаў Францішка Багушэвіча², нашага клясычнага пісьменьніка XIX стагодзьдзя, быў выданы ў 1891 годзе”. Дык неабзанны чытач можа падумаць, што беларуская літаратура пачынаецца толькі ад 1891 году (г. зн. ад даты выхаду „Дудкі беларускае”, Францішка Багушэвіча), хоць бадай ці сам прафэсар Лойка думае

гэтак. Аўтар уступу, між іншага, адзначыў таксама, што „кажны чацьверты беларус загінуты” у Другой сусьветнай вайне ды што ў „Партызанскай Беларусі, як наш край завецца цяпер, за чатыры гады акупацыі готулькі фашыстскіх страцілі жыцьцё, як пад Сталінградам і Курскам, разам узятымі”.

Лойка цвёрдзіць, што беларускае апавяданьне дасягнула свае мастацкае дасканальнасьці ды тэматычнае й стылёвае разнастайнасьці адно па вайне. Ён запэўняе чытача, што дадзеная анталёгія, зьмяшчаючы ў сабе творы „поўныя трагізму й драматызму, далікатнага лірызму й тонкае паэзіі”, дае збалянсаванае ўяўленьне аб мастацкай арыгінальнасьці, якую можна знайсці ў сучаснай беларускай літаратуры”. Бадай што другое апавяданьне ў анталёгіі, піша Лойка, „пра лясы, пра лясныя вазёры й рэкі”. Літаратура народу, што жыве сярод лесу, кажа, канчаючы свой агляд Лойка, „не магла ня стацца сагаю зьлёных лясоў”.

Калі глянуць на даты напісаньня апавяданьняў у зборніку, дык зварае на сябе ўвагу беспасярэдні ўплыў гістарычных падзеяў на літаратуру Савецкае Беларусі. Кідаецца ў вочы зырка дыспрапорцыя ў рэпрэзэнтацыі паасобных перыядаў, што красамовна сьветчыць, як цяжка мець дачыненне зь літаратурнай творчасьцю ў высака спалітызаванай атмасфэры такога ўскраінае савецкае рэспублікі, як Беларусь. Твораў дасавецкага перыяду ў зборніку зусім няма, хоць у падзагалоўку ён пазначаны як „Апавяданьні беларускіх пісьменьнікаў” наагул, а не савецкіх беларускіх пісьменьнікаў (тым-жа часам, дзе тая „сага зьлёнага лесу” падана найлепш, як не ў вапавяданьні Максіма Гарэцкага „Патаёмнае” з 1916-18 гадоў? Але ні Максіма Гарэцкага, ні іншых клясыкаў беларускага апавяданьня як Ядвігін Ш., або Зьмітрок Вядуля, у зборніку наагул няма).

Усяго два апавяданьні з цэлага трыццацігадовага адрэзка савецкага ўжо часу — ад 1917 па 1947 году: адно з 1927 году (Кузьмы Чорнага) й адно з 1928 году (Міхася Лынькова). 1930-я гады — пара разгрому „нацдэмаўшчыны”, „узвышэнства”, не прадстаўлены ў зборніку ніводным апавяданьнем. Ніякага таксама матар’ялу з часоў вайны. Два апавяданьні з 1947 году — Алены Васілевіч і Піліпа Пестрака — ды апавяданьне Івана Навуменкі з 1957 году („Вэраніка” зь ейнай неспадзяванай канцоўкай) разварушваюць раны вайны.

Пяцьдэсятыя гады прадстаўлены васьма апавяданьнямі (Коласа, Мележа, Брыля, Быкава, Скрыгана, Навуменкі, Лупскава, Стральцова), шэсьцьдэсятыя — шасьцёма (Шамкіна, Кулакоўскага, Караткевіча, Пташнікава, Чыгрынава, Сачані).

Найстарэйшы з аўтараў у зборніку — Якуб Колас (1882-1957), прадстаўлены адною із сваіх позніх „казак жыцця” (з 1955 г.), свайго роду пераапрацаванаю народнаю казкаю; наймалодшы — Міхась Стральцоў (нар. у 1937 г.), апавяданьне якога — гісторыя неадудзячанага каханьня.

Як няўхільна, бадай, у гэтым зборніку, яксыць зьмешчаных у ім апавяданьняў няроўная. Колькі зь іх, але ня шмат, на мой густ, вельмі добрыя, як апавяданьні Міхася Лынькова, Аляксея Кулакоўскага ды Васіля Быкава (найлепш мне спадабалася, аднак, мастацкая пэрыліна Янкі Скрыгана „Сьлепата” — *Veritatis simplex oratio est*).

Апавяданьні пра вайну, бадай, найлепшыя. Хоць і наіўнаватыя, яны выдаюцца мне прадзівымі. Гэткае, прыкладам, апавяданьне Івана Шамякіна.

Апавяданьні зборніка, за выняткам некаторых, адзначаюцца выразным беларускім калярытам і беларускім асяродзьдзем; у шмат якіх — таксама выразна нацыянальны змест, гэта значыцца, падзеі, пачуцьці, рэакцыі, апісваньня ў іх, адбываюцца ці набываюць сваю спэцыфічную форму ці то затым, што дзейныя асобы беларусы, ці то ў мом таго, што ўспамінамі й культурным падкладам яны зьвязаныя зь беларушчынай.

Колькасьць выдаваных у Беларускай ССР кніжак паважная, але нямаведама, колькі зь іх — творы беларускае мастацкае літаратуры ў беларускай мове. Паводля найсьвяжэйшых, што ў нас ёсьць, дадзеных, у 1973 годзе ў БССР выйшла 2.636 кніжных выданьняў. На жаль, адно 463 з гэтага агульнага ліку ў беларускай мове. Прычым, цяжка сказаць, колькі зь іх належыць да мастацкае літаратуры.

За папярэднія гады ў беларускіх перакладах зьявілася цікала твораў зь літаратурай іншых народаў СССР і сусьветнае літаратуры. Асабліва высокі мастацкі ўзровень перакладаў Уладзімера Дубоўкі, Юркі Гаўрука й Язэпа Семянона. Паколькі мне ведама, рэцэнзаваны тут зборнік — гэта першая спроба савецкага выдавецтва даць анталёгію зь беларускае мастацкае прозы ў ангельскай мове. З гэтага гледзішча й трэба вітаць гэтае выданьне.

Томас Э. Бэрд
Квінскі Каледж Ньюёркаўскага
Гарадзкага Унівэрсытэту

¹ Якуб Колас, Кузьма Чорны, Міхась Лынькоў, Іван Шамякін, Іван Мележ, Янка Брыль, Піліп Пестрак, Аляксей Кулакоўскі, Васіль Быкаў, Янка Скрыган, Іван Навуменка, Мікола Лупсякоў, Уладзімер Караткевіч, Алена Васілевіч, Іван Пташнікаў, Міхась Стральцоў, Іван Чыгрынаў, Барыс Сачанка.

² Хоць у кнізе імя, прозьвішчы й псеўданімы, агулам бяручы, перадаюцца паангельску ў васьноўку у вадпаведнасьці зь беларускім напісаньнем і вымаўленьнем, літара „r” перапісваецца ў іх не праз “h”, а праз “g”, г. зн. у расейскай літаратурнай вымове гэтае літары (Aleg, Bagushevich, Skrygan, Chigrinau).

Ватикан и католическая церковь в Белоруссии (1569-1795). Яков Н. Мараш. Минск, издат. „Вышэйшая школа”, 1971. 272 б.

Доктар гістарычных навук Якуў Мараш на працягу дваццаціх гадоў кіруе гістарычны семінар Горадзенскага пэдагагічнага інстытуту. Асабліваю нястомнасьць выяўляе ён у дасьледаваньні розных аспектаў рэлігійнага пытаньня на Беларусі й сьняня стаўся ў Савецкім Саюзе адным зь вядучых дасьледнікаў у гэтай галіне, спэцыялізуецца ў ватыканістыцы. Ён ведамы найбольш як аўтар манаграфіі „Із історыі барабы народных масаў Беларусіі пратыв эканспансіі католічэскай цэрквы” (Мінск, 1969) ды артыкулаў: Роль Ватыкана в падготовке і ўтвэржэньні Брэстскай уніі 1596 г., у кн. „Вопросы історыі рэлігіі і атеізма” (т. 11, Москва, 1963); Из історыі ідэалогічэскай эканспансіі католічэскай цэрквы в Беларусіі в XVIII в., у кн. „Ісследованія по історыі і філосафіі Гродно” (1966); ды інш.

Разглядаюцца тут Марашава кніга складаецца з чатырох раздзелаў і пяці бачынаў высноваў. Кажучы аўтаравымі словамі, калі „дагэтуль у працах і савецкіх і замежных гісторыкаў-марксыстых у галіне ватыканістыкі разглядаліся галоўна дачыненні палітычныя, ... у дадзеным дасьледаваньні ў васьнову пакладзены гістарычна-эканамічны аспект” (б. 4). І. Мараш засяроджаецца на цэлым шэрагу пытаньняў атрарнае тэматыкі, гэтых, як фармаваньне вялікага фэўдалнага землеўладаньня Каталіцкае Царквы на Беларусі, стан сялянства на ейных абшчырных валоданьнях і структуры прыбыткаў. Тэма гэтая дасьледуецца ў пэрыядзе 225 гадоў, г. зн. ад Люблінскае уніі (1569 г.) да трэйцяга падзелу Рэчы Паспалітае (1795 г.).

Мараш разглядае Каталіцкую Царкву, як ён кажа, „у двух абліччах: і як ідэалёгію і як ўстанову”. Ягоны досьлед абалёргты на ўсебаковым і крапатлівым вывучэньні адпаведных друкаваных матар’ялаў. Аўтар выказвае жаль, што „шмат якія архіўныя дакумэнтны да дасьледаванае тэмы былі зьнішчаныя” немцамі ў 1941-44 гадох ды што „стан крыніцаў для тэмы не дазваляе зь вычарпальнай паўнінёю высьвятліць усе ўзьнятыя пытаньні”, так што побач з архіўнымі матар’яламі ён „шырака выкарыстаў і апублікаваныя крыніцы ў расейскай, беларускай, польскай і лацінскай (ды, мяркуючы зь ягоных зносах, літоўскай, нямецкай і ўкраінскай — Т. Б.) мовах: творы публіцыстыкі, летанісы, зборнікі даку-

рускім напісаньнем і вымаўленьнем, літара „r” перапісваецца ў іх не праз “h”, а праз “g”, г. зн. у расейскай літаратурнай вымове гэтае літары (Aleg, Bagushevich, Skrygan, Chigrinau).

мэнтаў, і г. д.” (б. 5). Гэта дало яму магчымасьць у пэўнай сыстэме раскрыць змест дасьледаванае тэмы.

Выкарыстаны аўтарам матар’ял даволі багаты і раўнуючы мала дасюль быў распрацаваны. Алрача гэтага, Марап добра азнаёмы з рознымі выданнямі Ватыкану.

Як і можна было спадзявацца, галоўны націск у кнізе зроблены на бескампраміснае асуджэньне Ватыкану, каталіцкіх цэркваў, кляштараў і езуітаў.

Шкада, што пры вялікім ліку навуковых працаў, якія выдаюцца ў Савецкім Саюзе, нават напісаных, як у гэтым выпадку, паважнымі дасьледнікамі, не даецца паказьнікаў, ані бібліяграфіі.

Найбольш цікавыя мясціны ў рэцэнзаванай тут кнізе прысьвечаныя перыядызацыі вуніі (бб. 54-100). Найвартаснейшы, аднак, у ёй — грунтоўны, хоць і мясцінамі палемічны, нарыс гістарыяграфіі, які займае большую частку першага разьдзелу (бб. 20-38). Нарэшце, заслугоўваюць на тое, каб іх згадаць, пяць надзвычайна вартасных табліцаў, ня толькі дзеля зьмешчаных у іх цікавых і важных дадзеных, але й затым, што пра іх няма ані згадкі ў „Зьмесьце” кнігі. Вось яны:

Каталіцкія плебаніі на Беларусі (за 1653, 1673 і 1790 гг.) — б. 101.

Калегіі езуітаў на Беларусі — б. 103.

Дымы ў езуіцкіх валоданьнях (дадзеныя попісу 1970 г.) — б. 135.

Зьмена колькасьці сялянскіх дымоў у валоданьнях Католикаў на Беларусі за перыяд 1653-1673 гг. — б. 148.

Царкоўныя дымы ў Вялікім Княстве Літоўскім (паводля дадзеных 1790 г.) — б. 150.

У самых апошніх радках свае працы Марап паўтарае стандартны хвалыш, што „неўзабаве па заканчэньні другога сусветнае вайны царкоўны сабор у Львове (1946 г.) абвесьціць вунію скасаванай” (б. 247). Ёўтэр Коляж сказаў пра гэта проста й ясна ў сваёй грунтоўнай працы “Religion in the Soviet Union” (Лёндан, 1961 г.): „самазваны Сынод у Львове... быў вынікам афіцыйнага тэрору й шантажу” ды прадстаўляў „менш за дзесяць працэнтаў агульнага ліку (вуніяцкага) духавенства Галічыны”. Ніводзін праваслаўны хрысьціянін, шануючы сябе, ня будзе апраўдваць гэтае трагічнае падзеі, гэтак-жа, як ніводзін каталік, шануючы сябе, ня будзе апраўдваць сілы й гвалту, якіх ужывалі польскія каталіцкія ўлады ў Заходняй Беларусі супраць праваслаўнага духавенства й вернікаў. Маючы дачыненне з гэтакімі зьвінавачаньнямі й галаслоўнымі цьверджаньнямі, як у Марапай кнізе, заходняму чытачу найлепш карыстацца знакамі-

тай Сьпінозавай формулай: Не сьмяяцца, не наракаць, не злавацца, а разумець.

Хоць кніга й пазначаная аўтаравымі недахопамі — тэндэнцыйнасьці і нястачай збалянсаванасьці ў меркаваньнях, яна надзвычайна карысная, і гэтага ня трэба недацянць.

Томас Э. Бэрд

Квінскі Каледж Ньюёркаўскага
Гарадзкага Ўнівэрсытэту

Аўген Калубовіч. Мова ў гісторыі беларускага пісьменства, I. Уводзіны: Лёс помнікаў старога беларускага пісьменства (Рукапіснага й друкаванага). Мюнхэн-Лёндан, 1974-1975, 86 б. (Адбітка із час. „Божым шляхам”, Лёндан, 1974 г., № 1/139 — 4/143).

Зьяўленьне новае, навуковага зместу, кніжкі на сьціплым кніжным рынку беларускага замежжа трэба шчыра вітаць. І на погляд мой, паводля працоўнага стажу бібліятэчнага працаўніка, асабліва вітаць трэба зьяўленьне кніжкі бібліяграфічна-даведнага тыпу, бо, папершае, па вялічынні ўкладзенае працы мала што можна прыраўняць да бібліяграфіі, а, падругое, тэматычныя бібліяграфіі ў беларусаведнай галіне вельмі нялічныя, аднак-жа вельмі патрэбныя.

Матар’ял кніжкі пададзены ў гэтых шасьцёх разьдзелах: Пісьмовыя сьветчаныя пра беларускія бібліятэкі й архівы XII — XVIII ст. ст.; Сьветчаныя пра гібель помнікаў пісьменства; Вывазы помнікаў пісьменства зь Беларусі; Нішчэньне помнікаў пісьменства; Спробы звароту ў Беларусь помнікаў беларускага пісьменства; Дзе цяпер помнікі пісьменства X — XVIII ст. ст.

Разглядаючы кніжка, гэта рэгістрацыйна-крытычны й бібліяграфічны агляд літаратуры пра памятку пісьменства, пра бібліятэкі й архівы Беларусі ды іхны лёс. У працах гэткага профілю будуць заўсёды недасканаласьці, пропускі, некамплетнасьць. Праблемы будуць асабліва ў працах беларускае накіраванасьці й дзеля спэцыфікі праблемы, і дзеля адсутнасьці кнігасхову, дзе-б канцэнтравалася ўся беларуская й беларусаведная літаратура. Ня дзіва таму, што недахопы сустракаюцца і ў разглядаючай працы. Мэта майго агляду — зьвярнуць увагу на больш важныя, у кнізе неахопленыя, дадатковыя матар’ялы, і толькі ў меншай меры аналізаваць сыстэматыку й мэтодыку кампіляваньня.

Перш-наперш — справа азначэньня зместу кніжкі. Загалоўнак „Мова ў гісторыі беларускага пісьменства” вельмі-ж агульны й не аддае істоты зместу выдадзенае кніжцы,

ход у якой найменш якраз пра мову. Толькі перагарнуўшы загаловачную балонку знаходзім заглавак другі— „Лёс помнікаў старога беларускага пісьменства”. І ён не паказвае на бібліяграфічны перш за ўсё змест кніжыцы. Дзеля гэтага, пры каталёгаванні кніжкі ў бібліятках, ні на картках каталёгаў, ні на дадатковых дапаможных картках, ня будзе паказаны ёйны галоўны змест — беларусаведна важныя багаты бібліяграфічны матар’ял пра старое беларускае пісьменства. У бібліяграфічныя паказьнікі каталёгаў бібліяткаў яна таму, як правіла, ня трапіць.

Шмат выйграла-б кніжка, калі-б яна мела хоць невялікі паясьняльны ўступ пра засяг ахопленага ўлікам памятак пісьменства часу й прасторы, пра мэтодыку ды ў якой меры пры ўкладзе былі выкарыстаныя першакрыніцы, а наколькі давалася браць матар’ялы з другога рукі, пра тарнаваную сьстэму зносака, пра плянаваны засяг усяе, шырока, выглядае, задуманае працы, асабліва таму, што пад загаловак пастаўлена рымска адзінка, і ня ясна, ці яна паказвае на першы раздзел, ці першую частку, ці нават першы том нямаюча даможае ўсяе працы.

Пропускі ў разгляданай працы, як бачыць можна зь ніжэй пададзеных прыкладаў, даволі, нажаль, паважныя. У галіне працаў пра лёс бібліяткаў і архіваў Беларусі ня ўзятая, прыкладам, зусім на ўвагу праца Пётры Крэўскага „Гісторыя беларускае кнігі”, якая была апублікаваная ў зборніку „Congrès International des Bibliothécaires et des amis du livre tenu à Prague du 28 Juin au 3 Juillet 1926. Proces Verbaux et Mémoires, t. II. Prague, 1926, pp. 283-294. Гэтая праца была адначасна надрукаваная і ў зборніку „Замежная Беларусь”, кн. I. (Прага, 1926, 99-116). У ёй дадзены даволі дэталёвы агляд гісторыі рукапіснае й друкаванае кнігі ў Беларусі й яе кнігасховаў, прыведзена шмат статыстычных лікаў пра бібліятэкі, дадзеныя інфармацыі пра іхны лёс у часе расейскага панаваньня, пра нішчэньне беларускіх кнігаў і бібліяткаў, прыводзіцца багатая бібліяграфія.

Карысныя дапаўненьні да зместу кніжыцы дала-б і праца Ул. Пічэты „Пытаньне аб вышэйшай школе на Беларусі ў мінулым” (Працы Беларускага Дзяржаўнага ўнівэрсытэту, № 19, 1928, б. 4-6). Там важны матар’ял пра бібліятку Віленскай Акадэміі ды ёйны лёс падчас швэдзкае акупацыі Беларусі. Пічэта дае ў ёй і цікавыя дадзеныя пра Bibliotheca Sarmatica — калекцыю Льва Сапегі, — якую ў 1644 годзе для Віленскай Акадэміі перадаў ягоны сын, падканцлер літоўскі, Казімер-Леў Сапега.

Пры вопісе збораў Беларускага музэю імя Івана Луцкевіча ў Вільні (б. 74-76, зноскі 306, 307) ня выкарыстаная й зусім ня прыводзіцца асноўная інфармацыйная крыніца: Антон Луцкевіч: „Беларускі Музэй імя Івана Луцкевіча”

(Гадавік Беларускага Навуковага Таварыства, кн. I. Вільня, 1933, б. 176-182). Падобна й пры вопісе збораў А. Ельскага (б. 48, зноскі 208, 209, 210, 212), зробленага без выкарыстання асноўнае даведнае інфармацыі, якая дадзена ў біяграфіі А. Ельскага Польскага біяграфічнага слоўніка (Polski słownik biograficzny, t. XI. 1964-65, s. 148-150).

Важны вельмі прабел, гэта нявыкарыстаньне вялікага ліку матар’ялаў датычных Беларусі ў грунтоўнай працы Edward Chwalewik. Zbiory polskie, archiwa, biblioteki, tom I-II. Warszawa, 1926, 1927. Там інфармацыі пра колькідзсят бібліяткаў, архіваў, музэяў на беларускіх землях. Пры згадцы пра зборы Храбтовіча ня ўзятая на ўвёт важная праца Н. Эрнста „Библиотека графов Хреbtовичей” (Русский Библиофил”, Петроград, 1914, б. 16-21). Ёсьць у ёй і статыстычныя дадзеныя.

Ня выкарыстаныя й не паказаныя найважнейшыя матар’ялы пра крыж сьвятое Афрасіні Полацкае (б. 65), як, прыкладам, вопіс крыжа зроблены ў XIX ст. М. Дуброўскім (П. Н. Вятшкова. Белоруссия и Литва. С.-Петербург, 1890. Объяснения к рисункам, б. 39-42), а з навіейшых прадаў: Л. В. Алексеев. Лазарь Богша — Мастер ювелир XII в. („Советская археология”. Москва, 1957, 3, б. 219-244).

Пры вопісе беларускіх матар’ялаў у архівах за межамі БССР важна было-б падаць дзьве вялікія паваяенныя публікацыі: „Описание инвентарей феодальных владений в Литве. Академия наук ЛССР. Центральная Библиотека. Вильнюс, 1963” ды „Собрание рукописей. Краткое обозрение рукописных фондов XI-XX вв. Центральная Библиотека Академии наук ЛССР. Вильнюс, 1963”. У валошняй кнізе ёсьць, між іншага, і вопіс фонду рукапісаў былога Беларускага Музэю імя Івана Луцкевіча.

Шкада, што выпушчаная зь вiду „Бібліяграфія Скарыніны” („Запісы”, кн. 5. Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва. Мюнхен, 1970). У ёй першы друкаваны ўлік архіўных матар’ялаў пра доктара Скарыну ды таксама шмат ведамак пра пашырэнне ды перахоўваньне выданьняў Скарыны й рукапісных іх водпісаў.

Калі на б. 8-20 кніжыцы аўтар называе ведамыя яму бібліятэкі Беларусі XII-XVIII ст. прыватных асобаў, пра якія існуюць хоць нейкія, часам і ўскосныя толькі, паказаньні, шкада, што не названая там бібліятэка гэткае выдатнае постаці гісторыі культуры Беларусі, як доктар Францішак Скарына. Сьветчаньне пра гэтую бібліятэку, з паказаньнем навет ейнага выгляду, дае дрэварыт зь Бібліі Скарыны, на якім ягоны партрэт.

Ведамы часткова й склад бібліятэкі Скарыны. Ужо П. В. Валадзіміраў у сваёй манаграфіі 1888 году пра Ф. Скарыну выясьніў, што калі Скарына ў Празе перакладаў ды выда-

ваў кнігі Бібліі, пад рукамі ў яго была чэская 1506 году Біблія, лацінская „Вульгата”, лацінскія камэнтары да Бібліі Міколы Лірана, „Хроніка сьвету” 1493 году Гартмана Шпэдэля; з царкоўнаславянскіх-жа рукапісных тэкстаў — Псалтыр, Кніга Быцця, Кніга Ева, Еклезіяст, Прыслоўі Саламона ды больш дзесяці кнігаў іншых.

Загана асабліва вялікая працы, што ў ёй выпушчаныя зусім зь віду вельмі важныя, унікальныя для старога беларускага пісьменства, памятки пісання арабіяй. Уражае гэта асабліва таму, што існуе знакамітая публікацыя А. К. Антановіча, у якой дадзены ўлік ды грунтоўны вопіс больш дзвядцці напісаных пабеларуску арабіяй рукапісных кнігаў. Дадзеныя там узоры пісьма, мовы, паказаныя месцы паўстання, перахоўвання рукапісаў ды бібліятэчныя іх нумары (А. К. Антонович. Белорусские тексты, писанные арабским письмом, и их графико-орфографическая система. Вильнюс, 1968, 418 б. + 28 ілюстрацый).

Улік ды вопіс Антановіча беларускіх пісьмовых памятак арабіяй дапоўнены ўжо й новымі знаходкамі напісаных пабеларуску арабіяй кнігаў бібліятэкі Брытанскага Музею, пра што ў „The Byelorussian Tartars and their Writings”, by G. M. Meredith-Owens and Alexander Nadson (The Journal of Byelorussian Studies. Vol. II, № 2. London, 1970, pp. 141-176).

У разгледанай кнізе ніякага наагул успаміну пра само існаванне пісаных арабіяй памятак беларускага пісьменства. Ня згаданы нават і даўно ведамы ды дакладней апісаны беларускі „Ай Кітаб” з Сорак Татараў былога Беларускага Музею імя Івана Луцкевіча ў Вільні.

З драбнейшых хібаў працы звярнуць трэба ўвагу на няўдалыя таўталогічныя выражэнні „пісьменства ў **нацыянальнай** беларускай мове” (б. 49, 63). Мова кажнага народу ягоная „нацыянальная” мова. Калі мова беларуская, дык яна само сабой і „нацыянальная”. Вельмі няўдалы пераклад царкоўнаславянскага назову ведамае багаслужэбнае кнігі „Трыодь цветная”, якую аўтар пабеларуску называе „Трыодзь каларовая” (б. 31, 74). Моляцца ў праваслаўных сьвятынях паўна-ж, не па „каларовых” літургічных кнігах.

У кніжцы крапатліва працаю гадоў сабраны ды кампактна пададзены багаты інфармацыйна-бібліяграфічны матэрыял пра былыя й існуючыя памятки старога беларускага пісьменства, пра архівы, пра бібліятэкі. Вялікая шкода, што кніжка ня мае канечных ў выданьнях гэткага зместу паказнікаў — асабовага, геаграфічнага, прадметнага. Зь імі яна магла-б служыць каштоўным падручным даведнікам для зацікаўленых памяткамі беларускага пісьменства дасьледнікаў. Без паказнікаў-жа карыстацца ёю як даведнікам вельмі цяжка, бо каб знайсці, што пра тую ці іншую кніжку, біблія-

тэку ці архіў у кнізе сказана, і ці яны там наагул узятыя на ўвагу, даводзілася-б кожны раз перагортваць усю кніжку.

Ня шмат хіба зможа паправіць гэтыя важныя недастаткі і тое, калі нейкія паказнікі будуць дадзеныя пры канцы ўсяе — выглядае вельмі шырока, у колькіх частках, задуманае працы, — бо матэрыялы часткі першае будуць тады губляцца ў масе розных іншых матэрыялаў.

Усё-ж, не зважаючы на ўсе няўлікі, на важныя пропускі ды на іншыя недастаткі, праца аўтара піянерская, як першая спроба ўліку, дакументацыі ды арганізацыі матэрыялаў пра памятку старога беларускага пісьменства, пра бібліятэкі, пра архівы, яна бясспрэчна будзе карыснаю пры далейшай працы над іх выяўленьнем, паўнейшым улікам, дакладнейшым вопісам.

В. Кіпель

Вопросы истории. История СССР и БССР. Всеобщая история. Межвузовский сборник. Выпуск первый. Издательство БГУ им. В. И. Ленина, Минск, 1974. 256 стр. 2300 экз.

Вопросы истории. История СССР и БССР. Межвузовский сборник. Выпуск второй. Издательство БГУ им. В. И. Ленина, Минск, 1975. 224 стр. 800 экз.

Рэдкалегія: Н. В. Каменская — гал. рэд., В. М. Фамін — заст. гал. рэд. Л. Р. Казлоў — адказны сакратар, Л. С. Абэцэдарскі, А. Бэнэдыктаў, Г. І. Ваўчок, Н. Д. Коўшараў, Ф. М. Нячай, П. З. Савачкін, Л. М. Шнеерсон, Б. М. Фіх.

Перад беларускай гістарычнай навукай гадамі ўжо стаць вострае пытаньне наладжваньня свайго прафэсійнага пэрыядычнага выданьня. Адмысловага гістарычнага часопісу, аднак, не зважаючы на дамаганьні гісторыкаў і грамадзкіх чыноўнікаў Беларусі, партыя тымчасам не дазваляе. Кадры-ж гісторыкаў у міжчасе паступова растуць. У Беларускай ССР цяпер налічваецца дзесці больш за тысячу „працаўнікоў гістарычных навук”¹.

Тым ня менш, у сьнясе магчымасьцяў друкавацца стан не змяняўся на лепшае з 1962 году, калі на ўсесаюзнай нарадзе гісторыкаў у Маскве прадстаўнік Інстытуту гісторыі АН СРСР І. Краўчанка жаліўся: „Мы, прыкладам, у сябе зрыхтавалі колькі тамоў дакумэнтаў і матэрыялаў, вельмі цікавых для навукі, але апублікаваць іх пазбаўленьня магчымасьці”².

Паўнай спробай пашырыць друкаваную плошчу для гісторыкаў Беларусі мае быць новая сэрыя міжвузавскіх зборнікаў-гадавікоў „Вопросы истории”, што пачалі выходзіць у 1974 годзе ў выдавецтве Беларускага Дзяржаўнага ўнівэрсы-

тэту. Выдаюцца яны, аднак, пад грыфам Мінскага ордэну працоўнага Чырвонага сьцягу Дзяржаўнага педагагічнага інстытуту імя Горкага, дзе прадуе й бальшыня аўтараў, што зьмяшчалі свае артыкулы ў аглядавых тут двух зборніках. Апрача працаўнікоў пэдагагічнага інстытуту, у зборніках апублікавалі свае працы таксама выкладчыкі Беларускага Дзяржаўнага ўнівэрсытэту імя Леніна, Гомельскага Дзяржаўнага ўнівэрсытэту, Горадзенскага педагагічнага інстытуту імя Янкі Купалы ды Магілёўскага педагагічнага інстытуту. У гэтай чароднасьці ў кожным із зборнікаў і зьмешчаныя працы выкладчыкаў названых ВНУ. Артыкулы-ж аўтараў з аднае й тае самае ўстановы ў кожным зборніку зьмешчаныя адзін за адным паводля альфабэтнага парадку аўтаравых прэзыяшчаў, не зважаючы на тое, — хто якой тэмай займаецца. Гэты дзівосны прынцып, які ідзе, відаць, ад завойстранага ўсьведамленьня акадэмічнага статусу (каб не падумалі хаця, што хто ў зборніку першы, той лепшы), пацягнуў за сабою вельмі хаатычнае разьмеркаваньне матэрыялу: заміж нармальнае ў гэтых выпадках храналёгічнае паслядоўнасьці, ці разьмяшчэньня артыкулаў паводля якога-небудзь іншага аб'яднальнага прынцыпу, атрымалася альфабэтная трасянка. Вось, прыкладам, якімі загалоўкамі пачынаецца (ды падобна й канчаецца) другі зборнік:

Мануфактурная вытворчасць гарадоў Беларусі ў 30-ых — 50-ых гадох XIX ст.

Аднаўленьне й далейшае разьвіцьцё агульнаадукацыйных школаў у БССР у чацьвертай пяцігодцы (1946-1950 гг.).

Клясавы й палітычны характар „ніцелюбія” старажытнарускіх князёў.

Рост творчае актыўнасьці машынабудаўнікоў і мэталіапрацоўнікаў БССР у паваяенных гадох (1945-1950 гг.).

Зь гісторыі змаганьня зь няпісьменнасьцяй у Беларусі першымі гадамі савецкае ўлады (1917-1920 гг.), і г. д.

Уражаньне храналёгічнае й тэматычнае трасянікі ўзмацняецца яшчэ й тым, што артыкулы ў зборніках кароценькія (таксама паказальнік „голаду” на друкаваную плошчу). У першым зборніку на 22-х аўтараў у сярэднім прыпадае па 11 старонак на артыкул, у другім — 25-х аўтараў — па 9 старонак.

Цікава, што ў другім зборніку зь ягонага загалоўку выпущаная ўжо „всеобщая история”; засталася, такім парадкам, „история СССР и БССР”. Разьдзел-жа агульнае гісторыі ў першым зборніку складаўся з трох атрыкулаў (66, 216-254): 1. пра савецка-францускія дачыненні ў 1966-1977 гг.; 2. пра пазыцыю эгіпецкага ўраду ў пытаньні абвешчання вайны Нямецчыне (верасень 1939 г.); і 3. пра некаторыя пытаньні вывучэньня гісторыі работніцкага руху ў разьвітых

капіталістычных краінах у сьвятле пастановаў XXIV зьезду КПСС.

Кідаецца ў вочы таксама розніца тыражу першага зборніка супраць другога: 2300 экз. і 800 экз... Меншыя другі зборнік і лікам балонак.

У другім зборніку, аднак, больш збалінаваная прапорцыя рэвалюцыйна-савецкае тэматыкі й дарэвалюцыйнае: у першым зборніку з усіх 22-х артыкулаў толькі адзін быў прысьвечаны дасавецкаму пэрыяду („Польскія навукоўцы пра Беларусь. Першая палавіна XIX ст.”); у другім — з 25-х артыкулаў 7 на тэмы дасавецкага пэрыяду.

Гэтак менш-больш выглядаюць „вонкава” два першыя зборнікі з новае сэр’і „Вопросы истории. История СССР и БССР”.

Да вонкавага аспэкту, праўда, належыць таксама й мова выдаваньня — расейская — яшчэ адзін довад напорнае русыфікацыі, на замацоўваньне якое пастаўленая й гістарычная навука на Беларусі.

Што да самога зместу абодвух зборнікаў, дык у вялікай меры запоўненыя яны партыйна-палітычнай, эканамічна-вытворчай і партыйна-адукацыйнай тэматыкай. Нічога канцэптуальна новага артыкулы гэтае катэгорыі не даюць; наадварот — яны зьведзеныя ў васьноўным да сухага мэханічнага пераліку датаў партыйна-ўрадавых пастановаў ды афіцыйнае статыстыкі партыйцаў, калгасаў, брыгадаў, рублёў, працэнтаў, трактароў, ільнацерабілак, кароваў, авец, і г. д. Ніводзін з аўтараў, пры гэтым, ані словам не паставіў пад сумлеў верагоднасьці сваіх статыстычных даных. Савецкая статыстыка, разам зь іншымі партыйнымі догмамі, сумлевам не падлягае!

Тым актуальней гучыць у канцы другога зборніка, як свайго роду абагульненьне ўсяе статыстыкі ў зборніках, выкаваньне Фэлікса Дзяржынскага з 1926 году: „Я цвёрджу, што лікі, якія даюць нам трэсты, разьдзьмуханыя, што яны фантастычныя. Гэтая справаздачнасьць, якую мы збіраем, гэта фантастыка, кваліфікаваная хлусьня. Рэч у тым, што ў нас няма адказнасьці за лікі” (б. 222).

Пытаньне верагоднасьці афіцыйнае статыстыкі ў беларускіх савецкіх гісторыкаў вычэрпваецца лымчасам сьцьверджаньнем правільнага назіраньня, якое зрабіў Я. Трашчонак у сваім артыкуле пра асноўныя прынцыпы гістарычнае крытыкі (II, 215-222): „Нутраная крытыка масавых дакумэнтальных крыніцаў — найменш распрацаваная галіна крыніцаведы савецкае эпохі” (б. 222).

„Няма адказнасьці” ў артыкулах абодвух зборнікаў ня толькі за лікі, але й за іншыя рэчы. У шмат якіх артыкулах, прыкладам, апісваюцца падзеі й разьвіцьцё ў савецкай Беларусі 1930-х — 1940-х гадоў, (I: 96-109; 149-158; 200-215. II:

114-125; 174-184; 191-197). Але ані Сталіна ані нат „культу асобы Сталіна” ў гэтых апісаннях і заваду няма. На Беларусі, як вынікае з артыкулу Шастакова пра міжнародныя сувязі БССР 1930-мі гадамі, сацыялізм будаваўся „пры блаславітых умовах” (П, 115). Ужываньня некаторымі аўтарамі гэтых выразы як „не зважаючы ня цяжкасці й нястачы”, як правіла, ніякіх далейшых тлумачэнняў ня маюць: разгляд „цяжкасцяў і нястачы” савецкага перыяду ў кампэтэнцыю гісторыкаў не ўваходзіць (гл. П, 197).

Інерцыя бяскрытычнага ўспрыняння партыйна-прапагандавых шаблонаў дзейць і ў некаторых іншых выпадках. Гэтак, прыкладам, у моц догмы пра рэакцыйнасць рэлігіі, Паўлючэнка ў сваім артыкуле „Да пытання пра рэакцыйную ролю праваслаўнае царквы ў Беларусі ў перыядзе рэвалюцыі 1905-1907 гг.” піша: „Праваслаўная й каталіцкая, магэтанская й юдэйская, лютэранская рэлігіі — усе былі адзіныя ў змаганні з рэвалюцыйным рухам” (П, 190). У Паўлючэнкавым пераліку царкваў „каталіцкая” датычыцца, пэўна-ж, перш-наперш да польскае каталіцкае царквы, якая, як ведама, адыграла выдатную ролю ў гісторыі аднаўлення польскае дзяржаўнасці й польскага рэвалюцыйнага руху ў царскай Расеі.

Пра рэвалюцыйна-дэмакратычны-ж характар польскае нацыянальна-вызвольнае справы ціраз выказваліся й „клясыкі марксызму-ленінізму”, аб чым, бадай, ведама й Паўлючэнку, бо ў тым-жа самым зборніку, у якім зьмешчаны ягоны артыкул, у артыкуле Палонскага пра сацыяльна-эканамічную палітыку царызму на Беларусі ў XIX ст. чытаем: „К. Маркс, Ф. Энгельс, В. І. Ленін выказваліся пра Польшчу таго часу як пра вогнішча ўсходняэўрапейскае аграрнае дэмакратыі — адзіна малчымое формы вызвалення ўсіх славянскіх народаў” (П, 82).

Дык польскі нацыянальна-вызвольны рух ня згубіў свайго рэвалюцыйна-дэмакратычнага характару і ў часок рэвалюцыі 1905-1907 гадоў; ня згубіла свае цэнтральнае ролі ў гэтым руху й польская каталіцкая царква (тое, што царква гэтая ўважала сябе за карэнную на Беларусі, гэта пытаньне асобнае, і гэта аніак не зьяняшала рэвалюцыйнае ролі польскае каталіцкае царквы ў межах царскае імперыі; гэтым-жа рэвалюцыйна-дэмакратычным фактам была і лютэвіская каталіцкая царква). Ставіць, гэтак як робіць Паўлючэнка, каталіцкую царкву ўпоравень з дзяржаўнай, упрывілеяванай расейскай праваслаўнай царквой як рэакцыйную антырэвалюцыйную сілу — гэта зырк прыклад механічнага прыкладаньня да мінуўшчыны вымогаў сучаснае атэістычна-прапагандавае кампаніі савецкае ўлады, жалюгодная „навуковасьць”, да якое прыводзіць партыйнасць у гістарыяграфіі.

Паднявольная залежнасьць ад маскоўскага партыйнага цэнтру беларускіх гісторыкаў у іхным распрацоўваньні гэтаў, што выходзяць за тэрытарыяльныя межы рэспублікі, відавочная з прыкладу артыкулаў Казлова й Шнеерсона ў першым зборніку на тэмы ўсёагульнае гісторыі ды артыкулу Шастакова ў другім зборніку на тэму міжнародных сувязяў БССР. У вядомым зь іх няма спасылак на дакументальныя першакрыніцы тых краёў, пра якія ідзе гутарка — Францыю, Вялікабрытанію, Чэхаслававічыну, Амэрыку. Пазнаваць іхную мінуўшчыну й дачыненні Беларусі да гонае мінуўшчыны сучасны гісторык на Беларусі можа толькі з савецкага партыйнага друку; блізу ніякага доступу да замежных першакрыніцаў артыкулы абодвух зборнікаў не здраджаюць.

Пры ўсіх мэтадалягічных заганан і тэматычнай абмежаванасьці, некаторыя артыкулы, аднак, маюць сваю пазнавальную вартасьць. Да ліку гэтых належыць, прыкладам, артыкул В. Чапко ў другім зборніку пра эканамічныя сувязі Беларусі й Украіны ў першай палавіне XIX ст. аб артыкул Каменскае ў тым-жа зборніку пра змаганьне з няпісьменнасьцю на Беларусі ў 1917-1920 гадох ды некаторыя іншыя матэрыялы гэтага зборніка.

У першай кнізе сюды трэба залічыць перш-наперш артыкул Чыкалава „Склад пэдагогічных кадраў школаў БССР у гады восьмае пяцігодкі” (87-96). Падаваная аўтарам стацыстыка выкладчыкаў беларускае мовы й літаратуры ды расейскае мовы й літаратуры, а таксама некаторыя іншыя дадзеныя пра стан пэдагогічных кадраў, даюць пэўныя магчымасьці ўгледу ў засакрочванае савецкаю ўладаю пытаньне ролі беларускае мовы й беларускамоўных школаў у адукацыйнай сыстэме БССР. Артыкулаў гэтых, аднак, ня шмат і не яны характарызуюць першыя два зборнікі новае сэрый. Асноўнае, пра што гэтыя зборнікі светчаць, гэта пра дасьледніцкую скванасьць беларускіх гістарычных навукі й ейную палітычна-прапагандовую функцыю.

Я. Запруднік

¹ У 1970 годзе, паводля даведніка Цэнтральнага стацыстычнага ўпраўленьня пры СМ СССР „Народное образование, наука и культура в СССР”, выд. „Статистика”, Москва, 1971, стр. 256-257 у БССР было 989 „працаўнікоў гістарычных навукаў”.

² Е. М. Жуков, і інш., рэд. „Всесоюзное совещание о мерах улучшения подготовки научно-педагогических кадров по историческим наукам. 18-21 декабря 1962 г.”, выд. „Наука”, Москва, 1964, стр. 95.

Мікалай Сташкевіч. Непазбежнае банкруцтва (3 гісторыі палітычнага краху нацыяналістычных партый у Беларусі. 1917-1925 гг.). Бібліятэчка газеты „Голас Радзімы”. Мінск, 1974, 140 б.

У сваёй кніжыцы М. Сташкевіч даў стандартную партыйную версію палітычных падзеяў 1917-25 гг. і ўзяўся за прэрэчыць „тэзіс” аб „штучнасці савецкае ўлады на Беларусі”. Аўтар даволі часта спасылаецца на друкаваныя й архіўныя крыніцы. Зь іх, аднак, ён падбірае толькі тое, што падыходзіць пад сучасную партыйную прапагандную схэму мінуўшчыны. Усё-ж некаторыя факты заслугоўваюць на ўвагу. Прыкладам, лік бежанцаў зь Беларусі на 1 лютага 1917 году: 3.200.512. Усіх жыхароў беларускіх губерняў паводле перапісу 1897 г. было 8.518.248. Значыцца больш траціны жыхарства Беларусі, калі там устанаўлялася балшавіцкая ўлада, была вонках свайго краю. Факт гэты трэба асэнсоўваць зь іншым лікам: больш за паўтара мільёна расейскага войска на Беларусі ў 1917-18 гадох, якое й было вырашальным фактарам у ходзе далейшых падзеяў.

У 1925 годзе Вільгельм Кнорын, балшавіцкі дзеяч на Беларусі, пісаў: „Заснавальніцай і творцай камуністычнай арганізацыі была старая балшавіцкая гвардыя, закінутая на Беларусь вайною зь Ленінграду, Масквы, Іванава”. У 1951 годзе міністар нутраных справаў БССР Л. Цанава паясьняў Кнорына: „Перамогу савецкай улады на Беларусі ў значнай меры забяспечыла тая акалічнасць, што тут праходзіў заходні фронт, на якім былі сканцэнтраваныя масы работнікаў і сялянцаў цэнтральных раёнаў Расеі, апрапанутых у жаўнерскія шынэлі” (гг. артыкул Я. Менскага: „Чаму ды як была ўтвораная БССР?” у „Беларускім зборніку”, Мюнхэн, 1955, кн. I, б. 13).

Замоўчваючы масу важных фактаў, Сташкевіч блытаецца маніпулюючы іншымі ў падмацаваньне свае „тэзы” пра масавае, быццам-бы, падтрымваньне беларусамі балшавікоў. Гэтак, прыкладам, пішучы пра Беларускаю Сацыялістычную Грамаду, ён прызнае, што „к восені 1917 году ў яе радок налічвалася 5 тысяч членаў” (б. 13). У іншым-жа месцы аўтар падае, што ў чырвені 1918 году на акупаванай немцамі тэрыторыі Беларусі — каля 80% тэрыторыі сучаснае БССР — было 4.400 камуністаў (б. 44). Інтэрпрэтацыя гэтых лікаў у Сташкевіча тыпова партыйная: палітычны кірунак Беларускае Сацыялістычнае Грамады ня меў народнага падтрымання, а вось балшавіцкі — меў! Агульна ведама, што ўмацаваліся балшавікі ў Беларусі ня ў выніку падтрымання іх беларускім народам — яго яны ня мелі. На беларускіх землях савецкая ўлада была прынесена з усходу на шыкох расейскіх войскаў.

Я. Запруднік

ЗЬ БЕЛАРУСАВЕДНАЕ ХРОНІКІ

ДНІ БЕЛАРУСАВЕДНЫХ СТУДЫЯЎ У АТАВЕ

Ад 19 да 27 красавіка 1975 году на Ўнівэрсытэце Атавы, сталіцы Канады, былі наладжаныя „Дні Беларускіх Студыяў”. Агульная тэма дзён студыяў была: „Прысутнасць Беларусі на Паўночна-Амерыканскім кантынэнце”. Арганізаваў дні студыяў Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва ў Канадзе.

На праграму дзён студыяў складаліся: выстаўка беларускага народнага мастацтва, аўтарскі вечар Натальлі Арсеньневай, двудзённая навуковая канфэрэнцыя з банкетам у часьць яе ўдзельнікаў і з прамоваю прадстаўніка канадзкага фэдэральнага ўраду.

Аўтарскі вечар Натальлі Арсеньневай

Вечар паэзіі Натальлі Арсеньневай адбыўся ў праграме Дзён Беларускіх Студыяў на Ўнівэрсытэце Атавы ў пятніцу, 25 красавіка 1975 году. Прысутных было каля ста чалавек, сярод якіх можна было бачыць прадстаўнікоў абодвух атаўскіх унівэрсытэтаў, дзяржаўнага дэпартаменту фэдэральнага ўраду, культурна-грамадзкіх этнічных арганізацыяў Канады, студэнтаў і шматлікіх прадстаўнікоў беларускага грамадства.

Вечар, і адначасна дні беларусаведных студыяў, адчыніла сп-ня Івонка Сурвілла, старшыня Інстытуту, вітаючы й паэтку, і ўсіх прысутных. У сваёй прамове яна казала:

„Гэтыя Дні Беларусаведных Студыяў вынік захадаў Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва ў Канадзе, Славянскага Аддзелу Атаўскага Ўнівэрсытэту, сяброў Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва ў ЗША, Нацыянальных Музэяў Канады, зь якіх Нацыянальны Музэй Чалавека наладзіў выстаўку беларускага народнага мастацтва, а таксама Праграмы Шматкультур’я Дзяржаўнага Дэпартаменту, без дапамогі якога нам цяжка было-б справіцца з коштамі спалучанымі з наладжаньнем дзён студыяў. Ад імя Беларускага Інстытуту складаю падзяку ўсім установам, арганізацыям і асобам, якія

прынялі ўдзел у арганізацыі Дзён Беларускіх Студыяў. Асабліваю падзяку выказваю сп-ні Наталлі Арсеньневай, якая згадзілася прыехаць да Атавы, каб прыняць удзел у вечары свае паэзіі й у тымдні студыяў”.

Ад Універсітэту Атавы й паэтку, і ўдзельнікаў вечару прывітаў дырэктар Славянскага Аддзелу ўніверсітэту праф. др. Канстантын Біда, які ў сваёй прамове, міжіншага, сказаў:

„Мы вельмі радыя, што гэтая культурна-навуковая падзея адбываецца на ўніверсітэце Атавы. Не зважаючы на ўсе перамены ды крытычныя поры гісторыі, беларускі народ застаўся пры сваіх нацыянальных імкненнях, захаваў сваю нацыянальную жыццёвасць ды сваю культурную самабытнасць. Беларусь засталася краем вялікіх паэтаў, пісьменьнікаў ды выдатных вучоных... Мы горака вітаем прадстаўнікоў беларускага грамадства зь іхняй працай, іхнымі дасягненнямі, і жадаем удачы ў гэтай канферэнцыі”.

Уводзіны ў мастацкую істоту паэтычнае творчасці Наталлі Арсеньневай даў прысутным прафэсар Славянскага Аддзелу ўніверсітэту др. Багдан Пляскач. Далейшую праграму вечару вёў праф. Антон Адамовіч. Апрача самое паэтыкі, вершы ейныя чыталі праф. А. Адамовіч, сп-ня Ева Пашкевічанка, сп-ня Вера Баргуль, др. Вольга Арэхва, др. Янка Запруднік. Прафэсар Універсітэту Альбэрта, ведамы ўкраінскі паэта Яр Славутыч, адчытаў адзін верш Арсеньневай у ўкраінскім перакладзе, які ён зрабіў 30 гадоў таму.

Пасля закончанага чытаньня вершаў букет красак паэты ўручылі Юльянка Грыцук ды Ганя Сурвілла з словамі: „У Ваших вершах Вы аддалі нам Вашае сэрца, з гэтымі кветкамі мы аддаём Вам нашы”. Аўтарскі вечар беларускае паэтыкі адзначыла на сваіх бачынах і атаўская прэса. Газэта „Le Droit” змясьціла пры гэтым і фатаграфію паэтыкі.

Беларусаведная канферэнцыя

Беларусаведная канферэнцыя адбывалася 26-27 красавіка 1975 году. Было прачытана на канферэнцыі, у ангельскай мове, 12 рэфэратаў. Старшынямі трох сесіяў канферэнцыі былі па чарзе др. Янка Запруднік, др. Барыс Рагуля й др. Багдан Пляскач. Прачытаньня на канферэнцыі рэфэраты:

Праф. Сьцяпан Горак, выкладчык гісторыі Ўсходня-Айльнойскага ўніверсітэту, ЗША: „Пытаньні пэрыядызацыі й тэрміналёгіі гісторыі Беларусі”.

Др. Вітаўт Кіпель, заступнік дырэктара навукова-тэхнічнага аддзелу Публічнае Бібліятэкі Нью Ёрку, ЗША: „Раньня

беларускія імігранты ды некаторыя статыстычныя дадзеныя пра беларусаў Паўночнай Амэрыкі”.

Мгр. Алесь Грыцук, сакратар Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва ў Канадзе, бібліятэкар Квійнс Універсітэту ў Кінгстане: „Дзялягичныя ды сацыялягичныя асновы беларускага арганізаванага жыцця ў Канадзе”.

Мгр. Раіса Станкевіч, старшыня галоўнае ўправы Арганізацыі Беларуска-Амэрыканскае Моладзі: „Беларуская моладзь у Паўночнай Амэрыцы, яе дзейнасьць і дасягненьні”.

Др. Вітаўт Тумаш, старшыня Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва ў ЗША: „Беларусаведныя дасьледваньні й публікацыі ў ЗША”.

Мгр. Фрэнк Сысын, Украінскі Дасьледны Інстытут ў Гарвардзе: „Пэрспэктывы разьвіцьця украінаведы й беларусаведы ў Паўночнай Амэрыцы”.

Др. Раіса Жук-Грышкевіч, Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва ў Канадзе, райца Канадзкае Кансультатыўнае Рады Шматкультур’я: „Беларусы ў шматкультурнай Канадзе”.

Праф. др. Янка Запруднік, выкладчык гісторыі на Квійнс Коледжы Гарадзкага ўніверсітэту Нью Ёрку: „Савецкая рэакцыя на дзейнасьць беларусаў у Паўночнай Амэрыцы”.

Праф. Антон Адамовіч, віцэстаршыня Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва ў ЗША: „Беларускія пісьменьнікі на Паўночна-Амэрыканскім кантынэнтэ”.

Праф. Яр. Славутыч, выкладчык славістыкі на ўніверсітэце Альбэрта, Канада: „Новы Сьвет бачаны беларусам — апавяданьні Ўладзімера Гьльбіннага”.

Праф. др. Вольга Арэхва, выкладчык славістыкі ў Паўдэнна-Айльнойскім ўніверсітэце ЗША: „Вобраз восені ў вершах Наталлі Арсеньневай”.

Др. Станіслаў Станкевіч, рэдактар газэты „Беларус”, ЗША: „Беларускія савецкія пісьменьнікі ў Амэрыцы й пра Амэрыку”.

Падчас канферэнцыі мастацка-выдавецкі клуб „Пагоня” наладзіў выстаўку беларускіх і беларусаведных выданьняў. У суботу вечарам, 26 красавіка, быў зладжаны ў гэты ўдзельніцаў канферэнцыі банкет, з прамоваю на якім пра істоту ды мэты палітыкі шматкультур’я канадзйскага фэдэральнага ўраду выступіў дырэктар урадавае Праграмы Шматкультур’я сп. М. Андрасі. Пры нагодзе банкету ўдзельніцаў канферэнцыі прывітаў рэктар Атаўскага ўніверсітэту праф. др. Рожэ Гіндон (Roger Guindon).

Працы беларусаведнае канферэнцыі ў Атаве будуць апублікаваныя ў выданьні Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва ў Канадзе.

Выстаўка беларускага народнага мастацтва

Выстаўка на ўніверсітэце Атавы была адкрытая ад 19 да 27 красавіка 1975 году. Арганізаваў выстаўку Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва ў судзейнасці з Канадзійскім Нацыянальным Музеем Чалавека, — які пераняў на сябе тэхнічны бок арганізацыі, — ды з Універсітэтам Атавы. Жыхароў сталічнае Атавы аб выстаўцы паведамлялі каларовыя плякаты з узорам беларускага народнага арнамэнту ды тэкстамі ў мовах французскай і ангельскай, а таксама інфармацыі й абвесткі ў атаўскай прэсе.

Адкрыццё выстаўкі адбылося ў суботу 19 красавіка ў прысутнасці прадстаўнікоў Нацыянальнага Музею Чалавека, Атаўскага ўніверсітэту, Дзяржаўнага Сакратар'яту, урадоўцаў федэральных міністэрстваў ды прадстаўнікоў этнічных групаў. Адчыняючы выстаўку сп-ня Івонка Сурвілла, старшыня Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва ў Канадзе, казала:

„У праграму дзён нашых студыяў мы паставілі ўлучыць выстаўку беларускага народнага мастацтва дзеля важнасці гэтае формы мастацкае выявы ў жыцці і канадзійцаў беларускага паходжання, і беларусаў наагул. Балшыня паказаных тут рэчаў перад іх набыццём Нацыянальным Музеем Чалавека была собкасыяй беларускіх сем'яў Новага Кантынэнта, некаторыя застаюцца іхнымі й цяпер. Прывезлі яны іх зь Беларусі не зважаючы ціра на вялізарны цяжкасці. Яны імі гордыя, уважаючы іх за свой бяспэжны скарб, ды далей іх і тут памнажаюць і гэтым даводзяць, што ход тут не пра штосці аджыўшае, але што мастацтва гэтае далей разьвіваецца ды ўпрыгожвае жыццё тысячаў жыхароў Канады”.

Ад Нацыянальнага Музею Чалавека прамаўляў др. Р. Клімаш, які, міжіншага, казаў:

„Мы ганарымся, што нам дадзеная была нагода прыймаць удзел у арганізацыі гэтай гістарычнай першай выстаўкі беларускага народнага мастацтва ў Атаве. Музей Чалавека мае калекцыю беларускага народнага мастацтва, што запачаткаваная была пяць гадоў таму, і якая ўсёцяж папаўняецца ды расце”.

На выстаўцы паказаныя былі экспанаты з галіны ткацтва, народнае вопраткі, вышывання, вязання, інкрустацыі саломкай, цырамікі. Быў тут таксама вясельны каравай, смургонскія абаранкі, вялікодныя бабкі. У шасці вітрынах разьмешчаныя былі меншыя рэчы. Большыя-ж, як дываны, посьцілкі, некаторыя вышываныя ды вязаныя рэчы, былі

разьвешаныя на сьценах залі. Тэксты ў мовах французскай ды ангельскай паясьнялі кжны экспанат. Наведвальнікі пры ўваходзе на выстаўку маглі прачытаць дадзеную ў дзвёх афіцыйных мовах Канады, ангельскай ды французскай, кароткую даведку пра Беларусь, беларускі народ, беларускую мову, культуру, традыцыйнае народнае мастацтва.

Інфармацыі пра выстаўку й пра Дні Беларускіх Студыяў, разам зь беларускімі народнымі песнямі й музыкай, перадаваліся шмат разоў у дзень праз універсітэцкае радыё, галасынікі якога былі інсталаваныя і ў залі выстаўкі. Інтэрв'ю пра выстаўку ды беларускае народнае мастацтва дала для радыё сп-ня Ева Пашкевічанка. Паведамленьні й справаздачы з выстаўкі былі зьмешчаныя ў атаўскай прэсе — “The Ottawa Journal”, “The Ottawa Citizen”, “Le Droit” ды іншых.

В. Кіпель

БЕЛАРУСКАЯ ЭМІГРАЦЫЙНАЯ ЛІТАРАТУРА

Сьмпозіюм на ўніверсітэце Нью Ёрку

Факультэт славянскіх моваў Квінскага Коледжу Гарадзкага ўніверсітэту Нью Ёрку ў 1973/74 навучальным годзе даў сэр'ю лекцыяў пра замежную беларускую літаратуру ды некаторыя іншыя аспекты беларускае культуры.

Першаю была лекцыя др. Вітаўта Кіпеля пра беларускія ды беларусаведныя калекцыі бібліятэкаў ЗША. Разгледзіўшы амэрыканскія даведныя, навуковыя, геаграфічныя, эканамічныя, гістарычныя ды архіўныя фонды беларускі, даўжэй дакладчык спыніўся на калекцыях беларускае мастацкае літаратуры ды на паасобных беларускіх аўтарах-пісьменьнікаў, творы якіх можна знайсці ў бібліятэках ЗША. Была таксама дадзеная характарыстыка таго амэрыканскага чытача, які беларускае кніжкі шукае ды ёю карыстаецца.

Лекцыя праф. Антона Адамовіча была прысьвечаная разгляду пачаткаў беларускае літаратуры на эміграцыі. Асабліва дэталёва быў прааналізаваны літаратурны профіль часопісу „Крывіч”, 12 нумароў якога ў гадох 1923-1927 выйшла ў Коўні пад рэдакцыяй Вацлава Ластоўскага. У гэтым часопісе было надрукавана шмат твораў беларускіх паэтаў і пісьменьнікаў замежжа.

Лекцыя праф. Уладзімера Сядуры з Палітэхнічнага Інстытуту Рэнсэлер у Трой, штат Нью Ёрк, прысьвечаная была разгляду беларускіх драматургічных твораў, што былі напісаныя на эміграцыі.

Праф. др. **Янка Запруднік** з Квінскага Коледжу Гарадзкога Універсітэту даў агляд зборнікаў паэзіі й усяе паэтычнае творчасці Рыгора Крушыны.

Творчасць паэты Масея Сяднёва разгледзела ў сваёй лекцыі праф. **Зоя Юрэва** з Гарадзкога Універсітэту Нью Ёрку

Рыхтуецца да друку, пад рэдакцыяй праф. **Томаса Бярда**, зборнік прадаў сымпозіома. Апрача вышэй названых рэфэратаў, у кнізе будуць надрукаваныя нарысы з гісторыі беларускае замежнае літаратуры ды дадзеныя інфармацыі пра беларускія замежныя літаратурныя згуртаванні ды пра замежныя літаратурныя часопісы — „Крывіч”, „Шыпшына”, „Пагоня”, „Сакавік”, „Наперад”, „Конадні”, „Віці”, „Баявая ўскалось” ды іншыя. У зборніку мае быць таксама дадзены, у ангельскай перакладзе, перадрук важнейшых літаратурных праграма-дэкларацыйных артыкулаў і матар’ялаў.

Кніга будзе карыснаю ўсім літаратураведам, якія цікавяцца беларускаю літаратурай ды канечнаю ўсім тым бібліятэкам, што маюць славянскія калекцыі. Зборнік будзе называцца: *Queens Slavic Papers, volume 3. Modern Byelorussian Writing: Essays and Documents. Edited by Thomas E. Bird. Flushing, Queens College Press, 1976.*

В. Кіпель

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСКАЕ ЛІТАРАТУРЫ ПАНГЕЛЬСКУ

У Эўропе друкуецца гісторыя беларускае літаратуры ў ангельскай мове прафэсара Лёнданскага Універсітэту Арнольда Б. МкМілліна, ведамага аўтара выдадзенае ў 1972 годзе, таксама пангельску, кнігі „Лексыка беларускае літаратурнае мовы XIX стагоддзя”.

Англамоўная гісторыя беларускае літаратуры МкМілліна з’явіцца ў Нямеччыне, у сэр’ёз публікацыяў з галіны славянскіх літаратураў — *Bausteine zur Geschichte der Literatur bei den Slaven*, — што выходзяць пад рэдакцыяй Г. В. Гардэра й Г. Ротэ. Кніга друкуецца ў Гісэне ў выдавецтве Шмітц.

Ангельскі назоў кнігі А. Б. МкМілліна: *A History of Byelorussian Literature: From its Origin to the Present Day*. Кніга, у якой будзе каля 400 бачынаў друку, мае ґрунтоўную бібліяграфію ды паказьнікі літаратурных твораў і асабовы. У ёй узятая на ўвагу й творчасць выдатнейшых беларускіх паэтаў і пісьменьнікаў замежжа. На змест кнігі складаецца, апрача ўводнага артыкулу, 19 гэткіх раздзелаў:

1. Рэлігійная літаратура XII-XV ст.; 2. Летапісы й мэмуарная літаратура; 3. Францішак Скарына; 4. Проза XVI-XVII ст.; 5. Паэзія ад Францішка Скарыны да Сымона Полацка-

га; 6. XVIII стагоддзье; 7. Адраджэньне беларускае літаратуры (першая палавіна XIX ст.); 8. Вінцук Дунін-Марцінкевіч; 9. Францішак Багушэвіч; 10. Багушэвічавы сучаснікі; 11. Нашаніўская пара; 12. Максім Багдановіч; 13. Алесь Гарун; 14. Янка Купала; 15. Якуб Колас; 16. Ад рэвалюцыі да вайны (1917-1945); 17. Зьмітрок Бядуля; 18. Кузьма Чорны; 19. Паваенная літаратура.

Кніга А. Б. МкМілліна, гэта першая большых памераў і надрукаваная кніжным выданьнем гісторыя беларускае літаратуры напісаная ў мове Заходняга Сьвету.

В. Кіпель

НА НАВУКОВЫХ КАНФЭРЭНЦЫЯХ

На канфэрэнцыі 24. 5. 1975 г. „Славяне штату Мэрылэнд” ў горадзе Балтыморы др. **Вітаўт Кіпель** прачытаў даклад „Славянскія этнічныя групы ЗША й літаратура пра іх у гарадзкіх бібліятэках ЗША”. Канфэрэнцыю ладзілі Эсэкскі штатны каледж, Украінская адукацыйная асацыяцыя й Таварыства польскае спадчыны ў штаце Мэрылэнд.

На канфэрэнцыі Дэтройтскага ўніверсітэту „Нацыяналізм у СССР і Ўсходняй Эўропе” 3-4. 10. 1975 г. даклады чыталі др. **Янка Запруднік** „Агульнае разьвіцьцё на Беларусі ад 1964 году” і др. **Вітаўт Кіпель** „Праблемы эканамічнага разьвіцьця Беларусі ад 1964 году”. Старшынём сэсіі, на якой абмяркоўваліся абодва даклады, быў др. **Янка Садоўскі**. Кніга матар’ялаў канфэрэнцыі рыхтуецца да друку.

На канфэрэнцыі Амэрыканскае Асацыяцыі для Поступу Славянаведы (AAASS),—American Association for the Advancement of Slavic Studies, — што адбылася ў горадзе Атланта, штат Джорджыя, 8-11. 10. 1975 г., др. **Янка Запруднік** прачытаў даклад „Праблемы тэрміналёгіі й пэрыядызацыі гісторыі Беларусі”. Тэкст дакладу й камэнтары да яго апублікаваны ў: *Nationalities Papers. The Association for the Study of the Nationalities (U.S.S.R. and East Europe). Vol. III, № 2. Fall 1975, pp. 25-59.*

Я. Запруднік

ВЫПІСВАЦЬ МОЖНА КНІЖКІ

ВЫДААННІ БЕЛАРУСКАГА ІНСТЫТУТУ НАВУКІ І МАСТАЦТВА

Максім Багдановіч. Вянок паэтычнае спадчыны. 1960, 294 б.	\$ 5.00
Андрэй Багровіч. Жыхарства Беларускае ССР у святле перапісу 1959 году. 1962, 88 б.	2.00
Сымон Брага. Міцкевіч і беларуская плынь польскае літаратуры. 1957, 32 б.	1.00
С. Брага. Доктар Скарына ў Маскве. 1963, 32 б.	1.00
С. Брага. Лякалізацыя жыццяпісу доктара Скарыны. 1965, 32 б.	1.00
С. Брага. Пытаньне імя доктара Скарыны ў святле актаў і літаратуры. 1967, 40 б.	1.00
Адам Варлыга. Прыказкі Лагойшчыны. 1966. Разам з дадаткам 1972 г. 124 б.	3.00
Алесь Гарун. Край мой васільковы. 12 песняў на сярэдні голас з фартэпіянам. 1972, 40 б.	3.00
Мікола Куліковіч. Беларуская музыка. Кароткі нарыс гісторыі беларускага музычнага мастацтва. 1953, 64 б.	2.00
Янка Купала. Спадчына. Выбар паэзіі. 1955, 564 б.	15.00
Скарынінскія юбілейныя маркі да 450-х угодкаў друку на беларускай зямлі, Вільня 1522 — 1972. Пана аркушу, на якім 20 марак ды інфармацыйныя даведкі пабеларуску і паангельску пра доктара Ф. Скарыну і ўгодкі.	2.00
Станіслаў Станкевіч. Беларуская падсавецкая літаратура першай палавіны 60-х гадоў. 1967, 170 б.	5.00
Паўла Урбан. У святле гістарычных фактаў. 1972, 130 б.	3.00
КОНАДНІ, літаратурна-мастацка-навуковы часопіс. Кнігі 1-7, гады 1954 — 1963. Разам 688 б.	15.00
ЗАПІСЫ Беларускага Інстытуту Навукі і Мастацтва. Кнігі 1 - 6, Нью Ёрк, 1952 — 1954, разам 386 б.	10.00
ЗАПІСЫ. Беларускі Інстытут Навукі і Мастацтва. Кнігі 1 - 4, Мюнхен, 1962 — 1966, разам 1012 б.	30.00
ЗАПІСЫ. Беларускі Інстытут Навукі і Мастацтва. Кніга 5. Скарыніна 1517 — 1967 (Скарынінскія ўгодкавы зборнік). Мюнхен, 1970, 268 б.	10.00
ЗАПІСЫ. Беларускі Інстытут Навукі і Мастацтва. Кніга 12. Нью Ёрк, 1974, 160 б.	5.00
Кніга 13. Нью Ёрк, 1975, 160 б.	8.00

Цэны разам з коштамі перасылкі. Выпісваць на адрас:

Byelorussian Institute of Arts and Sciences
3441 Tibbett Avenue
Bronx, New York, 10463, U.S.A.

КНІГІ ІНШЫХ ВYДАВЕЦТВАЎ

Anthony Adamovich. Oposition to Sovietization in Belorussian Literature (1917 — 1957). 1958, 204 p.	\$ 10.00
Kastus Akula. Tomorrow is yesterday. Novel. 1968, 225 p.	5.00
Кастусь Акула. Змагарныя дарогі. Аповесць. 1962, 582 б.	12.00
К. Акула. Гараватка. Раман. Частка 1-ая: Дзярлівая птушка. 1965, 180 б.	5.00
К. Акула. Гараватка. Раман. Частка 2-ая: Закрываўленае сонца. 1974, 286 б.	10.00
Maksim Bahdanovič. Weissruthenische Heimat-Lyrik. Ins Deutsche übertragen von Eugen Freiherrn von Engelhardt. 1949, 12 S.	0.50
Беларускія казкі. 1957, 216 б.	5.00
Адам Варлыга. Народныя казкі пра ведзьмаў і нячысьцікаў. 1967, 40 б.	1.00
А. Варлыга. Народныя казкі пра краіну Ярылы. 1969, 40 б.	1.00
А. Варлыга. Народныя казкі пра жыццё-быццё. 1972, 40 б.	1.00
А. Варлыга. Чатыры ўрачыстасці. Беларускія абрады. 1970, 54 б.	2.00
А. Варлыга. Народныя забавоны. 1972, 16 б.	1.00
Adam Varlyha. Krajovy slounnik Lahojščyny. 1970, 172 b.	5.00
A. Varlyha. Praktyčnyja nazirańni nad našaj žyvoj movaj. 1966, 40 b.	1.00
J. H. Lemantar — Лемантар. Для школаў і хатняга навучання 1964, 96 б.	2.00
J. H. Dla małych dzieł — Для малых дзетак. Дзіцячы фальклёр. 1965, 56 б.	2.00
Дудар. Зборнік народных песняў з нотамі. Сабраў Я. Г. 1970, 72 б.	3.00
Максім Гарэцкі. Выбраныя творы, том 3-ці (Творы забароненыя ў СССР). 1975, 160 б.	5.00
Уладзімер Глыбіны. На берагох пад сонцам. Аповяданні і аповесці. 1964, 192 б.	5.00
У. Глыбіны. На святой зямлі. 1972, 120 б.	3.00
Лукаш Калого. Нядоля Заблюдкіх. Аповесць. 1954, 128 б.	3.00
Якуб Колас. Новая зямля. Паэма. 1952, 278 б.	5.00
Я. Колас. Сымон музыка. Паэма. 1955, 246 б.	5.00
Я. Колас. У палескай глушы. Повесть. 1957, 160 б.	5.00
Алесь Кулакоўскі. Дабрасельцы. Аповесць. 1959, 110 б.	3.00
Янка Купала. Тутэйшыя. Трагічна-смяшлівыя сцэны ў 4-х дзеях. (Твор забаронены ў СССР). 1953, 84 б.	3.00
Я. Купала. Раскіданае гняздо. Драма. 1953, 74 б.	2.00
Рыгор Крушына. Лебедзь чорная. Вершы. 1947, 64 б.	1.00
Р. Крушына. Выбраныя творы. Вершы. 1957, 178 б.	5.00
Р. Крушына. Вячорная лірыка. Вершы. 1963, 108 б.	3.00
Р. Крушына. Хвіліна роздуму. Вершы. 1968, 72 б.	3.00
Р. Крушына. Вясна ўвосень. Вершы. 1972, 128 б.	3.00
Р. Крушына. Дарогі. Вершы. 1974, 112 б.	3.00

Р. Крушына. Сны і мары. Вершы. 1975, 112 б.	3.00
Вацлаў Ластоўскі (Власт). Творы. Апавяданьні. 1956, 112 б.	3.00
Ля чужых берагоў. Альманах твораў беларускіх эміграцый- ных паэтаў і пісьменьнікаў. 1955, 240 б.	10.00
Язэп Малецкі. Пад знакам Пагоні. Успаміны. 1976, 200 б.	5.00
Андрэй Мрый. Запіскі Самсона Самасуя. Аповесць. 1953, 88 б.	2.00
Н. Недасек. 1918 — 1948. Да 30-х угодкаў найвызначнейшых падзеяў нацыянальнага руху. Да 25 Сакавіка. 1948, 24 б.	0.50
Валентына Пашкевіч. Першая чытанка пасля лемантара. 1968, 130 б.	3.00
В. Пашкевіч. Беларуская мова, частка 1-я. Fundamental Byelo- russian. 1974, 344 б. У мяккой вокладцы —	10.00 15.00
В. Пашкевіч. Беларуская мова, частка 2-я (друкуецца). У мяккой вокладцы —	10.00 15.00
Падручнік дае кароткі, але поўны курс беларускае фанэ- тыкі й марфалёгіі ў мовах беларускай і ангельскай, бе- ларускія тэксты для чытання, практыкаваньні ды бела- руска-ангельскі й ангельска-беларускі слоўнікі.	
Васіль Рагуля. Успаміны. 1957, 128 б.	3.00
САКАВІК. Літаратурна-грамадзкі часопіс. 1948, № 2, 3. Ра- зам 88 б.	2.00
Алесь Салавей. Сіла гневу. Лірыка. 1948, 96 б.	1.00
Юрый Стукаліч. (Юрка Віцьбіч). Мы дойдём! Очерки, статьи, фельетоны. 1975, 156 б.	5.00
Масей Сяднёў. Патушаныя зоры. Вершы. 1975, 280 б.	5.00
Мікола Цэлеш. Дзесяць апавяданняў. 1965, 96 б.	3.00
С. Юстапчык. Каханы горад. Завязка раману. 1948, 82 б.	1.00

З Ь М Е С Т

ДАСЬЛЕДВАНЬНІ

Вітаўт Тумаш. Друкарня Пётры Месьціслаўца.	3
Янка Запруднік. Беларусь у пару Дзяржаўных Думаў Расеі.	30
Рыгор Максімовіч. Гістарычная канцэпцыя Вацлава Ластоўскага.	47

УСПАМІНЫ

Адам Вардыга. Вясельле на Лагойшчыне.	57
Кветка Вітан. Газэта „Гоман“.	67

ЗАЦЕМКІ

Вітаўт Тумаш. Друкарня Цяпінскага.	70
Рыгор Максімовіч. Спрэчка пра дакумэнты якіх ніколі ня было.	77
Дзімітры Верасаў. Роздум пра музыку.	82

ДАКУМЭНТЫ

Янка Запруднік. Устаўныя граматы Беларускае Народнае Рэс- публікі.	87
Янка Запруднік. Дыпляматычны пашпарт Беларускае Народнае Рэспублікі.	99

КНІГАПІС

Гравюры Францыска Скарыны. — В. Тумаш.	104
М. М. Пенцак. Грамоты XIV ст. — Р. Максімовіч.	110
G. Y. Shevelov. Belorussian versus Ukrainian: Delimitation of Texts before A.D. 1569. — Р. Максімовіч.	112
A. Bergman. Antoni Luckiewicz. — А. Багровіч.	119
C. Madajczyk. Dokumenty w sprawie polityki narodowościowej władz polskich po przewrocie majowym. — А. Багровіч.	125
М. Я. Гринблат. Белорусы. Очерки происхождения и этнической истории. — А. Багровіч.	130
Colours of the Native Country. Stories by Byelorussian Writers. — Т. Э. Бэрд.	134
Я. Н. Мараш. Ватикан и католическая церковь в Белоруссии. — Т. Э. Бэрд.	137
А. Калубовіч. Мова ў гісторыі беларускага пісьменства. — В. Кіпель.	139
Вопросы истории. История СССР и БССР. Выпуск I, Выпуск 2. — Я. Запруднік	143
М. Сташкевіч. — Непазбежнае банкруцтва. — Я. Запруднік.	148

ЗЬ БЕЛАРУСАВЕДНАЕ ХРОНІКІ

Дні беларусаведных студыяў у Атаве. — В. Кіпель.	149
Беларуская эміграцыйная літаратура. — В. Кіпель.	153
Гісторыя беларускае літаратуры паангельску. — В. Кіпель.	154
На навуковых канфэрэнцыях. — Я. Запруднік.	155

CONTENTS

ARTICLES

Vitaut Tumash. The printing House of Piotra Mściśławiec.	3
Jan Zaprudnik. Byelorussia in the Period of the Russian State Dumas.	30
Ryhor Maksimovich. The Concept of V. Łastouski in Works of Contemporary Historians.	47

MEMOIRS

Adam Varłyha. Wedding Customs in the Region of Łahojsk.	57
Kvietka Vitan. The Newspaper 'Homan'.	67

NOTES

Vitaut Tumash. The printing House of Ciapinski.	70
Ryhor Maksimovich. Dispute over Non-Existent Documents.	77
Dzimitry Vierasau. Thoughts on Music.	82

DOCUMENTS

Jan Zaprudnik. Constituent Charters of the Byelorussian Democratic Republic.	87
Jan Zaprudnik. The Diplomatic Passport of the Byelorussian Democratic Republic.	99

REVIEWS	104
---------	-----

CHRONICLES

Byelorussian Conference in Ottawa. V. Kipel	149
A Symposium on Byelorussian Emigré Literature. — V. Kipel.	153
A History of Byelorussian Literature in English. — V. Kipel.	154
Participation in Conferences. J. Zaprudnik.	155